

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

1950

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1950

NORDISKE LANDES BOGFORLAG
FREDERICIA

Redaktionsudvalg:
Lærer *Rasmus Mortensen*, Bybæk, Vejle (Formand).
Forh. Byrådssekr. *Niels Jacobsen*, Kolding.
Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

KONRAD JØRGENSENS
BOSTRYKKERI . KOLDING

INDHOLD

1950

	Side
<i>Fr. Orluf</i> : Veiles ældste bysegl	5
<i>J. Hattinger-Jacobsen</i> : Landsby og herregård.....	23
<i>Ed. A. Nissen</i> : Fredericia politikorps 1871—1950	43
<i>Jørgen Swane</i> : Af Anna Christine Medens stambog ..	54
<i>August F. Schmidt</i> : Fra Bramdrup sogn og Kolding landdistrikt	66
<i>Kjeld Galster</i> : En rejse til Fanø og Vejle i 1848	98
<i>Fr. Orluf</i> : Stednavnene Hornstrup og Randbøl m. m....	103
<i>Kristian Vyff, Axel Johansen og Mads Nielsen</i> : Af de levende hegns historie	115
<i>Steen B. Bøcher</i> : Vandmøller og andre vandkraftud- nyttelser i Vejle amt.....	156
Nekrologer	188
Bog anmeldelser	193
Litteratur om Vejle amt	199
Virksomheden 1950	208
Regnskab	210

VEILES ÆLDSTE BYSEGL
MED GRAVØRENS NAVN I RUNER

Af Fr. Orluf.

I et af afd. *Evald Tang Kristensen* forfattet afsnit af »Veile bys historie«¹⁾ er det omstående sigil A afbildet s. 10 (efter unøjagtig haandtegning) som byens ældste segl, der endnu findes paa borgmesterkontoret og ca. 1774 omtales af daværende amtmand Hans de Hoffmann som fundet ca. 60 aar tidligere paa en af kirkens hvælvinger efter at være bortkommet under de kejserliges indfald 1627.

Under bogens trykning fik Tang Kristensen betænkeligheder ved at have forbigaaet A. *Thisets* stærkt afvigende omtale af dette sigil²⁾ og naaede endnu i »Tilføjelser og rettelser« (s. 423) at tilbagekalde sin opfattelse, som han heller ikke havde støttet paa bestemte grunde.³⁾

Senere har nutidens kyndigste danske heraldiker, arkivar ved rigsarkivet *Poul Brede Grandjean*⁴⁾ leveret den længe savnede fuldstændige udgave af de danske bysigiller,⁵⁾ som Thiset i sin tid ventede fra dr. *Henry*

1) Veile 1927 ved C. V. Petersen m. fl.

2) Tidsskrift for kunstindustri 1893 s. 165.

3) Hans datering til 1423 maa skyldes kendskab til det nedenfor omtalte sigil B's tidsforhold.

4) Bl. a. forf. af »Dansk heraldik« (Kbhvn. 1919).

5) Danske købstæders segl indtil 1660 (Kbhvn. 1937). Sigil A findes her (tavle 21c) i fototypi efter gipsaftryk (tekst s. 44).

A (9/2). 1325--75.

Omskrift SIGILLV' CIVITATIS WEDALA

Petersens haand og derfor ikke selv satte sig for. — Thisets opgave var efter regeringens anmodning at omtegne de gamle bysigillers runde billedfelter til vaabenskjolds form til brug for de dengang nybevilgede landsarkivbygningers udstyring; naar han for hver by havde valgt det til dette specielt heraldiske

B. 1350—1400.

Omskrift SIGILLVM CIVITATIS WETHÆLÆ

øjemed bedst tjenlige sigil, havde de andre ingen interesse for ham. En videnskabelig udgave endog blot af de foretrukne sigiller, endsige af dem alle, laa udenfor hans hverv, og selv havde han ingen tanke derom. Sit arbejde i den nævnte anledning har han paa andres tilskyndelse offentliggjort⁶⁾ med indledende bemærkninger om opgavens særegne karakter og med kort tekst ved de enkelte by»vaaben«.

⁶⁾ Tidsskrift for kunstindustri 1893 s. 16—28, 128—36, 155—65.

Af Veiles bysegl foretrak Thiset B, det almindeligt kendte, der i stærk stilisering viser træbevoksede højder paa begge sider af en aa med bro over. Dette sigil⁷⁾ hører til en hyldningsakt af 17. juli 1423. Om sigil A siger Thiset kun: »Forresten har byen i den nyeste tid ladet sig stikke et nyt signet efter sigillet fra 1423; nu med omskrift: SIGILLV.⁸⁾ CIVITATIS. WEDALA.« Denne (ordret citerede) sætning har ifølge Grandjean intet faktisk grundlag. Sigillet er i Thisets udgave — siger Gr. s. 44 — »fejlagtig betragtet som stukket »i den nyeste tid.« Den maade, hvorpaa Thiset har givet denne betragtning udtryk, viser, i hvilken grad Thiset opfattede sit tilfældige og formelt fiktive arbejde med købstædernes »vaaben« som ikke henhørende til den egentlige videnskab.

Derimod har Grandjean sat sig den opgave, dels og især at give fuldt paalidelige (fotografiske) afbildninger af samtlige bysigiller fra landsdele, der hører eller har hørt under det egentlige Danmark (endog Visby paa Gotland er medtaget,⁹⁾ dels saavidt muligt at tidsbestemte sigiller, der ikke med sikkerhed kan dateres til bestemte aarstal.

Aarstal paa selve sigillerne (ligesom nu paa mønter) forekommer først saa sent, at det her er uden betydning; nævnes aarstal ved et sigil fra før ca. 1550, stammer det fra sigillets brug, nemlig fra et dateret dokument, som seglet har været vedhængt, saaledes

7) Afbildet efter (unøjagtig) haandtegning i 3. og 4. udgave af Traps »Danmark« og efter samme cliché i »Veile bys historie« s. 423, hos Grandjean i fotografi efter voksaftryk i Langebeks samling (tavle 21b, tekst s. 44).

8) Buen foroven efter V (oversat af Thiset) betyder, at M skal sættes til.

9) Derimod ikke de slesvigske bysegl, der var under udgivelse fra tysk side.

som ovenfor omtalt ved »sigillet fra 1423«; samme sigil har ogsaa hørt til et dokument fra 1421, men intet tidligere dokument kendes, hvortil dette sigil har været benyttet. Dermied er dog ikke givet, at seglstemplet er tilvirket just aar 1421, og ligesaa er forholdet i almindelighed: ældste dokumentdatum for et sigil viser kun, at seglstemplet ikke kan være forarbejdet senere, men dette er i de fleste tilfælde ikke nok. I saadanne tilfælde søger Grandjean som heraldiker at vinde tidsbestemmelse ved hjælp af kunststilen i inderfelternes billedfremstilling. Efter dette hensyn, der kun tillader omtrentlig datering, ordner Grandjean sigillerne, uden datering af det enkelte, i følgende tidsgrupper (kun de her vedkommende medtages): ca. 1250, 1250—75, 1250—1300, 1300, 1300—50, 1350, 1350—1400. Veilesigillet »fra 1423« sætter Grandjean til 1300, borgmesterkontorets sigil A til 1350—1400.¹⁰⁾ De overvejelser, der i det enkelte tilfælde har bestemt henhørelsen til tidsgruppe, anføres som nævnt ikke, men savnes ofte.

Før Grandjeans værk kom mig for øje, havde jeg søgt at tidsbestemme borgmesterkontorets sigil — hvis ægthed stod mig klart — efter andet dateringsprincip, nemlig ved skrifthistorisk (palæografisk) undersøgelse af bogstavformerne i den latinske omskrift. De store bogstaver (majuskler), der indtil og tildels med dronning Margretes tid bruges i sigillernes omskrifter, kan nemlig til forskellig tid skrives forskelligt. Efter at man var begyndt at skrive E som et C med tværstreg fra midten (et Viborgsigil af Grandjeans tidsgruppe 1250¹¹⁾ har begge former, den gamle to gange, den nye én gang) kom det snart i brug at give begge disse

¹⁰⁾ Tidstavle s. 14.

¹¹⁾ Afbildning tavle 21f.

bogstaver en lukket form ved at trække en lige streg mellem de frie ender foroven og forneden. I 1300-tallet er disse lukkede former eneraadende, saavidt latinske majuskler anvendes; sidst i aarhundredet fortrænges de efterhaanden af gotiske minuskler (smaa bogstaver). Paa borgmesterkontorets sigil ses det lukkede C i CIVITATIS, det lukkede E¹²⁾ i WEDALA.

Det tvivlsforhold, at man ikke kan vide, hvor meget et seglstempel er ældre end dets ældste kendte brug, kan i gunstige tilfælde bortfalde. Valdemar Atterdags 1363 afdøde søn Christoffer var 1359 ophøjet til rigsarving (tronfølger) og hertug af Laaland. Før dette aar kan der ikke have eksisteret et sigil med omskrift S¹³⁾ CRISTOFORI HEREDIS REGNI DACIE ET DVCIS LALANDIE, men at Christoffer straks efter ophøjelsen har ladet et saadant seglstempel fremstille, kan næppe betvivles; sigillet er vedhængt dokumenter af 1360.¹⁴⁾ Her haves da et sigil, hvis absolute datering er sikker og dermed de i omskriften anvendte bogstavformers tidsbestemmende betydning. Blandt disse er der nogle af saa særegent varieret prydstil, at de maa skyldes gravørens personlige manér eller en forbigaaende moderetning i sigiltegnning. Naar da *borgmesterkontorets sigil viser de samme bogstavformer*, haves et godt holdepunkt for dets nøjere datering indenfor 1300-tallet.

Mest iøjnefaldende i Christoffersigillet er den form, som bogstavet T har i ordet ET: fra tværstregens ender udgaar nedhængende flige i hele bogstavets

12) Af typografiske grunde kan formen ikke her gengives.

13) Buen, der er et almindeligt forkortelsestegn, betyder her, at hele resten af ordet SIGILLVM skal sættes til.

14) Danske kongelige sigiller, samlede af dr. Henry Petersen, udgivne af A. Thiset (Kbhvn. 1917) s. 5 nr. 44, afb. (tegnet af Karl Jensen) tavle 8; Danmarks riges historie (uden aarstal) II (Kr. Erslev) s. 336 fig. 197 (tegnet af E. Rondahl).

længde, saa at der er tre streger i stedet for én; kun ved en noget udsvajet form og aftagende tykkelse nedefter adskiller disse prydstreger sig fra midtstregen. — Paa borgmesterkontorets sigil i ordet CIVITATIS har T begge steder de samme lange og lidt udsvajede prydstreger. Lignende prydstreger af mindre og noget vekslende længde forekommer i andre sigiller, men intetsteds erkendes kunstnerviljen i denne bogstavtegning saa klart som paa Vejlesigillet; Christofferssigillet's bevaringsstand er mindre god, og i det andet T (i CRISTOFORI) er prydstregerne kortere.

I lignende prydstil tegnes S paa Christofferseglet: fra bogstavets frie ender foroven og forneden udgaar hvert sted to flige af forskellig længde og i modsat retning; gaar langfligene nedefter, gaar kortfligene op, og omvendt. Vejlesigillet viser samme form, kun slankere og med mere kunstnerisk sving.

Paa Christoffersigillet har Karl Jensen (der har haft et bedre aftryk end Rondahl) kunnet læse ordet REGNI; paa G er den frie ende foroven forlænget i en dobbeltflig, den korte opefter, den lange nedefter i hele bogstavets længde. Paa Vejlesigillet ser det mere ud, som bogstavets hovedlinje er forlænget ud i ét helt ned til bogstavets fod.

Naar man paa Valdemar Atterdags stenkors ved Visby,¹⁵⁾ rejst 1361 til gravminde og forbøn for faldne gullændere, aflæser det med romertal skrevne aarstal, som man venter skrevet MCCCLXI, studser man ved i stedet for L, der har talværdien 50, at læse romertal II (2). Vejlesigillet giver forklaringen. Det har virkelig engang været brug at skrive L (ogsaa med bogstavværdi) paa denne maade. Alle tre steder paa Vejle-

¹⁵⁾ Afbildet hos Erslev s. 333 fig. 194.

sigillet skrives L i to sidestillede streger; den anden er hvert sted ved særlig tegning betegnet som bistreg, men at den som saadan skal træde i stedet for den vandrette streg ved hovedstregens fod, kræver nogle ord. Fra normalformens vandrette streg forneden begynder pyntestilen med at lade en bred tak gaa i vejret, enten noget hældende udefter eller kun skraanende paa indersiden; denne sidste form (1) forlænges efterhaanden opefter (2), og kan føres helt op til samme højde som hovedstregen (3); endelig bortfalder takformen (4). Valdemar Atterdags junkersegl fra 1340¹⁶⁾ viser typerne 1, 2 og 4; Vejlesigillet viser type 3. Paa Christoffersigillet er ordet LALANDIE stærkt slidt; L viser type 3 med svær takform helt op ligesom Valdemar Atterdags nedenfor omtalte yngre rettertingssegl.

Christofferseglet og Vejleseglet er ikke ganske ens i alle de nævnte detailler, og hertil kommer, at begge har særegenheder af saa karakteristisk art, at de to sigiller næppe kan antages at stamme fra samme gravør. Christofferseglet bruger i bogstaver med lodret hovedstreg at skille denne forneden i to skrævende ben, saaledes i T (begge steder), R, N, I. Det samme ses (i svagere udformning) f. eks. paa et lille adeligt sigil fra 12. 3. 1336 i bogstaverne T, H, N, K.¹⁷⁾ Derimod findes denne detail ikke paa Vejlesigillet; dettes særegenhed er en gennemført brug af dekorative smaakugler som tilføjelse til bogstavformerne. Løber en pynteflig spidst ud, sættes en kugle til; bogstavet I's enlige fremtoning afhjælpes ved en kugle paa hver side foroven og forneden; lignende ses ved de ejendommelige L-former og ellers ved lodrette hoved-

¹⁶⁾ Danske kgl. sigiller s. 4 nr. 36; afb. tavle 7; Erslev s. 280 fig. 165.

¹⁷⁾ Henry Petersen: Danske adelige sigiller fra XIII og XIV aarh. (Kbhvn. 1897) tavle XVII nr. 260, tekst s. 13.

streger, desuden overalt, hvor bogstavets form, saadan som denne gravør tegner dem — bl. a. med smaa prydfelige paa C, E, D — kan motivere denne yderligere pynt; uden motivering indstrøs lignende kugler i planteornamentiken mellem skriftpartierne. Ganske tilsvarende ses paa Valdemar Atterdags yngre retteringssegl,¹⁸⁾ hvis ældste dokumentariske brug er af 24. 2. 1356, men de for Vejlesigillet særlig karakteristiske former af bogstaverne S G T L findes ikke her.

Det er altsaa næppe kongens gravør, vi har at takke for det sigil, hvis original endnu findes paa borgmesterkontoret i fortrinlig bevaringsstand. Til gengæld maa det vel siges at være endog mere værdifuldt, at vi kender navnet paa den kunstner, fra hvem vi har dette prægtige stykke kunsthaandværk, især fordi navnet viser, at det ikke er en af de udenlandske specialarbejdere, der dengang kom ind i landet, men en god dansk mand.

Sigillet viser bl. a. broen over aen; plankedækket antydes ved tværstreger, 9 ialt. Paa nr. 3 fra (heraldisk) højre ses forneden bistaven til datidens *a*-rune, paa nr. 5 foroven *k*-runens bistav; en prik helt foroven skal maaske vise, at bogstavet er *g*, men da prikken ikke staar helt paa rette sted, er den maaske tilfældig. Endelig ses midt paa nr. 7 bistaven til datidens *æ*-rune.

Af de 9 streger har altsaa kun 3 bogstavværdi. Det maa have været gravørens hensigt at skrive sit navn paa en vis skjult maade; han kan ikke have haft lov til at sætte sit navn paa sigillet. De 6 streger, der ikke er runer og tildels staar ind imellem runerne, gør det let at overse de bistave, der giver bogstavbetydning,

¹⁸⁾ Danske kgl. sigiller s. 5 nr. 41ab, afb. tavle 8; Erslev s. 309 fig. 183—84.

men at de 6 streger er fordelt saaledes, at der kun er 1 streg imellem runerne, men 2 udenfor disse paa hver side, viser at der er plan deri.

Gravøren hedder altsaa *Akæ*, der er oldsprogets *Aki*, nu *Aage*. *Det er aldetes enestaaende, at sigilgravørens navn staaar paa selve sigillet.* Ellers er forskerne henvist til at søge to eller flere sigiller henført til samme gravør ved saadanne ligheder i skriftbrugen, der kan antages at være rent personlige, men gravørnavn tør ingen tænke paa at faa frem. Borgmesterkontorets sigil er altsaa ogsaa i denne henseende af den højeste interesse, saa meget mere som gravørnavnet er skrevet i runer. Uden skriftens og sprogets dobbelte vidnesbyrd vilde man maaske næppe tro, at dette kunstsikre stykke kunde skyldes en dansk mand i hine tider.

Akæ-sigillet — som det vel til gravørens ære (og for nemheds skyld) tør kaldes paa dette sted, hvor forveksling med navnbærende adelige sigiller er udelukket — er forsaavidt tidsforbundet med *Christoffersigillet* og *rettertingsseglet*, som det har betydende ligheder med hvert af dem, men disse andre har ikke tidsbestemmende fællestræk indbyrdes. De tre sigiller har altsaa hvert paa sin maade deltaget i en udvikling, der kan dateres til omkring 1350; vil man for *Akæ-sigillet*s vedkommende, siden bestemt aarstal mangler, regne med fejlmulighed til begge sider indenfor et tidsrum af 50 aar ligesom hos *Grandjean*, bliver dette 1325—75.

Det er forsaavidt tænkeligt, at *Akæ-sigillet* kan være foranlediget ved byprivilegierne af 1327. Disse var gunstigere for *Vejle* end de samtidigt udstedte privilegier for *Kolding*. Aaret før havde grev *Gert* som formynder og rigsstyrer for den 11-aarige hertug

Valdemar af Sønderjylland, som Gert havde gjort til konge i Danmark, forlenet sin politiske hovedstøtte Ludvig Albrectsen med syslerne Jelling og Almind og købstæderne Ribe og Kolding, men ikke Vejle. De Vejle bymænd har forlangt mere af grev Gert, end Ludvig Albrectsen gav Koldingborgerne lov til. Man bemærke den forskellige ordlyd af § 3.¹⁹⁾

Kolding, 22. 7. 1327.

Vi vil ogsaa at nævnte borgere skal være fritagne og undtagne fra enhver betaling af told overalt indenfor vort kongerige undtagen i Skaane under vort marked i Skanør, *indtil vi med vore raader har overlagt, hvad der bør gøres med dem og borgerne fra de øvrige torvekøbinge vedrørende deres friheder med hensyn til nævnte told.*²⁰⁾

Veile, 16. 8. 1327.

Vi vil ogsaa at nævnte borgere skal være fritagne og undtagne fra enhver betaling af told overalt indenfor vort kongerige undtagen i Skaane under vort marked i Skanør.

Det vigtige forbehold »indtil anderledes bestemmes« er altsaa ikke gjort gældende overfor Vejle. De Vejle bymænd maa have haft ben i næsen for at kunne opnaa dette virkelige privilegium, for grev Gert var ikke at spørge med i pengesager. De forlangte og fik ogsaa ret til at sætte modvillige skyldnere i gældsarrest.²¹⁾ I Gerts følge kunde der sagtens ventes besøg

19) Privilegiets latinske tekst trykt i »Veile bys historie« s. 8; nydansk oversættelse (med paragrafinddeling) i Amtsudgaven af Danmarks riges breve 3, 1, nr. 429 s. 24—26.

20) Udhævet her.

21) Bestemmelsen lyder (ordret oversat fra latin) »Saa ville vi og for alle fald, at hvilkesomhelst der maatte vorde paa-trufne i deres by Vethæl, som ere dennem skyldige at betale og ej maatte ville betale, tilbageholdes (detineantur) af dem selv, indtil de ville kunne aftvinge samme deres penge og skyldigheder eller lovligt bevis« [for uskyld]. Detention for gæld kendes ikke i Jyske lov. (Om raadets politimyndighed se Poul Johs. Jørgensen: Dansk retshistorie s. 434 f.)

af personer, der helst tog for sig uden at betale. I Koldingprivilegiet findes denne bestemmelse ikke.

Har Akæ ved at gravere et i privilegiets anledning bestilt bysegl følt tilfredsstillelse ved at lade samtidig og eftertid vide, at hans sigil er dansk arbejde? Har vi saa ikke lov at synes, at hans halvdugte danske navn sender os et lunt jysk smil over, at der ingen toldpenge blev fra Vejle til den kullede greve!

Bevisligt er det ikke, at Akæ-sigillet stammer fra privilegieaaret 1327, men tanken synes jo nærliggende. Der maa da snarest spørges, om bestemte grunde taler derimod. Men det kan næppe modsiges, at betingelserne for en skriftstil som Akæs er til stede indenfor tidsrummet 1325—75.²²⁾

Det andet Vejlesigil, som Thiset foretrak af heraldisk grund, har overskriften SIGILLVM CIVITATIS WÆTHÆLÆ. Bogstavet C viser hos Grandjean 1300-tallets lukkede form,²³⁾ ellers har bogstaverne de latinske majusklers sædvanlige former med undtagelse af Æ, der ikke tilhører det latinske normalalfabet, men er en nydannelse paa dansk grund. Her kunde man da vente en udvikling med tidsbestemmende betydning for det enkelte udviklingstrin af en vis form for et latinsk majuskel-æ, men det er netop det gale, at der skal laves noget nyt. Antallet af højst forskellige forsøg paa at tegne en enhedsfigur, der kunde forstaas som æ, er forbavsende stort i 1300-tallet; det hele er et virvar, som det er tidsspilde at opholde sig ved. Vejlesigillet form ser ud som ligatur²⁴⁾ af AP og maa

²²⁾ I et adeligt sigil fra 1326 (tavle XII nr. 174, tekst s. 9) har T og L lignende former som Akæs, men mindre elegante.

²³⁾ Traps afbildning efter haandtegning viser fejlagtigt aabent C.

²⁴⁾ Ligatur er en saadan sammentegning af to bogstaver, at de ikke er indarbejdet i hinanden, men støder sammen i en

vistnok forstaas som efterligning af den samtidige gotiske minuskelskrifts æ, der ligner antikva æ, men uden den frie bue forneden. Paavirkningen af minuskelskriften tyder paa forholdsvis sen tid.

Hermed stemmer, at bynavnet har folkesprogets form Wædælæ i stedet for det andet sigils latiniserede Wedala. Folkesproget trænger efterhaanden frem paa latinens bekostning, ikke omvendt.

Foruden forskelligheder i billedstil, skriftformer og sprog kan endnu et fjerde middel til indbyrdes tidsbestemmelse af bysegl lejlighedsvis faa betydning, nemlig det, sigilbilledet forestiller. Er det ens paa begge sigiller eller ikke? Er det forskelligt, er det da forskelligt i tid?

Thiset har i de omtalte indledningsbemærkninger været opmærksom paa dette problem. Saa dybt indlevet i heraldikens faglære, som han var, maatte det for ham være en fremmedartet opgave at faa med bysigillerne at gøre. De heraldiske liljer, ibskaller o. s. v. i enkeltmænds og slægters vaabenskjolde hørte ikke til i det ulegemlige bystyres kendingsmærker, der overhovedet ikke kunde betragtes som »vaaben« i heraldisk forstand, idet deres runde billedfelter »indeholder afbildning af stedet selv eller dets mest fremtrædende lokalitet (kirke, slot o. s. v.)«, og disse billeder »har desuden en anden, mere skiftende karakter end de egentlige skjoldemærker,« idet man tegnede disse billeder efter den forhaandenværende virkelighed og lejlighedsvis altsaa forskelligt i sigiller fra forskellig tid. »Derfor kan man af de vedkommende bysigiller til en vis grad slutte sig til adskillige byg-

fælles hovedstreg. Den nu brugelige ligatur Æ (der af typografisk grund er brugt i afskriften ovenfor) hæmmes i 1300-tallet af den rundede E form og er derfor sjælden i hin tid.

ningers udseende til forskellige tider, f. eks. Ribe domkirkes af de forskellige bysigiller for Ribe.«²⁵⁾

Disse almindelige bemærkninger kan have ærinde her.

Den der med frit og friskt syn, upaavirket af forudviden om Vejles by»vaabøn«, fæster blikket paa det, der i Akæ-sigillet nedre halvdel ses paa begge sider af aeen, maa sige: det er græs. At de enkelte straa ses i det lille format, tyder paa naturtro karakterisering som bredbladet enggræs. Det er altsaa byens umiddelbare omgivelse, som Akæ-sigillet viser. Ovenover græsset ses en plante, der efter datidens perspektivløse tegnebrug ikke skal forstaas som voksende højere oppe, men som medhørende til byens umiddelbare omgivelse. Her paa byens enge og jorder var der baade græs og planter som den afbildede at se. Hvad kan det være for en plante? Stængelen er noget kroget. Et træ plejer ikke at tegnes saaledes, naar der ikke tegnes efter bestemt naturobjekt; især tegnes et heraldisk træ ikke med denne form. Er det da en slyngplante, der menes, er dens bugtede stængelform kunstnerisk mildnet og nærmest kun antydet. Men skal det være en slyngplante, hvad kan det da være andet end humlen, der i aarhundreder betød saa meget for Vejles næringsliv. Et mærkeligt vidnesbyrd herom haves i den ældste mig bekendte kilde, der omtaler humleavlens paa Vejles hertil udlejede byjorder. Et kongebrev af 4. maj 1498²⁶⁾ bekræfter en i byens vedtægter optaget kontraktbestemmelse med humlegaardslejerne: naar en af dem vil flytte fra byen, maa han ikke tage den avlede humle med sig, men skal aflevere

²⁵⁾ Thiset s. 20.

²⁶⁾ Johan Hvidtfeldt: Bidrag til Vejle bys historie (Vejle amts aarbog 1933) s. 157.

den til byen, som godtgør værdien efter taksation, ligesaa naar nogen af dem dør og kun har arvinger paa landet; dog kan arvingerne foretrække at beholde det avlede, naar humlegaarden overgaar til en bo-siddende bymand. Det har aabenbart betydet noget for byen, at produktet af denne nytteplante blev ved byen.

At en dyrkningsplante af saa vital betydning for 1400-tallets Vejle har hørt til stedets avlsbrug ogsaa i 1300-tallet, synes ikke vanskeligt at antage. Er det altsaa den traditionsfaste Vejlehumle, vi ser paa Akæ-sigillet, maa billedet forstaas som en kunstnerisk tillem্পning. Praktikens stilløse støttestænger er udeladt; humlens lappede bladform, der iøvrigt ikke altid er lige stærkt udviklet, er kunstnerisk stiliseret til smaatakket form, hvad rigtignok har voldt den flittige gravør betydeligt forøget detailarbejde; ogsaa ribberne vises med kendelig omhu for detaillien. De 9—10 blades smukt varierede placering tilstræber kunstnerisk rumudfyldning mere end botanisk rigtighed. Det hele altsaa nærmest en kunstnerisk abstraktion af humlens naturvæsen. Kunstneren har til sigillets celebre brug villet gøre den prosaiske humle til en prydplante.

Akæ-sigillets virkelighedsbillede er altsaa Vejles umiddelbare omgivelse: enge og humlegaarde.

Hvor sigil A viser græspartier med opefter tiltagende brede, udflydende formen af mellemrummet mellem aen og seglranden, viser sigil B en brat opragende, oventil rundet højning, hvorpaa et træ (paa humlens plads, men voksende paa højningen), heraldisk tegnet med lige stamme og kun 4 blade, parvis symmetrisk stillede, og i toppen en heraldisk lilje! I ganske forskellig stilart ses her en ganske ny billedtanke. I stedet for byens umiddelbare omgivelse

er skovhøjderne nord og syd for aadalen gjort til Vejles karakteristiske særkende. Men ganske i strid med den heraldiske stils krav om faa og kraftige linjer ses græs baade i kanten af »bjærgene« og forneden, hvor græsset ligesom i Akæ-sigillet gaar helt hen til aen. Saa langt hen kunde bjærgene ikke føres, allerede fordi deres konturlinjer er indbuede forneden, hvad ikke netop tyder paa omtanke hos den heraldiske tegner. Men saadan noget smaatteri som græsstraa finder ingen heraldisk tegner paa at lave af sig selv. Især græspartierne forneden ved aen maa afgørende tale for, at den heraldiske gravør har haft Akæ-sigillet at se efter og slavisk eftertegnet stilstridige detaliller. I sin omtegning af Vejles by»vaaben« har Thiset bødet paa denne fejl ved at rette bjærgenes konturlinjer ud og ved foden tilføje et skraanende affald ned mod aen.

Spørgsmaalet om de to ældste Vejlesigillers indbyrdes tidsforhold maa anses for afgjort ved det fjerde af de momenter, der herved har været paa tale, nemlig ved det, seglbillederne forestiller. Det heraldiske sigils afhængighed af Akæ-sigillet i billedtegningen viser, at Akæ-sigillet er Vejles ældste bysegl.

Hvis den illustrative forskel mellem de to sigillers billedfremstilling kunde antages i sig selv at tilkendegive tidsforholdet mellem dem ved at betegne forskelligt omfang af bystyrets myndighedsomraade, idet det bysegl, der angav et større omraade, uden videre kunde antages at tilhøre et senere trin af byens udviklingshistorie, vilde det paapegede tidsforhold mellem de to sigiller være end mere afgørende bekræftet.

Men man maa i det mindste være formelt opmærksom paa, at det godt kan ske, at et bysegl afbilder en lokalitet, der er baade byomraadet og bystyrets myn-

dighed uvedkommende. Saaledes giver Lemvigs bysegl delvis rebustydning af byens *navn* ved at vise — undtagelsesvis i perspektivisk tegning — den lange vig af Limfjorden, der nordfra fører ind til byen, med omgivende kystlinjer i en længde, der langt overstiger købstadsjordernes højst ubetydelige udstrækning mod nord. Det er derfor ikke udelukket, at skovhøjderne i det heraldiske Vejlesigil kun skal symbolisere byens geografiske beliggenhed i en dybt nedskaaren dal. Men da byens besiddelse af skovhøjderne kan føres tilbage til Valdemar Atterdags tid eller i hvert fald til 1300-tallets slutning, som paavist af C. V. Petersen s. 74—75, er der næppe grund til at tage forbehold overfor den unægtelig nærmestliggende forstaaelse af dette bysegl, at skovhøjderne (og de bagvedliggende markjorder) tilhørte byen, dengang dette sigil blev fremstillet, og at det netop blev sat i arbejde i anledning af denne betydelige udvidelse af bystyrets forvaltningsomraade.

Den eneste betragtningseværdige grund til ikke at lade det omtalte forbehold helt unævnt er, at Grandjean, som foran berørt, daterer det heraldiske sigil til langt tidligere tid, nemlig til 1300. Men denne datering hviler alene paa stilbedømmelse fra heraldisk synspunkt, og dette staar i det hele ved byseglene overfor et sigilmateriale, der — som Thiset var opmærksom paa — overhovedet ikke kan betragtes som »vaaben« i heraldisk forstand, siden de i stedet for den heraldiske stils symbolske figurer og fantasivæsener giver virkelighedsbilleder i forskellig grad af naturtro aftegning, men normalt med den hensigt at give forestilling om noget virkeligt. Det hele materiale af bysegl fra det tidsrum, der her er tale om, giver indtryk af, at den i 1200-tallet begyndende heraldiks

fremskriden i 1300-tallet og kulmination i 1400-tallet²⁷⁾ kun sekundært, uegentligt og spredt, gør sig gældende i købstædernes sigiller. Det oprindelige er virkelighedstegning, med eller uden lettere stilisering.

For heraldisk betragtning er derimod den rene heraldiske stil det primære, og afvigelser i naturalistisk retning mere eller mindre stilstridige og forsaavidt forfaldstegn. Anser heraldikeren to sigiller for at have væsentlig samme billedmotiv og det ene er heraldisk, det andet naturalistisk tegnet, og han intet andet har at holde sig til ved den indbyrdes datering, vil han bestemme denne efter det formentlige kunstneriske værdiforhold.

Paa dette grundlag har Grandjean, der ansaa Akæ-sigillet for en naturalistisk omtegning af det heraldiske sigil, skønsvist anslaaet deres indbyrdes og absolute datering. Men det er foran vist, at de to sigiller ikke har fælles billedmotiv.

Det tør saaledes uden betænkelighed fastslaa, at *Akæ-sigillet er Vejles ældste bysegl, stammende fra tiden før byens erhvervelse af højderne nord og syd for aadalen,*²⁸⁾ og muligvis fra selve privilegieaaret 1327.²⁹⁾

²⁷⁾ Grandjean: Dansk heraldik s. 13.

²⁸⁾ En fra flere sider udtalt formodning, at byen ejede nørreskoven allerede 1327, har ingen hjemmel. Privilegiets betegnelse af byfredens østgrænse »indtil Haddes öder« (saa at disse var udenfor) kan af sproglige grunde kun forstaas om øer, og ingen øer i fjorden kendes uden den gruppe af smaa øer, der endnu ses i kortet fra 1767 i »Danske atlas« (Veile bys historie s. 64). De ligger udfør aamundingen og maa være dannet ved aflejringer fra aalen. En mand ved navn Haddæ (oldn. Haddi, svagstammeform til Haddr, som bl. a. en af Braavallakæmperne) har vel engang skaffet sig ret over dem. Grundbetydningen af ø er »fugtig landdannelse i vand«, i plattysk ogsaa fugtig eng paa landjorden, men denne betydning er der næppe grund til at antage her.

²⁹⁾ Sigil A er afbildet efter fototypi af gipsaftryk, udført og skænket af Midtjysk dental-laboratoriums forstander, hr. Palner Kristensen. Til sigil B er benyttet samme cliché som i »Vejle bys historie« s. 423.

LANDSBY OG HERREGÅRD
I ANLEDNING AF TYVEÅRET FOR Udstykningen
af Agersbøl Hovedgård

Af J. Hattinger-Jacobsen.

Danmark i tusind år,
søhavn og bondegård
og fri mands arv.

I.

Ud af de tusinde års dis i det danske samfundslivs historie dukker de gamle landsbynavne, med ælde af sprogets liv — med klang af dansk mands tale gennem de svundne sekler.

Naturforhold gav først anledning til stednavnenes formning: bjerg, balle, lund, vang. Senere fremstår de toleddede navne, hvor hjemmets tone høres i ordets sammensætning: Toft-um, Kær-um (um er det gamle nordiske ord for hjem). Eller sådanne bostedsnavne, hvor mandens navn giver ordet form og karakter: Rolfsted, Sigersted, Haraldsted.

Forskellige typer af stednavne er dannet gennem vikingetid og middelalder. De bærer mærke af en udvikling, der har gjort folket til et bondefolk — omstillet det fra udfærdstrang til hjemhu, fra farende liv på sø og bølge til boende idræt på landets jord. De er vidne om sejge arbejdstag med at rydde skov og stengrund. De taler om overleveret arv, om hirdmandsgods og belønning for veludført tjeneste for konge og jarl og nye landsbyers fremståen fra den gamle adelby —

afspejlende en udvikling, der vidner om levende livs-omsætning i udfoldelsen af dansk bondekultur: Ueberød, Sejerslev, Pederstrup, Oldrup.

Blandt de yngste landsbynavne er de navne, der direkte knytter ordet bolig, bosted, til et personnavn. Fra et kærneområde i Sønderjylland har bøl-navnene bredt sig nordpå. Hyppigst træffer man dem i den sydlige del af Nørre-Jylland. Adskillige af dem i Ribe og Vejle amter.

Agersbøl i Øster Snede sogn i Vejle amt er en af disse bøl-byer, der er fremstået i tiden efter vikingetogenes ophør. Dens tilværelse som middelalderlig landsby fortøner sig i det almindelige indtryk af det gamle landsbysamfund, hvori den enkelte lokalitet kun udskiller sig, når særlige omstændigheder gør sig gældende. Landsbyfællesskabets almindelige karakter udsletter den enkelte landsbys særlige individualitet. Bindingsværkprægets generalitet gør indtrykket af middelalderlandsbyen totalitært.

Driftsformerne var de samme landet over. Fællesdyrkningen formede sig ens alle steder. Det konservative demokratiske landsbysamfund, der er verdens ældste samfundsform, fandtes i alle danske landsbyer. Fællesskabstidens bønder var frie mænd med de ældgamle vider og vedtægter, skabt og udviklede af fællesskabets på een gang frie og bundne nødvendighed, som rettesnor. De stensatte bystævner er det enkle grundlag for fællesskabstidens demokratiske konservatisme. Jord og bol var fri mands arv, og alle Danmarks bønder var arvens og overleveringens frimænd.

Agersbøls særlige fysiognomi giver sig først tilkende, da fru Mette Bydelsbak som del af sin mødre-arv får en af landsbyens gårde i sin besiddelse. Med hendes navn begynder herregården Agersbøls historie.

II.

Herregården nævnes første gang i 1528, da fru Mettes husbond, den ædle hr. Mogens Gøye (af mor Sigbrit spottende, men forøvrigt karakteristisk nok kaldt »Kongen af Nørrejylland«) til sin kones ene gård i Agersbøl køber fire andre gårde i byen, der på dette tidspunkt tilhørte en emigreret dansk adelsdame, enke efter en godsejer i Meklenborg.

Hr. Mogens Gøyes fødselsår er ikke kendt. Han var søn af rigsmarsken Eskil Gøye og fru Mette Rosenkrantz til Krænkerup og Gisselfeldt. 1490 er han kongelig hofsinde og få år efter gift med den rige fru Mette, med hvem han fik tre herregårde på Sjælland, tre i Jylland og een på Fyn. Som arv fra sin far havde han Krænkerup på Lolland, fra sin mor Skjærso i Jylland, og efterhånden føjede han ved store køb meget andet jordegods til sine besiddelser. Senere fik han desuden store forleneringer rundt om i riget, så den adelige krønikeskriver, hr. Arild Huitfeldt, med rette kan sige om ham, at hans lige på jordegods »haver ikke været her eller i Jylland på nogle hundrede år.«

Mogens Gøye var en mand med store evner — med en skarp og klar forstand. Han var højt anset i alle kredse af folket. En rolig, ridderlig karakter — i besiddelse af usædvanlige administrative evner. Under den tids samfundsforhold måtte han ikke alene blive en stor jorddrot, men måtte også komme til at spille en fremtrædende politisk rolle. Som rigets hofmester kom han i de urolige tider omkring Christian den Andens fordrivelse og i forbindelse med de begivenhedsrige og samfundsomdannende forhold, der hørte sammen med reformationens indførelse, til at stå i spidsen for nogle af de mest afgørende begivenheder i vort folks historie.

Han gik over til den lutherske lære — til stor forbitrelse for kirkens mænd og de katolske råder. Han kom derved til at stå som en formidler af den gamle tids nedarvede danske sæd og skik og den nye tids tanker og ideer. I hvor høj grad det ellers var hans personlige grebthed af den lutherske lære, der gjorde, at han blev så ivrig en forkæmper for den lutherske reformation, eller det var godspolitik og bekæmpelsen af den katolske gejstligheds verdslige magt, der var hovedmotivet, kan vel ikke afgøres. Hans fremfærd mod tiggermunkene bevirkede, at han senere blev kaldt »klosterstormeren«, og munkenes harme mod ham skaffede ham en så drastisk benævnelse som »djævelens tjener og drabant«.

Han var den ledende kraft, da hertug Christian under de vanskelige politiske forhold i sommeren 1534 af de jyske råder blev valgt til landets konge. Han reddede Østjylland for bondeoprøret i efteråret 1534 og afværgede, at riget efter Christian den Tredies tronbestigelse blev et bytte for kongens tysk-holstenske rådgivere og omgivelser. En mand af stort format. Med en magt og myndighed, der var befæstet i hans store jordbesiddelser. En skikkelse, der fører gamle traditioner og folkelig hævd over i en ny tids former og forhold.

I den store jordbesidders landsomspændende magtområde synes en enkelt, nyopstået herregård som Agersbøl ikke stort. »Kongen af Nørrejylland« har måske overhovedet ikke kendt sin besiddelse på dette sted uden i forbindelse med sine regnskaber og driftsberegninger. Men hr. Mogens er også i dette tilfælde årsag til, at en landsby forsvinder, og en herregård opstår. Adelsgården træder i stedet for det gamle bol. Herregårdspræget lægger sig over landskabet.

III.

I den danske herregårdsadels historie indtager Agersbøl og dens ejere ikke nogen fremtrædende plads ud over, hvad man kan nævne sammen med hr. Mogens Gøye. Den har heller ikke gjort sig særlig bemærket i forbindelse med den danske herregårdsarkitekturs mere kunstprægede forhold.

Den gamle borggård, der i sin velmagts tid var forsynet med et højt tårn og et kapel, blev nedbrudt i 1739 eller 1746 (det sidste årstal nævnes i sognepræstens indberetning fra 1766, der også anfører, at salig madam Jørgensen i 1728 købte gården, der på dette tidspunkt »bestod af lutter bindingsværk og var ganske forfalden«). Det nye Agersbøl blev bygget i den tids sædvanlige stil — den trefløjede bindingsværksstil. Den nuværende hovedbygning er fremstået af ombygninger i 1845 og 1884.

I tiden indtil 1728 var gården i forskellige adelsmænds hænder. Hr. Just Høg, der var brodersøn af Mogens Gøyes søsterdatter, Margrethe Gøye, pantsatte gården sammen med det tilhørende gods til hr. Gert Rantzau, sønnesøn af den store Johan Rantzau og statholder til Slesvig og Holsten.

Gert Rantzau var en vidtberejst mand, der med iver deltog i de nordiske og europæiske krige. Ved kejserkrigens udbrud i 1625 organiserede han rustningerne i hertugdømmerne. Han havde ligesom sin far, Henrik Rantzau, litterære og videnskabelige interesser og besad store ejendomme i Slesvig og kongeriget. Han hævdede det slesvig-holstenske ridderskabs magt og indflydelse overfor den unge kong Christian den Fjerde. Han døde i 1627, og hans personlige tilknytning til Agersbøl gods har naturligvis været af meget løs karakter.

Det samme har formodentlig også været tilfældet med Just Høgs forhold til gården. Han ejede tillige Bjørnholm (Høgholm) mellem Aarhus og Grenå, der fra engang i det fjortende århundrede havde tilhørt familien Hvide, og hvis navn er gået ind i historien i forbindelse med marsken Stig Andersen, der ifølge den historiske tradition var leder af sammensværgelsen mod Erik Glipping.

Efter Gert Rantzaus død kom det til en strid mellem hans arvinger og Just Høg. Arvingerne krævede erstatning for ubetalte renter fra Agersbøl, mens fjenden havde været i landet. Just Høg hævdede, at gården havde givet så store indtægter, at renterne derved rigeligt kunne være dækkede. Der blev rettergang om sagen på herredagen og nedsat kommissærer, der skulle afgøre striden mellem parterne; men samme år, i 1638, kom gården i Jørgen Juuls eje.

Jørgen Juul ejede hovedgården Låge i Sindbjerg sogn. Han var gift med Eline (Ellen) Hansdatter af slægten Arenfeldt, der blandt sine medlemmer tæller nogle stridbare og usympatiske elementer. Fru Eline har åbenbart også hørt til de stridbare. I hvert fald lå ægtefællerne i strid med hinanden, og deres personlige mellemværende kunne kun løses ad rettens vej. Det var imidlertid en besværlig proces at få dem skilt og deres stridigheder afgjort. Først i 1667, efter at flere kommissioner havde behandlet deres tvistemål, opnåedes der et forlig mellem dem, således at fru Ellen skulle overtage Agersbøl gods i sin levetid, medens det efter hendes død skulle udskiftes mellem de rette arvinger.

I forbindelse med dette forlig berettes, at Jørgen Juul ædelmodigt overlod hende alle de smykker, de ejede, skønt halvparten af dem tilkom ham. Dog for-

beholdt han sig et sølvbækken og en sølvflaske, som salig fru Ellen Marsvin havde foræret ham. Hvorledes iøvrigt denne mægtige adelsdame — kong Christian den Fjerdes svigermor — har haft berøring med Agersbøl, vides der ikke noget om. Engang skal der på Vejle amtstue have været nogle dokumenter, der skulle have dannet grundlag for Carit Etlars novelle: Junkeren på Agersbøl. Men disse dokumenter kan ikke længer opspores.

Eline Hansdatter døde 1676. Hendes arvinger overdrog gården til hr. Laurids Brorsen til Dybvad, der også måtte udkøbe Jørgen Juuls arvinger. Fra 1681 overgår den til en officerslægt.

Det var nu ikke så ualmindeligt, at navnlig tyske officerer overtog danske godser. I dette tilfælde var det dog en officer af fransk afstamning, Kai de la Mare, hvis far på grund af religionsforfølgelser var udvandret fra Frankrig til Holsten, der kom i besiddelse af dansk jordegods. Hans søn havde Agersbøl indtil 1728.

Madame Pernille Jørgensen, enke efter Jørgen Jørgensen, bygger det nye Agersbøl. Sønnen Mourids Jørgensen ejer gården til sin død i 1753. Derefter er den i slægten Marcussens besiddelse i nogle år.

Fra 1797 kommer Agersbøl i hænderne på en mand, der hørte til de herremænd, der nu begyndte at sprede, hvad de gamle havde samlet. Tiderne skifter. Stavnsbåndet er løst. Bondens fornedrelsestid er tilende. Han vågner op efter en lang ufrihedens nat og begynder at orientere sig i den frihedens tilværelse, der fra historiens gry har været hans livsmæssige odelsret. Forholdene forandres for både herremanden og bonden. Jorderne udskiftes, fællesdyrkningen ophører, hoveriet falder bort. Godserne går i opløsning,

bøndergodset sælges fra hovedgårdene, landsbyerne vender tilbage til deres selvstændige tilværelse under nyskabte former og ændrede forhold.

Ulrik Christian Schmidten hed den herremand, der i forvejen havde slagtet tre andre herregårde, deriblandt søhelten Peder Skrams gamle gård: Urup vest for Horsens. Han solgte nu en stor del af bøndergodset fra Agersbøl. Der var kun 122 tdr. hartkorn bøndergods tilbage, da hr. Erik Hoppe til Lillerup i 1801 overtog selve hovedgården, og han solgte resten.

Nogen fuldstændig fortegnelse over, hvor meget bøndergods der hørte til Agersbøl, foreligger ikke før 1662, da en matrikulerings-jordebog nævner to gårde i Båstrup, seks i Kragelund, tre i Gammel-Sole, een i Solskov, een i Bredal, tre i Haurum, tre i Bøgballe, een i Lindved. Antallet af tønder hartkorn nævnes i 1728 med 211 tdr., i 1797 med 268 tdr. Med tiderne bliver antallet af gårde over det dobbelte. I 1795 nævnes 46 bønder og 27 husmænd fra de forskellige landsbyer i sognet, men nu tillige også fra Harresø og Holtum i Koldinghus amt og fra Haurum, Enner, Bottrup og Urlev i Stjernholms (Horsens) amt.

I årene efter 1801 er der forskellige ejere af hovedgården. John Smith fra Altona, der dette år for »16000 fuldvægtige louisdorere« havde fået tilskødet herregården Gyllingnæs i Hads herred (»den første englænder på Gyllingnæs«), fik Agersbøl i sin besiddelse i 1812. Han døde året efter, og i 1816 overgik gården til major Johannes Peder Ingwersen, der ejede Viufgård ved Kolding, og som kaldtes »studekongen«, fordi han drev studehandel i stor stil. Gården er nu i denne slægts eje indtil 1880, da den bliver overtaget af en mand ved navn Hastrup, der imidlertid går konkurs i 1888, hvorefter prokurator Zahn fra Kolding ejer den til 1911.

De mange ejerskifter i den følgende tid kan markeres således: Rothaus 1911—17, Holm 1917—18, Eriksen 1918—19, Raun og Albertsen 1919—20, C. I. Petersen 1920—24, Andreas Jensen 1924—28, Malte Westergård 1928—31 og derefter den nuværende ejer William Jensen.

IV.

Højskoleforstander Svenning Pedersen kom til Uldum i 1911. I løbet af årene indtil 1928 havde hans praktiske sans og byggelyst givet sig udslag i en fuldstændig ombygning og stor udvidelse af kongerigets ældste højskole (påbegyndt ved nytår 1849 af folkevækkeren, skolelærer Rasmus Sørensen i Venslev, barnefødt i Jelling). Uldum højskole var blevet en af landets største højskoler under Svenning Pedersens og hans hustrus ledelse.

Foruden at være en åndelig interesseret og optaget mand havde Svenning Pedersen praktiske interesser og evner i højere grad end højskolemænd almindeligvis. Han var rundet af Sallingsk bonderod og forenede den dygtige skolemands indstilling og arbejdsiver med sin sunde og jævne, nøgterne bondenatur. Han kunne i sin højskolegærning ikke nøjes med at tale til de unge bønderkarle og -piger om åndelige og folkelige spørgsmål, men måtte også have omsorg for, om han kunne hjælpe dem til at danne hjem, hvor det, der var vakt i deres sind under højskoleopholdet, kunne finde grosted og livsudfoldelse.

I årene efter genforeningen var hans tanker stærkt optaget af, om han kunne få nogle unge til at bosætte sig i Sønderjylland for på denne måde at medvirke til et både folkeligt og praktisk genforeningsarbejde. Sønderjylland trængte i bogstavelig forstand til en håndsækning heroppefra, mente han. Og unge

trængte til at komme derned for at lægge deres arbejde i den sønderjydske muld, som slægterne med det danske sind havde groet i gennem århundreder. Som et udslag af denne interesse for det praktiske genforeningsarbejde fik han rent privat et par ejendomme udstykket fra en større gård i Jels, og han fik et par unge familier, der var i slægt med ham og hans hustru, til at overtage disse landbrug.

Derved kom han også ind på den tanke, at der i det hele taget måtte kunne foretages udstykning af jord på privat initiativ til rejsning af nye landbohjem, og at dette også måtte være en opgave i forbindelse med højskolemænds folkevækkende og opdragende gerning. Ved et møde af østjyske højskolemænd på Uldum højskole i sommeren 1933 udviklede han i et foredrag disse tanker og ansporede sine kolleger til at tænke nærmere derover og virke for sagen.

På dette tidspunkt er det store udstykningsarbejde ved Agersbøl, som Svenning Pedersen havde været den drivende kraft i, tilendebragt, og han gør nærmere rede for de bevæggrunde, der har fået ham til at tage sig af dette.

»Når jeg snart alene, snart i samarbejde med andre har taget et sådant udstykningsarbejde op,« siger han, »er det af flere grunde. Jeg ønsker at arbejde for, at strømmen fra land til by kan standses. Jeg tror, at den danske jord er frodig nok til at give fødemidler til det danske folk. Og der er jord nok i Danmark. Jeg tror, det er godt at rejse hjem på den danske jord. Det er sundt for børn og ungdom at vokse op her. Jeg tror, at der er intet, der formindsker arbejdsløsheden som opførelsen af nye hjem. Og endelig er der i vore dage et hjerteskrærende råb fra de unge om at få hjem. Når de unge er åndeligt og legemligt modne

dertil, er det synd, at de ikke kan få deres eget hjem. Kun i et virkeligt hjem kan der leves et værdigt menneskeliv.«

Han mener, at den private udstykning i flere måder er at foretrække fremfor statsudstyknings. Dette, at en kreds af mænd, der kender hinanden, slutter sig sammen og danner det nødvendige økonomiske og praktiske grundlag for rejsningen af nye hjem, er en form for hjemmestyre, som det er naturligt for den danske bondebefolkning at udøve. Den bygger på samarbejdets nødvendighed: den sten, jeg ikke selv kan løfte, skal min nabo hjælpe mig med at løfte. Det er en naturlig praktisk livsform, der også har noget med hjertet at gøre. Man hjælper ved den private udstykning nogle unge igang, som man stoler på, og man styrker deres ansvarsfølelse ved at stole på dem. Ved samarbejde blandt mænd hjælper man således de unge til en sund og naturlig livsgærning i overensstemmelse med deres dybeste livstrang.

Han mener desuden, at man gennem en udstykning på grundlag af det private initiativ undgår noget af den ensartethed, der let kommer til at præge statsudstyknings. Det er en fejl ved denne, mener han, at den som regel gør brugene for små. Dette vil bedre kunne undgås ved en privat udstykning, og man vil på denne måde bedre kunne skabe betingelser for, at de unge kan arbejde sig frem til bedre kår og få deres evner taget i brug og det personlige initiativ gjort virksomt. En sådan privat udstykning vil i højere grad end statsudstyknings kunne blive en praktisk virkeliggørelse af det folkelige.

Den private udstykning har den gensidighedsart, tilføjer han, at den er af værdi både for dem, der bliver hjulpet, og dem, der hjælper. Men den må ikke

være til økonomisk fordel for dem, der sætter den igang. Det første bud for en sådan sammenslutning af udstykningsmænd må være dette: I må ingen penge tjene derved!

Foruden udstykningen af Agersbøl, som nu nærmere skal omtales, fik Svenning Pedersen inden sin død i 1935 foretaget en tilsvarende udstykning ved Glibinggård i Søvind vest for Horsens.

V.

Da Agersbøl i 1928 blev overtaget af Jysk Landhypotek-Forening, blev den tilbudt statens jordlovsudvalg til udstykning. Imidlertid henvendte en ejendomsrådgiver, der havde med sagen at gøre, og som kendte noget til Svenning Pedersens tanker om den private udstykning, sig til Svenning Pedersen og gjorde ham opmærksom på, at der her i nærheden af Uldum var en mulighed for virkeliggørelsen af denne udstykningstanke.

Svenning Pedersen drøftede sagen med sin gode ven, købmand J. P. Hansen, Uldum, og de henvendte sig derefter til gårdejer Aage Johnsen i Ildved, der kunne tiltræde tanken. Gennem henvendelser til flere mænd på egnen blev der mulighed for at få dannet et konsortium, der kunne finansiere udstykningen. Interessentskabet kom til at bestå af følgende mænd fra egnen: Højskoleforstander Svenning Pedersen, Uldum, købmand J. P. Hansen, Uldum, gårdejer Aage Johnsen, Ildved, gårdejer Søren Skousen, Ildved, proprietær Jørgen Jørgensen, Hvejselgård, gårdejer Søren Kr. Nielsen, Bøgballe, sparekassedirektør Mikél Jensen, Jelling, fhv. landstingsmand P. Ejsing, Jelling, gårdejer Poul Mogensen, Ølholm, gårdejer Kr. Bundgård, Ølholm, gårdejer Kr. Jacobsen, Ulkær, gårdejer J. P.

Olsen, Hornstrup, amtsrevisor Søgård, Grejs, gårdejer P. Nielsen, Grejs, samt Jens Kristensen, Båstrup. Ialt femten mand.

Den 13. april opnåedes overenskomst mellem hypotekforeningen og konsortiet om køb af 198 tdr. land af Agersbøls jorder til en pris af 700 kr. pr. td. land, og der nedsattes et udvalg, bestående af Svenning Pedersen (formand), købmand Hansen (kasserer), Aage Johnsen, Mikél Jensen, Søren Skousen og P. Nielsen, der fik bemyndigelse til at indgå på og underskrive overenskomster vedrørende køb og salg og skrive kontrakt angående byggeriet m. m., medens de øvrige medlemmer af konsortiet skulle gøres bekendt med de trufne dispositioner og tilkaldes i særlige tilfælde, f. eks. ved vejanlæg og bygningernes godkendelse. Udvalgets underskrifter var bindende for hele selskabet.

Sagen kom nu hurtigt til udførelse. Det blev bestemt, at der i løbet af sommeren skulle bygges seks gårde på det erhvervede jordareal, der skulle afhændes til folk, der kunne præstere det fornødne beløb til udbetaling i ejendommene. Til at udarbejde tegninger til gårdenes bygninger og føre tilsyn med byggearbejdet antog man bygmester J. P. Krogh fra Ørding på Mors, der siden 1920 havde forestået de store ombygnings- og udvidelsesarbejder ved Uldum højskole. Arbejdet blev efter bortlicitationen den 21. maj overdraget forskellige håndværkere fra egnen.

I forhold til byggepriser nu om dage er det næsten utroligt små beløb, det drejer sig om her. En ny, trelænget, grundmuret gård med plads til en besætning på 25—30 stk. kvæg, en del grise, tre—fire heste, avling i forhold dertil — en rummelig, teglhængt stuebygning — for ca. 22000 kr. Og det er kun tyve år

siden! De nøjagtige tal for de seks gårdes opførelses-summer er således: 22858 kr. 69 øre, 23697 kr. 22 øre, 22139 kr. 44 øre, 22104 kr. 50 øre, 20334 kr., 19635 kr. 85 øre.

Gårdenes jordtilliggende blev af omtrent samme størrelse, to gårde på hver 37,5 tdr. land, to på hver 32,5 tdr. og to på 29 tdr. land. Salgspriserne til ejerne blev henholdsvis 54500 kr. (med en førsteprioritet i Vejle Bys og Amts Sparekasse på 44000 kr.), 53500 kr. (43500 kr. prioritet), 49500 kr. (44000 kr.), 48500 kr. (39000 kr.), 46000 kr. (37300 kr.) og 45000 kr. (36200 kr.). Ved den endelige opgørelse fremkom et overskud på godt 7000 kr., der fordeltes mellem de seks købere.

Gårdene overtoges af Peter Steffensen fra Hundslund, Kristian Jensen fra Randers mark, Carl Madsen fra Grejs, Viggo Jensen fra Kragelund mark, Erling Andreasen fra Bøgballe og Chr. Mikkelsen fra Grejs. På en enkelt undtagelse nær var de alle unge folk. Der var mange ansøgere til brugene.

I forynget skikkelse, med moderne bygninger, som bygmester Krogh med held havde søgt at give et smukt dansk præg samtidig med, at de kunne tjene den praktiske nytte på en hensigtsmæssig måde, rejste Agersbøl sig igen efter i århundreder at have sovet sin tornerosesøvn på herregårdens marker. Uden romantik. Men med samme karakter af dansk id og hjemsind, som bol og rød og torp havde givet tilkende i den praktiske udnyttelse af den danske muld i de længst forsvundne tider.

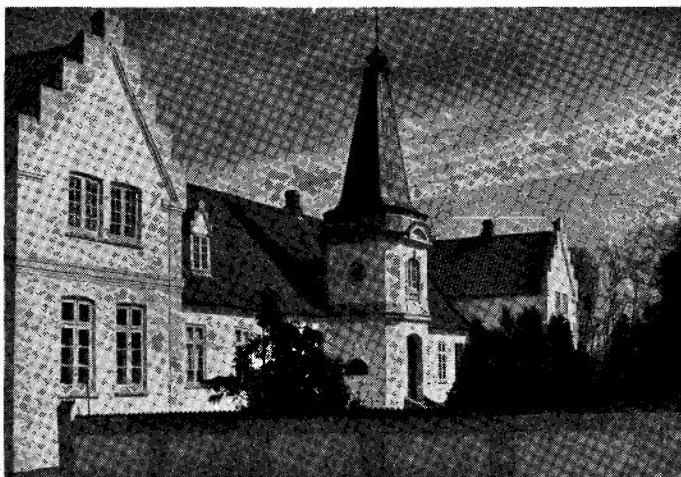
VI.

Herregård og bondeby, husmandssted og gårdmandsbrug hører sammen i det danske bondesamfund. I deres afvekslende og dog så nøje sammenhørende

karakter præger de på naturlig måde landskabet — hører sammen med det landskabelige grundpræg, hvis rytme er den afveksling, der ikke omspænder de store forskelligheder, men heller ikke fortoner sig i en ensartet udflyden af forskellighederne.

Rytmen i det danske landsbysamfund har fra middelalderens dage kunnet betegnes med ordene: herregård og bondegård. Skellet mellem dem har ikke været skarpt. Bondegården gled jævnt over i herregården, og herregården mistede aldrig helt sit bondepræg — ikke engang i den store byggetid under Frederik den Anden og Christian den Fjerde, da renæssancestilens slotsmæssige aspirationer forlenede herregårdene med det mere pompøse og monumentale præg. Det vil også være vanskeligt i væsentlig henseende at forandre denne rytmes grundforhold i dansk bondeliv. Så megen naturgroet konservatisme findes der i bondesindet, at der skal særligt stærke ydre indgreb til for at omforme bondeerhvervet til enten overvejende store, kollektivt drevne herregårdsbrug eller til en lang række ensartede husmandsbrug.

Som Agersbølområdet nu fremtræder i tyveåret for udstykningen, er det en sammenhæng af herregård og bondebrug, der svarer godt både til landskabets karakter og landbrugserhvervets naturlige rytme. Der blev efter udstykningen så stort et areal tilbage til den gamle hovedgård (206 tdr. land ager og 34 tdr. land skov), at den ikke, som det er tilfældet ved andre herregårdsudstyknings, blev et hoved uden krop. — Brede marker omgiver endnu de store bygninger, der dukker frem bag bakkedraget, når man syd- og vestfra kommer kørende frem mod Agersbøl. De lange længer og den store gårdsplads giver gården dens naturlige, velproportionerede herregårdsdimensioner. I staldene

findes lange rækker af røde køer, og i den ene fløj står den nye tids moderne maskiner til storbrugsdrift parat til udrykning, når arbejdet kræver det.

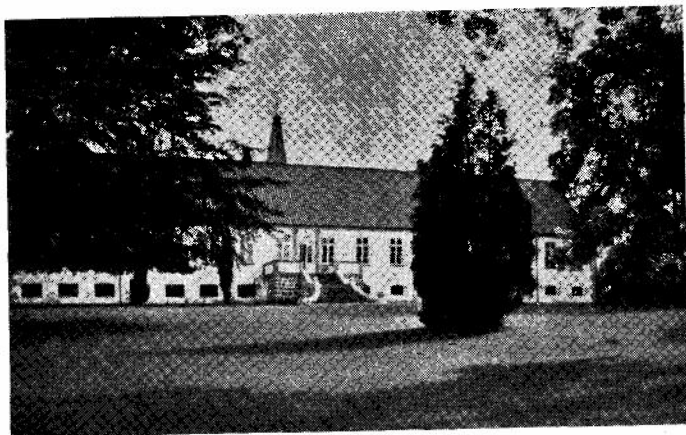
Den gamle, pommerske lade, der danner sydlængen af gården, åbner sin på een gang vide og efter dimensionsforholdene dog smalle port, ikke just beregnet til indgang for enhver vejfarende, men heller ikke afvisende for den, der har ærinde nok i sin interesse for, hvilket udtryk en dansk herregård af den mere jævne type endnu i 1950 kan give af svundne tiders kulturform og bygningskarakter.

Laden med den høje tagrejsning, hvis flader naturligvis burde være tækket med strå, men som en praktisk nutid belægger med andet tagmateriale, har bevaret sin lange, lave bindingsværksmur. Den rejstes for længe siden af det pommerske tømmer, der færdiglavet blev sejlet hertil fra Danzig. Hovedstolperne i ladens lange, brede rum måler indtil 12 gange 12 tommer. Hovedbygningen med det spirprydede tårn

over hoveddøren (fra 1883) og de senere tilbyggede, kamtakkede gavle gør et jævnt og roligt indtryk uden at prætere særlige kunstneriske kvaliteter. Der er en enkel, smukt virkende stilføring over bygningen, som det lidt kunstigt lavede tårn egentlig ikke forstyrrer, men snarere fremhæver. Nordsiden af hovedbygningen tager sig smukt ud, set nede fra den gamle voldgrav, med den brede, forårsgrønne plæne skrånende op mod bygningen.

Stuerne bærer ikke længer præg af de gamle tider. Der er højt til loftet. Det er lyse, hyggelige rum. Men riddersalen med de blå vægge har de gamle loftsdekorationer i velbevaret stand, og et kalkmaleri over den ene dør, der utvivlsomt skal forestille det gamle Agersbøl, er af en smuk malerisk virkning, med langhornet kvæg på grøn græsbund og herregårdens vindmølle symmetrisk placeret i forhold til gårdens bygninger i den modsatte side af billedet.

Fruen stiller beredvilligt nogle billeder til rådighed, og ejeren, hr. William Jensen, fortæller om gårdens

Riddersalens loft.

drift og forhold, siden han i 1931 overtog den i stærkt forsømt tilstand efter de mange års hyppige ejerskifter.

Det er nu i disse forårsdage nøjagtigt tyve år, siden de seks nybyggere overtog deres ejendomme på den udstykkede mark, hvilket blev markeret ved en festlighed på Uldum højskole, hvori amtmanden i Vejle, kammerherre Vallø, deltog.

I en lavning mellem to af de nye gårde har den gamle Agersbøl-by ligget, siger en af gårdmændene, Kristian Jensen. Han peger på daldraget, mens vi står og ser ud over de forårstilsæede marker. Ethvert spor af de gamle landsbygårde er naturligvis forlængst forsvundet. De seks nye gårde ligger i række fra nord mod syd på hver sin side af den vej, der ved udstykningen blev anlagt ned gennem markerne. Haverne er nu groet op omkring gårdene. Mirabellerne blomstrer i hæk-

kene. Plænerne er grønne. Og et par af de mænd, der overtog ejendommene i 1930, fortæller om årene, der er gået.

Peter Steffensen og Kristian Jensen er enige om, at det var på gode betingelser, de fik gårdene overdraget dengang. Navnlig var det en fordel, at sparekassen lod så stor en prioritet indgå i ejendommene. Derved blev den kontante udbetaling overkommelig, og en andenprioritet skulle kunne undgås. Men hvad ingen havde kunnet forudse, var den krise for landbruget, der nu satte ind. Prisfaldet på landbrugsprodukterne og de usikre afsætningsforhold gav de nye Agersbølbønder vanskelige vilkår nok. Der måtte spinkes og spares og arbejdes hårdt i de første år — og disponeres fornuftigt. Ca. 1300 kr. til renter og afdrag hvert halvår var mange penge, når en god ko ikke engang kunne koste hundrede kroner.

Det hjalp os en del, siger Peter Steffensen, at landbrugsminister Bording, der havde sin gård i nærheden, og som med interesse havde fulgt udstykningen, stillede sig velvillig med hensyn til, at vi fik andel i krisehjælpen, og da svinekortordningen kom, og afsætningen blev sat i system, bedredes priserne, og vi kunne nu sætte et større svinehold ind.

Forholdene rettede sig efterhånden. Tiderne blev bedre. Nu sidder de Agersbølmænd med gode, velholdte bedrifter, og ejendommene kan i dag koste henved tre gange så meget som i 1930. Kristian Jensen har 25 kreaturer på sine 39 tønder land. Jorden er fed, stærk muldjord, kornjord af den gedigne østjyske slags. Den er svær at bearbejde. Der skal forholdsvis megen hestekraft til. Men så folder det også godt af korntraverne, når høsten er i lade.

En ny tids bonde står og ser ud over sine marker.

Meget er forandret, siden vikingen vendte sin skude og blev bonde på Danmarks jord. Men lærkesangen over forårsmarkerne er den samme. Lærken skifter ikke tone, fordi udviklingen forandrer livsformerne. Og vindens rislen i Danmarks korn over herregårds-mark og landsbyager har den samme lyd i dag som for århundreder siden.

FREDERICIA POLITIKORPS 1871—1950

Af *Ed. A. Nissen.*

I V. A. A. 1909 og 1910 har Magister Hugo Matthiesen og Premierløjtnant Aa. Bremerholm fortalt om Fredericia Borgervæbning, og sidstnævnte har i 1919 og 1920 meddelt Regulativer for Borgervæbningen af henholdsvis 1802 og 1857, gældende til Ophævelsen af Væbningen 1. Juli 1870.

I Fredericia ønskede man, til Erstatning for Borgervæbningen, oprettet et Ordenskorps med militær Organisation, et saakaldt Politikorps, og da det formentlig vil interessere Aarbøgernes Læsere at vide lidt om, hvorledes denne Borgervæbningens Arvtager kom til Verden og nu har levet i næsten 80 Aar, skal her i korte Træk gengives, hvad jeg har samlet, dels ved mundtlig Overlevering, dels efter Politikorpsets Arkiv, som velvilligst er stillet til min Raadighed af Korpsets nuværende Chef, Hr. Købmand Johs. Moltrup.

Det første man foretog sig var at indsende et Andragende til Justitsministeriet om til det nye Korps at faa overdraget den ophævede Borgervæbnings Armatur og Udrustningsgenstande.

Justitsministeriet forhandlede med Krigsministeriet om Sagen, og sidstnævnte erklærede sig villig til at overlade Fredericia Kommune Effekterne, dog mod et Vederlag af 40 Rdl.

I Byraadets Møde den 1. Marts 1871 vedtog man at

gaa ind paa Ministeriets Betingelser, og 3. Marts samme Aar blev Vedtægten for Fredericia Politikorps approberet af Justitsminister Krieger.

Det fremgaar af Vedtægten, at Korpsets Styrke fastsættes til 40 Mand, foruden Befalingsmænd og 2 Trommeslagere, at Korpset staar under Politimesterens Tilsyn og Befaling, og at den umiddelbare Kommando føres af en Premierløjtnant. Dets øvrige Befalingsmænd er 2 Sekondløjtnanter og 4 Underofficerer. Formaalet angives saaledes: »Politikorpset, der udgør en særlig Afdeling af Stadens Brandkorps, anvendes efter Politimesterens Ordre til at opretholde den indre Orden og Sikkerhed i Købstaden og paa dens Grund, og navnlig under opstaaet Ildebrand at holde Orden paa Brandstedet og paase, at ingen Fremmede trænger ind paa dette eller ulovligt bortfører noget.«

Mandskabet fremskaffes paa følgende Maade: »Alle Byens mandlige Indvaanere fra 18 til 50 Aars Alderen er pligtige at tjene ved Politikorpset, saavidt de ikke er undergivne Militærtjeneste, navnlig i Linie eller Forstærkning eller som Søværnepligtige, eller de er ansatte ved Byens Brandkorps, eller ifølge Embedsstilling eller borgerligt Ombud, efter Øvrighedens Skøn bør fritages. Dog kan ingen imod sin Vilje tilpligtes at være Officer i Korpset.

I Byraadsmødet den 5. April 1871 blev de 40 Rdl. anvist til Udbetaling, og der anvistes tillige 90 Rdl. til Anskaffelse og Reparation af Vaaben og Lædertøj til Korpset. Dette Beløb dog kun forskudsvis at udrede af Kæmnerkassen, idet den ophævede Borgervæbning havde et Fond paa 60 Rdl., som skulde overgaa til Politikorpset, ligesom der til Korpsets Brug aarligt kunde anvendes 100 Rdl. af Politikassens Midler. I samme Byraadsmøde meddeltes det, at Amtet i Hen-

hold til Vedtægten havde fritaget følgende af Byens Indvaanere for Tjeneste i Politikorpset: 1) Byraadsmedlemmerne og Kæmmeren. 2) De kongelige Embedsmænd. 3) Praktiserende Læger samt Lærere ved de offentlige Skoler. 4) Apotekeren og een Medhjælper. 5) Politifuldmægtigen. I Skrivelsen, som er dateret 21. Marts 1871, meddeles endvidere, at Amtet har stadfæstet Politimesterens Indstilling og udnævnt Købmand S. Boalth¹⁾ til Premierløjtnant, Købmand H. A. Beck til Sekondløjtnant, Adjudant og Excersermester, og Købmand Jacob Hermann til Sekondløjtnant ved Korpset.

Hermed er da Korpsets Rammer fastlagt og Datoen, 21. Marts 1871 blev Fredericia Politikorps' Stiftelsesdag. —

Købmand S. Boalth virkede som Chef for Korpset til 1883, og hans Efterfølger blev Købmand H. A. Beck,²⁾ der fungerede til 1891 og ved sin Fratræden belønnedes med Titlen Kammerraad. I Korpsets Arkiv findes intet Materiale for Tidsrummet fra Stiftelsen til 1891.

1. Oktober 1891 udnævntes Sparekassebogholder Alexander Jacobsen³⁾ til Premierløjtnant og Chef. Han fungerede i 24 Aar og udnævntes for sine Fortjenester i Stillingen til Kancelliraad. Alexander Ja-

1) Købmand, Fabrikant Søren Sørensen Boalth, f. 22. Maj 1815, d. 12. Juli 1885. Ejer af Teglværker ved Hannerup, Hybylund og ved Annesminde. Chef fra 21. Marts 1871—1883.

2) Kammerraad H. A. Beck, f. 28. Marts 1833, d. 12. December 1903. Købmand i Fredericia. Formand i Urtekrammerforeningen, senere Handelsforeningen af 1892. Medlem af Repræsentantskabet i Banken for Fredericia og Omegn 1896—98. Chef fra 1883—1. Oktober 1891.

3) Hans Henrik Alexander Jacobsen, f. 14. Juni 1844, d. 16. Juni 1915. Sparekassebogholder. Dbm. 1888. Fortjenstmed. i Sølv 1900. Kancelliraad 4. August 1911. Chef fra 1. Oktober 1891—16. Juni 1915.

cobsen har fra sin Tiltrædelse omhyggelig journaliseret alle til og fra Korpset gaaende Skrivelser, og af de mange pudsige Episoder, hvorom han rapporterer, er nogle anførte i det følgende.

Korpset skulde ifølge Instruksen afgive 2 Mand til Brandvagt »paa Theatre, Cirkus eller overhovedet, hvor der afgives Brandvagt, for under en eventuel opstaaet Ild eller andet Ulykkestilfælde at støtte Ordenen, til Lokalet er forladt.« Den 6. Oktober 1891, altsaa umiddelbart efter sin Tiltræden, søger Chefen Byraadet om en Bevilling paa 25 Kr. aarligt til Aflønning af en Ordonnans til at besørge Tilsigelse af Brandvagter m. m. Ansøgningen blev bevilget, og Købmand P. H. Petersen fik Bestillingen.

Efter Branden hos Eddikebrygger Jensen i Sjællands-gade den 30. November 1891 indberetter Alexander Jacobsen til Politimesteren, at »Kjøbmand J. M. Jørgensen, der ledsagedes af 2 Mænd, blev af Politiposten betydet ikke at kunne faa Adgang til Brandstedet, men da Jørgensen tilkendegav at være Medlem af Brandkommissionen og de ham ledsagende 2 Mænd at være hans Assistenten, indlodes de alle 3. Det viste sig imidlertid, at de 2 Mænd vare Gaardejere i Trelde og Stoustrup, og saaledes virkelig vare uvedkommende paa Brandstedet.« Om Følgerne af denne lille Køpenick Affære vides intet.

Efter samme Brand faar Oversergent, Købmand Nicolaj Petersen, en alvorlig Røffel for at være mødt til Tjeneste i civil Paaklædning. Han slap for Bøde, men »det maa paa det bestemteste indskærpes Dem, at slikt ikke gientages, da Korpset ellers ikke kan undgaa at gjøre fornøden Indberetning derom.«

Juleaftensdag var det galt igen. Ordonnansen, Købmand P. H. Petersen »indfandt sig« hos Købmand

(Manufakturhandler) Ulrik Marcussen for at tilsige ham til Brandvagt i Teatret i »Hotel Kronprinds Frederik« 2. Juledag Kl. 7½ Em.

Marcussen nægtede at modtage Ordren med den Begrundelse, at han ikke vilde vise sig i Teatret i Uniform, og at han desuden havde Raad til at ofre 10 Kr. paa en Billet, hvis han vilde i Teatret. Endvidere ønskede han ikke at tjene i Politikorpset, men skulde ved sin Sagfører bevise, at han kunde udtræde, naar han betalte de 10 Kr.

Da Ordonnansen spagfærdigt foreholdt Marcussen, at han jo sikkert let kunde skaffe sig Afløsning, svarede han, at han ikke vilde løbe Byen rundt for at faa det Forhold ordnet.

Saa blev Sagen indberettet til Politimesteren, og overfor denne erklærede Marcussen, at han ikke kendte Ordonnansen, som ikke var i Uniform(!), og at han ingen Sinde var bleven instrueret om, hvilke Pligter, der paahvilede ham som Medlem af Korpset.

Det endte med, at Marcussen mødte med Attest fra Dr. Vogelius, lydende paa, at han led af Brokskade, derefter fik Ordre til at møde for førstkommende Brandsession og af denne blev overført til Tjeneste ved Brandkorpset.

Om Sagfører J. A. Jensen har været den i Sagen implicerede Sagfører og derfor har fundet det betimeligt at unddrage sig Repressalier, fremgaar ikke af Rapporten, men han er samtidig med Ulrik Marcussen bleven fritaget for Tjeneste i Korpset efter fremlagt Lægeattest.

1893 ansøger man Krigsministeriet om at faa 60 Stk. Bagladerifler af Model 1867 under Henviſning til, at Fredericia er Garnisonsby, ligger nær Grænsen og at det derfor maa anses for ønskeligt, at Byen har en

militært uddannet Styrke, som, hvis Garnisonen paa kortere eller længere Tid er under Bortkommando, »i paakommende Tilfælde, f. Eks. ved Demonstrationer og lignende, kunde værne om Mindesmærkerne og de militære Oplag og Depoter; i saadanne Tilfælde vilde det være mere respektindgydende, om Korpset var bevæbnet med Bagladerifler.«

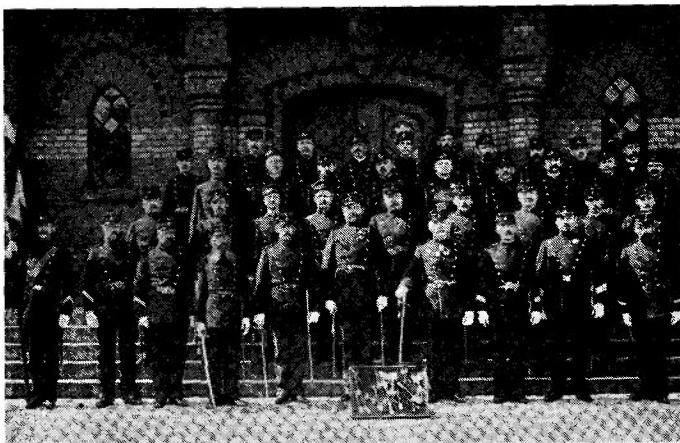
Bagladeriflerne ankom Anno 1913(!)

Den 13. Februar 1894 Kl. 2 Em. afgav Korpset Vagter ved Branden hos Avlsbruger Jens Bennedsen i Danmarksgade.

27. Juni 1895 indstiller Chefen til »Høivelbaarne Hr. Borgmester og Byfoged, Overretsassessor C. Scharling, R. af D., at Ansøgning fra Secondlieutenant Hostrup (Bundtmager Anton Hostrup) om Fritagelse for Tjeneste i Korpset bevilges. Næst at henvise til den i Begiæringen omhandlede Begrundelse skal jeg tillade mig at bemærke, at Korpset i de senere Aar har maattet fritage Lieutenanten for de fleste Øvelser paa Grund af Korpulence.«

Saa oprandt den Dag, da Fredericia Politikorps kunde se tilbage paa sit første Kwartsekel. Den 21. Marts 1896 fejredes Jubilæet med en Parade for Amtmand og Politimester i det lille Excerserhus i Gothersgade. Amtets Skrivelse af 17. Marts blev oplæst. Heri meddeltes Sekondløjtnant Anton Martinius Bønnelycke Hostrup Afsked efter Ansøgning, og Sergent, Handlingsgartner C. Petersen udnævntes til hans Afløser. Politimesteren talte til og for Korpset og udbragte et Leve for H. M. Kongen.

Derefter defilerede Korpset forbi Amtmand og Politimester og marcherede til »Frederiksklubbens« Sal, hvor det traadte af, efter at Nyudnævnelser af Befalingsmænd havde fundet Sted: Oversergent, Købmand

Fredericia Politikorps 1903.

Nicolaj Petersen til Stabssergent, Korporalerne Garver R. Schou og Købmand Emil Møller til henholdsvis Oversergent og Sergent, og de Menige Skomager H. C. Nielsen og Maskinmester Chr. S. Nissen til Korporaler. Kl. 7 Aften holdtes Fællesspisning med efterfølgende Bal. Hertil havde Amtet bevilget 100 Kr. af Fredericia Politikasse.

26. April samme Aar Kl. 2 om Natten blev Korpset alarmeret til Brand paa Banegaarden. Her var der atter Vrøvl med Tilskuerne, og en »Komitz« S. fra Etablissementet »National« samt en Jernbaneassistent H. blev anmeldt til Politimesteren. Det lykkedes dog »Komitzen«, som var i kendelig løftet Stemning, at rode sig i Klammeri med Militæret, der uden videre Parlamenten puttede ham i Kachotten ved Hovedvagten.

Ved de store Brande i Farver Frederiksens Fabrik ved Hovedvagten i Februar 1897 og i Voss' Fabrik i August 1899 var Politikorpset ogsaa udkommanderet og foretog omfattende Afspærringer.

Politiets Musikkorps passerer Gaden — ca. 1900.

Saa gik da Tiden. Korpset udfyldte sin Opgave og havde hidtil haft god Tilslutning. »For de gamle som faldt, kom der ny overalt.« — Man excerserede, holdt aarlig Skydning i Fuglsang Skov og deltog som et uundværligt Led i Processionen paa Fredericia's store Minde- og Festdag 6. Juli.

I 1913 skete det, at Militæret blev beordret bort fra Fredericia i Tidsrummet 23. Januar til 16. April, og Korpset maatte da 2 Gange daglig lade 2 Mand afpatruljere Voldtærrænet. Og nu fik man virkelig opfyldt sit Ønske fra 1893. Den 30. Januar ankom 5120 skarpe Patroner og, formentlig for at mildne Chocket, kom de 50 Rifler af Model 1867 — den 6. Februar.

Helt gratis skulde Korpset dog ikke have de fine Vaaben. Dermed fulgte en Forpligtelse til 3 Dages Sikringstjeneste under Mobilisering.

I de kritiske Dage i August 1914, da alt Militær blev trukket bort fra Fredericia, traadte Forpligtelsen i

Kraft. Den 5. August overtog Korpset Sikringstjenesten og stillede 3 Vagtposter ved de 3 Færgelejer, 1 Post ved Jernbanens Drejeskive i Gothersgade, 1 Post ved Lokomotivremisen og 2 Poster ved Telegrafkablerne. Posterne inspiceredes Dag og Nat af 2 Underofficerer og dagligt af Chefen.

De, som husker den ulidelige Spænding herhjemme i Dagene indtil vor Neutralitet blev anerkendt, og især da de Fredericianere, som oplevede den dystre Stemning ved Færgelejerne, da vort Militær drog af By i de sene Aftentimer, vil kunne forstaa, hvilken Nervebelastning vore fredelige Medborgere, der som Menige i Politikorpsset fik tildelt Posterne, udsattes for under Nattevagterne i de 3 Døgn, og da navnlig den ensomme Post ved Telegrafkablerne paa Skanseodden. Men Opgaven blev løst til Militærets fulde Tilfredshed.

Den 16. Juni 1915 døde Korpsets mangeaarige Chef, Kancelliraad, Sparekassedirektør Alexander Jacobsen, og Stabssergent, Maskinmester Christen Sønderholm Nissen konstitueredes som Chef indtil 17. November samme Aar, da Kommandoen blev overdraget Premierløjtnant, Repræsentant Thomas Rise.⁴⁾

Th. Rises Virke i Korpset blev kortvarigt. Allerede Aaret efter rejste han fra Byen, og den 16. Juni 1916 overtoges Kommandoen atter af Chr. S. Nissen,⁵⁾ som

4) Thomas Rise, f. 21. Juni 1866, d. 17. Juni 1938. Som ganske ung Løjtnant i Fredericia. Fra 22. April 1889 til 1916 Repræsentant for sin Onkels, Ernst Voss Fabrik. Derefter Direktør i A/S Nordisk Metalvarefabrik. Chef fra 17. November 1915—16. Juni 1916.

5) Christen Sønderholm Nissen, f. 4. Maj 1858, d. 4. August 1943. 1891 Bestyrer af Fredericia Jernstøberi. 1894 til 1934 Maskinmester paa A/S Bloch & Andresens Fabrik. Konstitueret som Chef fra 16. Juni 1915—17. November 1915 og Chef fra 16. Juni 1916—25. September 1921.

under 31. Maj s. A. af Amtet var beskikket til Premierløjtnant og Chef.

12. November 1920 anerkender Premierløjtnant Nissen Modtagelsen af Skrivelse af 9. November fra 2' Generalkommando i Viborg angaaende Optælling af Vaaben og Ammunition. Der forefindes endnu 500 skarpe Patroner, mens Geværerne ikke er optalt. Der har i Generalkommandoens Skrivelse været Tale om en Ombytning af Geværerne fra 1913, men Nissen foreslaar, at man venter med at tage Beslutning herom, da der er Mulighed for at Politikorpset opløses. Saa galt gik det nu alligevel ikke, og den 4. Februar 1921 modtog Korpset 50 Rifler, Model 1889 og 5000 skarpe Patroner, saa at det nu maatte siges at være godt udstyret.

Aaret 1921 var jo Jubilæumsaar, det halvtredsindstyvende, og Stiftelsesdagen fejredes paa »Hotel Victoria«.

Der var udsendt Indbydelser til Kammerherre, Stiftamtmand Bardenfleth, Borgmester Johs. Jensen, Dommer Valentiner Branth, Politimester Simonsen, den tidligere Chef Th. Rise, fhv. Løjtnanter Købmand Th. Petersen og Gartner C. Petersen, Veteranerne F. Johansen, Jac. Hermann og Thygesen, samt Pressen.

Der var 100 Deltagere i Festen, som forløb smukt og stilfuldt. Men ellers begyndte det at gaa tilbage med Fredericia Politikorps. Der meldte sig ingen unge Afløbere for de Gamle, som efterhaanden faldt fra.

Den 6. Juli 1921 maatte Korpset saaledes melde Afbud til Processionen, »da man paa Grund af ringe Tilgang ikke kunde stille en præsentabel Styrke«. 6. Juni havde Chefen Chr. S. Nissen og Sekondløjtnant H. C. Nielsen indgivet deres Afskedsansøgning, og 25. Sep-

tember s. A. afleveredes Korpset til den nye Chef, Stabssergent Gaarslev.⁶⁾

Gaarslev fungerede til 25. Maj 1924, da Købmand Johannes Moltrup⁷⁾ overtog Ledelsen og har beholdt den til denne Dag.

Politikorpsets 60, 65, 70 og 75 Aars Stiftelsesdage markeredes ved Festligheder, men det kan ikke skjules, at ogsaa disse har afgivet Bevis for, at det gamle, stoute Borgerkorps er paa Retur. At selve Festens Rammer, Traktement m. m. ikke kan staa Maal med »de gode gamle Dage«, er kun en naturlig Følge af de herskende økonomiske Forhold, men det stadigt aftagende Medlemstal viser hen paa en Mentalitetsændring, som Korpsets sympatiske og energiske Chef vanskelig vil faa Bugt med.

Ifølge Korpsets Indberetning til Politimesteren 1. April 1947 udgjorde Styrken 2 Officerer, 4 Underofficerer og 16 Menige, og dette Tal har holdt sig næsten uforandret til i Dag.

Det var ønskeligt om Købmand Johs. Moltrups Bestræbelser for ikke blot at bevare Fredericia Politikorps, men at faa det i Vækst igen, maatte krones med Held. Mindernes By bliver en smuk Tradition fattigere den Dag, det gamle Borgerkorps mangler i 6. Juli Dagens festlige Procession.

6) Jens Madsen Gaarslev, f. 21. August 1861. Stabssergent. Dbm. Kasserer i »De danske Forsvarsbrødre« fra 1. Januar 1916—1. April 1936. Æresmedlem i samme fra 1941. Chef fra 25. September 1921—25. Maj 1924.

7) Johannes Moltrup, f. 4. August 1875. Købmand. Isenkræmmer. Bestyrelsesmedlem i »De danske Forsvarsbrødre« fra 1915—27 og 1928—43. Æresmedlem i samme fra 1945. Chef fra 25. Maj 1924.

AF
ANNA CHRISTINE MEDENS STAMBOG

Ved *Jørgen Swane.*

En Stambog — ja, det vil vel for de fleste Mennesker i vore Dage kun henlede Tanken på Stambøger for særligt fremragende og højt ydende Kvæg eller Heste, men for 150 Aar siden var en Stambog noget ganske andet. Derimod kender alle unge Piger nu i hvert Fald en Poesibog, og den er en direkte Efterkommer af de gamle Stambøger.

Stambøgerne, der særlig florerede omkring 1800-Tallet, selv om der findes langt ældre, tilhørte baade Mænd og Kvinder, og deres Indhold var af langt lodigere Karakter end Poesibøgerne, idet der som oftest skete Indførsler i dem ikke alene i Ejerens Ungdom, men ogsaa senere.

Nydelige var de, Bladene af tykt, godt Papir indbundet i Helskindsbind af det fineste Gede- eller Kalveskind med Guld-Bordurer langs Kanten og smukt Blindtryk paa Ryggen med rødt Skind-Titelfelt, hvori f. Eks. var trykt »Venskabs-Minde« og Ejers Navn nederst paa Ryggen. Bladene kunde ogsaa være med kobberstukne Rammer og nogle forsynede med smukke Ovaler beregnet til Indsættelse af Silhouetter af dem, der paa det modstaaende Blad havde skrevet i Stambogen. Tit finder man ogsaa nydelige

sorte eller farvelagte Tegninger, en lille Krans af Haar eller tørrede Blomster og Bidragyderne udtrykker sig enten i Poesi, hvad der er det hyppigste, eller i Prosa. Naturligvis er det langt fra Guldkorn altsammen, hvad der er skrevet i Stambøgerne, men er de blevet benyttede igennem adskillige Aar, kan de dog bidrage til at give et Billede af dens Ejer, der forlængst hviler i Graven, og om hvem Mindet kun er ganske svagt eller som Regel er helt udslukket.

Beklageligvis er igennem Tiderne en stor Mængde Stambøger gaaet til Grunde, en uforstaaende Efter-slægt har ladet deres Oldemoders eller Tipoldemoders smukke Stambog gaa i Papirmøllen eller i Kakkelloven, og hertil har vel ogsaa særlig bidraget, at den nuværende Slægt ikke har kunnet læse den gotiske Skrift, som er benyttet saagodtsom overalt i Stambøgerne.

Men enkelte har dog undgaaet Tilintetgørelsen, saaledes som den, der her skal omtales, og som i 1947 solgtes paa en Bogauktion i København.

Stambogen, som er paa 162 Sider, der dog ikke alle er beskrevne, har tilhørt Anna Christine Meden, døbt 7. Marts 1777 i Vejle som Datter af Birkedommer i Grundet Birk og Procurator i Vejle Johan Meden og Mette Kirstine Terchildsen og død 25. Oktober 1860. Hun blev 13. Marts 1801 gift med Sognepræst Georg Frederik Brøchner, født 21. Marts 1770, død 10. Februar 1828, Søn af Sognepræst i Spentrup, Provst Hans Pedersen Brøchner og Mette Marie Wedege. Pastor Brøchner var fra 1800 til 1810 Sognepræst i Veggerslev og Villersø i Randers Amt og fra 1810 til sin Død Sognepræst i Taulov i Vejle Amt.

Birkedommer Meden boede i Søndergade, nuværende Nr. 24, Konsul G. Becker-Christensens Ejendom;

han havde 6 Børn og ifølge Folketællingen af 1787 boede der hjemme 2 yngre Sønner, de 2 ældste studerede i København, samt en Datter Johanne Claudine Kirstine Meden, født 1782, død 21. Dec. 1838, der blev gift med Lærer i Mariager Johan Gottfried Pauli, født 1776, død 6. Oktober 1830. Den anden, her omhandlede, Datter, findes ikke nævnt som boende hos Forældrene. Hun maa af en eller anden nu uopklarlig Grund, allerede i sin Barndom være flyttet fra Hjemmet. Dette fremgaar ogsaa af, hvad hendes Broder, cand. phil. Claus Meden (1799—1864) den 26. Marts 1800 skriver i Randers:

Dig ædle Søster! Jeg fra Barndoms Aar berøvet,
 Dig Jeg berøves nu igjen.
 Dit varme Venskab, skiønt i kort Tid prøvet
 mit Hjerte gennemtrænger, men —
 Alfaders Bud, thi han kan byde
 Et Vink og vi maa alle lyde,
 Bortfjerner mig fra meer end en Veninde,
 Men ogsaa Du i mig skal finde
 Din hulde Broder, ja Din sande Ven.

Tilknytningen til Vejle og Slægten dér har kun været meget ringe, ingen af Forældrene eller nogen anden dér har skrevet i Stambogen, kun den fornævnte Broder og 2 andre Brødre Johan Christian og Andreas Peter, den sidstnævnte død 1831 som Sognepræst i Kippinge-Brarup samt Søsterens Mand Lærer Pauli har ydet Bidrag til Bogen. Mulig er ogsaa en H. Baumann af hendes Slægt, da hendes Faster Maren Meden var gift med Gartner Bertel Baumann.

Stambogen er paabegyndt i 1797, da Anna Christine Meden er ved at forlade København og hendes Venner dér giver hende en Hilsen med paa Vejen. Hos hvem hun har opholdt sig i København, vides ikke, men

noget kan tyde paa, at det har været hos Johanne Christiane Krüger, der undertegner sig som »Din moderlige Veninde« og skriver:

»Ogsaa du skal forlade mig, elskede Stine! Altid haabede jeg i mit sidste høytidelige Øjeblik at være omringet af en kiær Børneflokk, som vilde bede med og for mig, men Forsynet byder det modsatte, en efter en anden af disse Kiære forlader mig og ieg bliver tilbage, det er tungt, men Guds Villie skee. Hans Vel-signelse følge Dig, gode Pige, ligesaa vist som min Forbøn.«

Der har fra tidlig Tid været en Forbindelse mellem A. C. Meden og Familien Krüger, thi en anden af det Navn, Anne Margaretha Krüger, der kan tænkes at være en Søster eller Datter af forannævnte, skriver:

»I din Barndom lærte ieg at kende Dig, elskede Veninde, og opdagede snart, at du af Naturen var begavet med vort Kiøns behageligste, men derhos farligste Vaaben, nemlig Vittighed, ofte skielvede ieg, fordi ieg elsker Dig, af Frygt for du skulde misbruge den, men med Glæde saa ieg det modsatte, bliv ved, gode Pige, som hidindtil at vaage over Dig, selv da, skal Du, hvor du kommer frem, ligesom her, erhverve Dig, ikke Beundring, den higer ingen ædel Pige efter, men alle retskafne og gode Menneskers Agt og Kiærlighed....«

Munterhed og Vittighed synes at være et Karaktertræk hos den 20-aarige Anne Stine, hvad der ogsaa vil fremgaa af andre Udtalelser, og hun har ikke skuffet Anna Margaretha Krügers gode Tro til hende.

Maaske paa Grund af sit charmerende Væsen har A. C. Meden faaet Indpas hos de bedste Familier i København, og vi vil da se lidt paa, hvad de har skrevet til hende.

Som en af de første finder vi den bekendte Hof-
 medicus, Professor Johan Henrik Schønheyder (1744
 —1831) med Familie. Han viser sig som et ægte Barn
 af »Fornuften og Dyden«s Tidsalder, idet han skriver:

»Lyksalig Elskov blev fra Himlen sendt hened
 som Støvets allerstørste Herlighed;
 men Himlen gav det naadig en endnu
 som kappes om med hiin, hvem Prisen skal tilhøre,
 den Skat som alles Tab erstatter 'os igen,
 kort: en fornuftig, dydig, trofast Ven.«

Ligesaa nøgtern som han er, er hans Kone Pauline
 Charlotte Schønheyder, født Hyllested (1757—1834),
 der skriver:

»Den store Livets Kunst er Nøisomhed, at ikke
 Hvad ei opnaaes kan, attraae.
 Hengiven i sin Skiæbnes Dom sig skikke,
 og lade undte Deel forslaae!«

og deres 3 Døtre Elisabeth Magdalene (1782—1865),
 Mathilde Charlotte (1785—1862) og Henriette Pauline
 Schønheyder (1787—1871) slutter op med en dog
 lidt lysere Tone, saaledes:

»Ædle Ven! din nye Bane
 Vorde riig paa Held og Fryd
 Under Dyds og Venskabs Fane
 Livets Foraarsglæder nyd«.

Nej, saa er det helt andre lystige og hjærtelige
 Toner, der lyder fra Fru Schønheyders Broder, Stads-
 mægler Christian August Hyllested (1757—1819) og
 hans Kone Dorothea Elisabeth, født Treeld (1751—
 1829). Stadsmægleren skriver ligeud:

»Een Jomfru saa munter saa rask og saa bliid
 Hun bliver ey Jomfru til evig Tiid,
 Derfor jeg vil raade Dem, skynd Dem siig ja,
 De kand troe det er lystig, Hopsa, sa, sa.«

mens hans Kone kærligt skriver:

»Dig Ungdom Glædens Himmelsendte Datter!
 Dig skylder Støvet sin Lyksalighed;
 du virker os til skylfrie Spøg og Latter,
 og Uskyld følger dine lette Fied.«

En anden af Familien Hyllested, Caroline (c. 1764—1827) findes ogsaa i Stambogen, hun var gift med Justitsraad, Kommitteret i Økonomi- og Commerce Collegiet Henrik Frederik Schlegel (1749—1822), han fortæller morsomt om en lille Oplevelse saaledes:

»Man all Slags Spøgelse, hvad Navn det have maae med Røg af Lyse-Tang af Huuse let kand faae med Hørfrøe hindrer man, at det sig ey tør vove at komme i et Huus, saa man kand sicher sove, naar man een Haandfuld kun af samme kraftig Frøe frem for Dørtærskelen om Aftenen vil strøe.

Vil man for Sicherhed lidt Rugkorn deri mænge; saa tør ieg love for, mig derpaa lade hænge, at ingen Dævel skal sig driste at gaae ind, men tabe Modet strax og holde sig i Skind!

Til Erindring om Spøgeriet ved Canalen i Khavn fortalt den 21. April 1797 hos Deres Ven

H. F. Schlegel.«

Ogsaa deres Børn er med, Sophie Schlegel (1782—1837) senere gift med Proprietær Tønnes Bonnevie, Henriette Schlegel (1786—1838) senere gift med Oberst Max v. Kaltenborn og Sønnen Regimentskirurg Poul Elias Schlegel (1784—1849), der maa digte noget om »Dyden«:

»Naar Dyden ikke viser sig
 I Gierningen, da er den liig
 Et Blomst, som vel kan være smukt
 for Øjet, men bær ingen Frugt.«

Af andre af Anna Christine Medens københavnske Venner, der har givet deres Bidrag, kan nævnes Etats-

raad, Assessor i Cancelliet Georg Christian Fischer (1773—1825), Professor, Overlærer Hans Bøchmann Melchior (1771—1830) og Svogrene Etatsraad, Direktør for Søkvæsthuset og Assistenshuset Peder Christian Rasmus Aagesen (1762—1830) og Justitsraad, Professor Jørgen Kierulf (1755—1813), der var gift med henholdsvis Marie Elisabeth (Lise) (1774—1834) og Charlotte Amalie Fischer (1771—1820), Døtre af Justitsraad, Auktionsdirektør Mouritz Fischer.

Justitsraad Kierulf citerer endel af »den gode gamle Peder Syvs Ordsprog« — et enkelt lidt vovet — da »De er en Elsker af Ordsprog, gode Pige« og hans Kone skriver:

... »Selv vær nøysom, muntre Pige!
skierts og syng og dans og spil!
og lad alle Daarer sige
dem til Haanhed, hvad de vil!

sye dette med tætte Agtersting fast i din Hukkom-
melse og med samme din Venindes Navn.«

Søsteren, Lise Aagesen, der synes at være lige saa frisk, som hun, giver Anne Stine følgende Hilsen med paa Vejen:

»Du reiser til Randers
tag der dig en Mand
og hed han end Anders
men haver Forstand
saa tag ham saasnart
som du kan.«

Næppe tænkte hun vist, at hendes Ønske for Veninden skulde gaa i Opfyldelse, selv om han ikke hed Anders, men Georg.

I 1797 drog saa den muntre unge Pige til Randers, og i Folketællingen 1801 for Randers finder vi hende boende hos sin Farbroder Claus Meden, 58 Aar, der havde været Inspektør ved Almindeligt Hospital i

København og nu levede af sine Midler. Han var gift 2. Gang med Lucie Evaldsen, 49 Aar, og hos dem var foruden Anna Christine Søsteren Johanne Claudine Meden. I 1800 maa Anna Christine Meden have været paa et Besøg i Vejle, da hendes tilkommende Svigerinde Ingeborg Brøchner (1767—1811) over et Vers, hvori hun siger, at hendes Hjerte spaar hende, at hun ej længe skal savne hende, har skrevet »Ved Afreisen til Weile«.

Det var nu en helt anden Kreds Anna Christine Meden kom til at bevæge sig i ved sin Tilbagekomst til Jylland, medens det i København særlig synes at have været den højere Embedsstand, finder man nu adskillige Præstefamilier, ikke mindst af den store Præsteslægt Brøchner fra Spentrup c. 10 km nord for Randers, som hun blev giftet ind i. Ogsaa her fandt hun Venner, som skattede hendes kærlige og muntre Sind.

I 1800 maa hun have været forlovet med Georg Brøchner, thi under et Besøg i København i November dette Aar, skriver Jørgen Evaldsen, der kan tænkes at være en Slægtning af hendes Morbroders 2. Kone:

»Naar Du engang paa Landet kommer
Som Præstekone næste Sommer
Tænk da imellem paa din Ven,
Hvis Navn er Jørgen Evaldsen!«

Det blev nu førend næste Sommer, thi d. 13. Marts 1801 blev hun gift med Georg Brøchner og flyttede som Præstekone til Villerslev Præstegaard, der ligger i Nærheden af Grenaa. I Tiden omkring Brylluppet finder vi mange af den Brøchnerske Slægt, saaledes skriver Sognepræst Hans Brøchner (1776—1834) til Elbek, en Brodersøn af Anna Cathrines Mand:

»Hilsen og mit Venskab, muntre gode,
 dette lille Blad skal bære frem,
 svagt bevidne dem, hvor vel tilmode
 jeg kan blive ved at mindes dem.
 Svundne Timers Venne-Glæder stille
 sig med Nyheds Ynde for mig hen
 og var Ønsket nok, ved det at ville
 nok; Veninde! nød jeg dem igen.
 Fuld af Længsel jeg da vilde ile
 for at høre Deres milde Skiemt —
 midlertid skal Haabet til mig smile:
 »borte er dog derfor ikke glemt«.
 I mit Minde varigt skal de leve
 aldrig, aldrig vil jeg glemme dem;
 naar jeg vandrer bort til Fredens Hiem
 deres Minde selv med mig skal svæve.«

Sognepræst Laurits Momme (1764—1824) til Stouby
 og Hornum udtrykker sine gode Ønsker i stive Hexa-
 metre:

»Dyden og Pligterne troe i Kærligheds, Venskabets
 Kiæde

Ædle Veninde! du froe iile til stigende Fryd
 Taaren ved Brødres Nød dit aabne Øye kuns væde
 Glæden at skabe Hæld i din Kreds du jævnligen nyd.
 Modtag elskte Svigerinde! dette din Tænkemaade
 værdige Ønske fra ham som udbeder sig en
 Venne Plads i dit Hierte.«

Sognepræst Momme var gift med Georg Brøchners
 Søster Johanne Margrethe Brøchner (1769—1817).

Af hendes andre Svogre og Svigerinder finder vi
 Kirstine Marie Brøchner (1771—1847) gift med
 Sognepræst til Spentrup Niels Bruun (1754—1825),
 der 8 Dage efter hendes Bryllup skriver til hende:

»Himlen paa Jorden
 blive nu til Dags Orden
 for Dem som nysgigt er vorden!«

Endvidere Johanne Dorthe Brøchner (1772—1838), Anna Elisabeth Brøchner (1773—1811), gift med Kystbefalingsmand Johan Frederik Carøe (1779—1828), Sognepræst i Kollerup Arild Brøchner (1779—1846), Sognepræst i Raarup Peder Brøchner (1748—1818) og Hustru Johanne Mariane Secher (1771—1857), samt Magdalene Barbara Brøchner (1768—1831) og hendes Mand, Storkøbmanden, Justitsraad Bertel Bruun (1767—1827) i Fredericia, som skriver:

Nyd søde Glæder med Din kiære Mand
og føel og kiænd ey anden Sorg
end den hvorom Du spøgend sige kand,
— det er hans Skyld Herr Georg,
erindre Din herved Gode Veninde din Ven og Svoger,
som ofte maae høre lige Beskyldning af sin Kone.«

Ogsaa en ældre af Slægten, hendes Mands Farbroder, Forvalter paa Rosenvold Peder Lasson Brøchner har givet sit Besyv med; han har kun en eneste Gang set hende Ansigt til Ansigt, og han tilstaar, at han brugte disse Øjeblikke til med spændt Agtsomhed at se paa hende, hvem Rygtet længe forud havde meldt ham saa meget godt om, at han priser sin Brodersøn lykkelig med et saa ypperligt Valg.

Ogsaa Sognepræsten i Spentrup, Peter Daniel Blicher (1753—1804), Steen Steensen Blichers Farbroder, hvis Enke Ernestine Blicher, St. St. Blicher ægtede, finder vi med følgende Udtalelse:

»Det være, fornuftige dannede Pige!
Din højeste Lykke: at vælge — og danne Din Lige!!«

det kan jo siges at være en smuk Kompliment.

Men naturligvis har ogsaa andre af Anna Christine Medens Venner paa Randers-Egnen og i Grenaa skrevet i Stambogen og man finder Udtryk for oprig-

tig Beklagelse over Flytningen til Taulov og Tak for, hvad hun har været for dem.

Henriette Stampe Fabricius (1778—1863) gift med Sognepræst i Hammelev Gert Munch (1773—1834) skriver:

»...Saa mange Timer glad ved Siden af Dig rant og mangen Mismods Skye ved Synet af Dig svant...«

og hun vil bevare Mindet om hende, saalænge »dette Hierte kan føle Glæde, Sorg og dele andres Smerte«.

Et hjerteligt Farvel faar hun ogsaa bl. a. fra Sognepræsten i Grenaa Andreas Peter Krøyer (1751—1827) og hans Kone Marie Christine Thorsager († 1840), Sognepræst Peder Worsøe (1748—1819) og hans Kone Margrete Sophie Behr (1759—1832), Sognepræst Nicolai Kamp (1777—1842) i Gerrild opvarter med et langt tysk Digt, han stammede dog fra Slesvig, mens hans Kone Magdalene Elisabeth Mechlenburg (1780—1857) holder sig til dansk. Præsteenken Dorothea Aastrup f. Müller (1750—1846), der havde været gift med Sognepræsten i Karlby Jens Peter Aastrup (1760—1804) bringer hende en varm Tak for ydet Trøst i Anledning af Mandens Død.

Efter de samstemmende Udtalelser i Stambogen kan det kun være det smukkeste Minde, Anna Christine Meden har efterladt sig efter sit 9-aarige Ophold som Præstekone i Veggerslev og Villersø.

Fra de 18 Aar, hun var i Taulov, findes der ingen Bidrag i Stambogen, naar undtages et fra Biskop i Ribe Dr. phil. Stephan Tetens (1773—1855), der den 12. Maj 1812 i Fredericia skriver:

»Kun huuslig Dyd skænker huuslig Lykke, ved at øve hiin De nyder denne og lykkeligjører vor fælles Ven.«

Paa de samme Strengs slaar en Vintmøll, der skriver:

»Naar god Forstand og huuslig Fliid
er efter alles Tykke
saa bliver ingen Spørgsmaals Striid
Hun io vil gjøre Lykke.«

Den unge Vejlepige har sikkert »gjort Lykke« i København og senere i Randers og mere end det, efter Udsagn i Stambogen har hun været en god Hustru og kærlig Moder, — og hvad bedre Eftermæle kunde hun have ønsket sig?

FRA BRAMDRUP SOGN OG KOLDING LANDDISTRIKT

Af August F. Schmidt.

Bramdrup Sogn i Brusk Herred var før 1930 1828 Tdr. Ld. (o: 1011 ha) i Udstrækning. Det var og er Herredets mindste Kirkesogn. Det er kendt mange Steder i vort Land, at Sogne, der ligger op til en Købstad, ikke er ret store. Naturforholdene og Købstadens Ekspansionstrang er som Regel Årsag i de små Sogne nær store Byer. For Bramdrups Vedkommende er der endvidere det at sige, at i denne Bebyggelses Omegn var der i Middelalderen flere efter hine Tiders Forhold vel udviklede Landsbyer: Harte, Eltang, Vilstrup, Almind, Tavlov, Erritsø, der alle havde fået en Kirke, hvortil Folk fra et vist Opland søgte (sognede). Sognegrænserne har antagelig i de fleste Tilfælde været nogenlunde fastlagte, da Kirkerne blev byggede.

Når Bramdrup er blevet det mindste af Middelalder-sognene Nord for Kolding Fjord, kan Aarsagen hertil måske søges i det Forhold, at denne Landsby er den *ynge* af de nævnte, hvorfor den ikke har haft Betingelser for i tidlig Tid at få så stort et Jordtilliggende som Nabosognene. Fjorden og den senere Købstad i Syd samt Skove i Øst og Sydvest har været de natur-givne Hindringer for Udvidelse af Bramdrup Sogns Jorder.

*

På de Områder, der senere kom til at udgøre Bramdrup Sogn, er der gjort Oldtidsfund, der vidner om meget tidlig Bebyggelse her. De ca. 20 Gravhøje, der kendes i Sognet, ligger — ret naturligt — i dets Sydøstspids ud mod Fjorden, dels ved Petersbjerggård, dels og især ved Hvidsminde, hvor de har dannet en tæt Samling i Forbindelse med enkelte Høje på den anden Side Sogneskallet i Nørre Bjært Sogn. Af disse Høje er 2 ikke overpløjede og ødelagte. Andetsteds er under Markfladen fremdraget en Del Fund fra Jernalderen (Urnegrave og Kulturlag med Lerkarskår og andet). Nær Bramdrup Sogns Grund, men i *Kolding Købstads Landdistrikt*, er i det indre af Kolding Fjord, omtrent ud for Koldingåens tidligere Udløb, ved Opmudringsarbejder fra Tid til anden i en Dybde af 1—3 m og især på en enkelt Grund i den ydre Havn, fremdraget et overordentligt stort Antal Sager fra den ældre Stenalder: Redskaber af Flint, Ben og Horn, Lerkarskår, Flintaffald, Dyreknogler etc., alt repræsenterende en betydelig Boplads, som ved den i denne Del af Landet senere stedfundne Landsænkning er blevet helt vanddækket. De store og betydningsfulde Fund opbevares dels i Museet på Koldinghus, dels i Nationalmuseet.¹⁾ I hele Oldtiden har der i Egnen omkring Kolding Fjord været først en spredt, senere en tættere Bebyggelse. For at skaffe Jord til Kvægavl og Agerbrug, da man kom så vidt, har Befolkningen efterhånden ryddet Skoven. Den yngre Stenalder skabte et Husdyrhold, bestående af Oksen, Fåret, Svinet og Geden. I Bronzealderen kom Hesten til. Me-

1) Se nærmere herom I. O. Brandorff i *Vejle Amts Aarbøger* 1928, 5—48. Georg Bruun: *Kolding før 1700* (1933), 9—15. I. O. Brandorff og Sigurd Hansen: *Grundundersøgelser i Kolding* (Danmarks geologiske Undersøgelser IV. Rk. Bd. 2. 2. 1927). 77 S. Med Kort.

dens der i den yngre Stenalder kun dyrkedes Hvede og seksradet Byg, vides Bronzealderfolket også at have dyrket Hirse. Dyrkning af Rug begyndte først i Jernalderen omtrent ved Kristus' Fødsel.

Efter vor Tidsregnings Begyndelse begynder man at kunne påvise de ældste daterbare Stednavne, Landsbyer, der ender på *-ing* (Kolding, der betyder »Det kolde Vand«) (i Henhold til Stednavneudvalgets Fortolkning, efter Rektor Georg Bruun og andre Forskeres Formening: »Det kolde Sted«), senere kommer Byer med Endelsen *-um* (Egum), *-sted* (Veerst), *-lev* (Gårslev), *-løse* (Tølløse) o. fl. Grupper. Til de yngre Stednavnelag hører Byer, der ender på *-drup*, *-rup*, *-strup*. De er fra Middelalderen, o. 700—1000 e. Chr. F. *Bramdrup* hører til denne unge Landsbygruppe. Forleddet i Navnet, der o. 1330 skreves Bramthorp, er det gammeldanske Mandsnavn *Brami*. Navnets gammel-danske Form var Bramæthorp, der senere blev til Bramthorp, Bramdrop. Foran *d* er *m* blevet til *n*, og man får den dialektale Udtale Brandrup, som afspejles i flere ældre Skriftformer. Ødis Bramdrup og Vandrup udtales også med *n* foran *d* (Vandrup) i Egnens Stedmål. Den yngre Udtale (Bramdrup) bygger på den traditionelle Skriftform Bramdrup.

Bramdrupdam, der nu er Stationsby og Bebyggelse langs Hovedlandevejen, hvor denne på en Dæmning fører over et Dalstrøg, ligger et kort Stykke Vest for Bramdrup. Ordet *Dam* forekommer i Sønderjydske Stednavne i Betydningen: »opdæmmet Vej over en Lavning«. Ifølge Sagnet skal ved Bramdrupdam have været en Fiskedam til Kolding Slot. Jeppe Jensen i Bramdrup fortalte o. 1890 til Evald Tang Kristensen, at man endnu kunde se Spor af Dæmningen.²⁾

2) Danske Sagn III, Nr. 1738.

Bramdrup Mark er Betegnelsen på nogle Gårde og Huse.

Damhuse har Navn efter Beliggenheden ved Bramdrupdam.

Surkær, en Samling Huse, af et Marknavn, der i Markbogen 1683 skrives Suur Kier, Suerkiær fald. Forleddet er Tillægsordet *sur*³⁾ og hentyder vel til Jordbundens Beskaffenhed. Før Dræningens Tid var der mange sure og fugtige Markstrækninger.

*

Jorderne i Bramdrup Sogn er højtliggende, dels bakkede, dels jævne (højeste Punkt er *Søbjerg*, 69 m); de er for en Del muldrige og lerede, mod Vest dog sandede. I Kolding Landdistrikt er de ligeledes højtliggende, men temmelig jævne og overvejende lerblandede. Med Fortidens simple Redskaber har man opdyrket dem efter Evne.

I 1683 var der 416 Tønder Land under Plov i Bramdrup Sogn, et Areal, der, set med vore Øjne, naturligvis ikke er meget af Sognets 1828 Tdr. Land. Erindres må det imidlertid, at der var en Del Skov indenfor Området, i 1855: 190 Tdr. Land. Sognets Gårdantal i 1683 var 13; de havde tilsammen 69,81 Td. Hartkorn.

På et Kort over Kolding og Omegn fra 1708 ses bl. a. Bramdrup, hvis Gårde ligger sammenbyggede i to Rækker. Ladegård og Dyrehave er også afsat på Kortet⁴⁾

Bramdrup Sogn hørte under Koldinghus Rytterdistrikt. Herfra frikøbte Bønderne sig ved den store

³⁾ Vejle Amts Stednavne. Udgivet af Stednavneudvalget. 1944, 8, 145.

⁴⁾ P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid (1908), Bilag ved Side 33.

Auktion i 1765. Der var dog 6 Beboere i Bramdrup, der var ganske fattige og uformuende, og hvis Papirer, ihvertfald for de fems Vedkommende, ikke var rigtig i Orden. De stakkels Bymænd i Bramdrup havde fået Apoteker C. C. Eilschou, Kolding, til at byde for sig på deres Gårde. De kom til at give 211 Rdl. for hver Tønde Hartkorn, hvilket var en ret høj Pris. Straks efter Auktionen var der adskillige Andragender og Klager. En indtrængende Klage indløb fra de Bønder i Bramdrup, som havde købt deres Gårde på Auktionen. De skriver i Andragendet: »Vi har været snart hele Landet igennem for at søge Penge til vores ved Hr. Apoteker Eilschou tilkøbte Hartkorn og har paa Rejser tilsat over 60 Rdl., men ingen har villet laane os, og vi blev saa overmaade højt opdrevne (ved Auktionen), saa Gud vil forlade dem, der gjorde det.« Tilsidst meddeler Bramdrupbønderne, at de dog uformodentlig har fået Løfte på den største Del af Kapitalen, men de mangler endnu over 2000 Rdl. og beder derfor om, at Renten må blive dem eftergivet. — De fik Afslag.⁵⁾ Det har, som man kan forstå, været hårde Tider for Bønderne i Bramdrup, men igennem dem er de jo kommet på en eller anden Måde. Et Fremskridt for dem var det, da de fik Jorderne udskiftede. *Udskiftningen* fandt i Bramdrup Sted i 1780.⁶⁾ Med denne heldbringende Foranstaltning var Indledningen gjort til de nye Bondetider, hvor Fremskridt og bedre økonomiske Kaar afløste de gamle Fællesskabstiders Ståen på Stedet og almindelige Fattigdom.

*

⁵⁾ P. Eliassen: Historiske Strejftog i Koldingegnen (1923), 213, 214, 218.

⁶⁾ Påby var blevet udskiftet allerede 1774, Harte blev først udskiftet 1788 (Kolding Folkeblad 10/5 1932).

Der var i 1769: 177 *Indbyggere* i Bramdrup Sogn. 1787 kun 149. 1801: 151. Og fra nu af er der næsten uafbrudt Stigning i Sognets Folketal. 1850: 315. 1901: 568. 1925: 1017.

1855 var der ialt 19 Gårde og 28 Huse i Sognet.

Heraf lå de 9 Gårde og 20 Huse udenfor Byen.

Man ser heraf, at Udskiftning og Udflytning var i god Gang. 1895 var her 24 Gårde og 75 Huse. — 1919 var der i Sognet 109 ha Skov. Af Tørvemoser var i 1919: 5 ha (1731 nævntes Sognets Mose som ringe og næsten opgravet). Vandareal: 5 ha. Trods Skov, Mose, Bakker m. v. er der nu rigt opdyrket i Bramdrup Sogn. Den intensive Drift har også her udnyttet al den Jord, det næsten er muligt. På alle Områder har Fremskridt fundet Sted. — I Bramdrupdam er det gamle Landsbypræg nu så at sige borte. De gammeldags Bygninger er erstattede med nye og tidsvarende. Her findes alle de Forretninger, Håndværkere o. s. fr., som man kan ønske sig i en moderne Landbebyggelse. I *Bramdrupdam*, der i 1921 havde 72 Gaarde og Huse, levede der 5. November 1925 ikke mindre end 253 *Indbyggere*. Her er Mølle, Andelsmejeri (oprettet 1887, udvidet 1904 og 1925) Elektricitetsværk (privat, anlagt 1916) og Jernbaneholdningsplads. Igennem Sognet gik Kolding—Egtved Jernbane (begyndt 4. Maj 1898) og Trolldhedebanen (begyndt 25. August 1917); sidstnævnte er stadig i Funktion.

*

Bramdrup Kirke er selvejende og ligger 4 km Nord for Kolding. Den er bygget i det 13. Århundrede og er en romansk Kvaderstenskirke. Dens Granitstensmure står på en Dobbeltsoinkel. Kirken, der nu består af Apsis, Kor og Skib, har Tårn mod Vest og Våben-

hus mod Syd. Koret med Apsis og Skibet blev i 1880 ombygget og til Dels udvidet. Gammelt Materiale blev benyttet ved Ombygningen. Våbenhuset, af røde Mursten, blev opført 1880. Tårnet, af Granitkvadre og Munkesten, er fra den seneste Middelalder. Det har Pyramidetag. Hele Kirken har Bjælkeloft. Af Kirkens gamle Inventar findes kun den romanske Granitfont med Rundbuefrise, hvor Søjlerækken har kapitæiformet Fod.⁷⁾ Altertavlen (Jesus med Martha og Maria) er malet af P. M. Møller (1838—1910) fra Kolding.⁸⁾ Et stort Kalkmaleri på Skibets ene Væg er udført af *Niels Skovgaard*. Om Kunstnerens Arbejde hermed kan man læse nærmere i *Aksel Rodes* smukke Bog om Niels Skovgaard (1943), 319—22.

I Museet på Koldinghus findes Kirkens gamle Prædikestol. I Kolding Slots gamle Kirke fandtes en Tavle på Alteret, der senere solgtes til Bramdrup Kirke og Pengene herfor førtes til Regnskab for Slottet Majdag 1616.

På *Bramdrup Kirkegård* ligger elleve Soldater begravede. De faldt i Slaget ved Kolding og Ejstrup den 23. April 1849. Et Mindesmærke blev — som på andre af Egnens Kirkegaarde — afsløret over de faldne den 23. April 1874.

Bramdrup Sogn er *Anneks* til Harte og har derfor *Præster* fælles med dette Sogn. Om Harte-Bramdrup-Præster kan der læses i Vejle Amts Arbog 1947, Side 84—101.

I gammel Tid havde Sognene *fælles Degn og Skolemester*. I 1722 havde han lejet sig ind i et Hus i Harte, og her underviste han samtlige Børn i de to Sogne.

⁷⁾ M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige Døbefonte (1941), 306, 308.

⁸⁾ Om P. M. Møller se: Kolding. Vor By II (1930), 46.

Senere blev det jo til mere. Harte fik sin egen Skole, Ejstrup sin (opført 1902). Bramdrup fik sin Skole, og da Folketallet blev ved at stige, kunde man heller ikke i dette Sogn nøjes med een Skole, hvorfor der i 1903 blev bygget en Skole ved Hvidsminde, nedlagt 1930.

Endelig bør det nævnes, at i 1908 oprettedes i Sognet Husholdningsskolen *Borrehus*, der har en smuk Beliggenhed i Villakvarteret ved Fredericiavejen (se Vor By Kolding omkring 1930 II, 32—33).

*

Smukke *Skove* er i usædvanlig Grad med til at pryde Bramdrup Sogn og Kolding Landsogn (Slotsgrunden). Således findes her *Bramdrup Skov* og *Lystskoven Marielund*. De har begge Restaurationer og er søgte Udflugtssteder af Koldingenserne. Det samme er også Tilfældet med *Dyrehavegårds Skov*, der findes i Kolding Købstads gamle Landsogn. Skovene i Koldingegnen træffer man i ældre Tid ikke mindst Oplysninger om i Indberetninger efter de ødelæggende Svenskekrige⁹). Ikke alene fjendtlige Soldater fo'r hårdt frem her, også den fastboende Befolkning gjorde slemme Indhug i Træbestanden. I den Armod, der altid følger efter en Krig, hjælper Folk sig ofte, som de bedst kan. I den hårde Vinter 1662 blev der således stjålet Træ,

⁹) Efter Torstensonskrigen 1644 oplyses, at der i Bramdrup var brændt 3 Gårde og 1 Boelssted. Og ned gennem Århundrederne levede Sagnet fra Svenskekrigen 1657—59 om Pigen, der gemte sig i et Træ i Bramdrup Skov. Jeppe Jensen, Bramdrup, fortalte herom til E. Tang Kristensen: Nede i vor Toft, som kaldes *Eske-toft*, for det der gror temmelig store Eske i den, der var en, som var hul. Så i Svenskekrigen var der en lille Pige, som hed Mette, og hun søgte Tilflugt der i det Træ og sad og omkom. Endelig fandt de hende i Esken. Folk har brugt meget at lade Navne blive ved i Familien, de blev ved at forplante sig, og for en 20—30 år siden [o. 1850] var der endnu en, som hed Mette af den Familie, hun havde det efter den bitte Mette, som omkom (Danske Sagn IV, Nr. 421).

hvor det nogenlunde var muligt. I *Jørgenskovlykke* i Dyrehaven, i *Bramdrup Skov*, — overalt forsvandt det ene Træ efter det andet. Disse Trætyverier blev ved længe efter Krigen. 1666 blev endog Kolding Bys største Skatteborger grebet i at have tilegnet sig »en fornemme Bøg«, som kaldtes »Kongebøg«. Den stod i Kongens Skovskifte i Bramdrup Skov. Træet var 36 Alen langt, og Stubben målte i Omkreds 7 Alen, $\frac{1}{2}$ Kvarter. Manden, Zone Pedersen, træffes senere som Rådmand i Kolding. Han er sikkert sluppen i Minde-
lighed; thi Brøden var alt for almindelig. På andre Måder kunde Skovene også lide Skade. Når der afbrændtes Hede, bredte Ilden sig ikke sjældent til Skovene. I 1663 blev således *Rådvad Skov* stærkt beskadiget af Ildebrand. Det viste sig senere ved Undersøgelse om Ildens Opkomst, at den Dag, de brændte Hede på Bramdrup Mark, havde Ilden bredt sig til Rådvad Skov i Harte Sogn. Når der opstod Ildebrand i Landsbyerne eller Købstæderne, var det slemt for Skovene; thi herefter blev der så gjort store Udskrivninger af Træ. Også til den almindelige, daglige Brændselsforsyning krævedes særdeles meget Træ. Til Koldinghus skulde der alene årlig udskrives 100 Læs Brænde til Reserve til Kongen. Fra de fire Byer: Seest, Harte, Bramdrup og Nr. Bjært, der var henlagt til at besørge Avlingen til Slottet, skulde der udvises forholdsvis meget Træ fra Skovene. I en Indberetning fra 1731 oplyses, at Bramdrup Skov går i Syd og Nord, den er 1 god Fjerding Vej lang og bred, består af gamle Bøge og Bøgestumper, Risbøge samt enkelte gamle Ege og Risege. Skoven er delt i tre Dele. Første Del, Bøgeskoven, er en »sluttet« Skov af Risbøge, enkelte gamle Bøge samt Risege. I denne findes tre Agernhaver, den første, 40 År gammel, er i god Stand,

består af Ege, store som Bjælker og Sparrer, den anden, 18 År gammel, består af utallige Egeplanter 6—12 Alen lange, den tredje, 6 År gammel, består af en stor Mængde Risegeplanter, hvoriblandt er sået nogle Granfrø. I sidstnævnte »afvigte Martini« [Mortensdag] plantet 200 Ege fra den anden Have, af hvilken også 3 à 400 Ege nu »anstundne Martini« i Skovens nørre og vestre Side mod Dyrehaven skal udplantes. Skovens anden Del, *Bækkestub*, består af Risbøge og enkelte Ege, der er sat i Fred 8 Aar fra 1728. Tredie Del, *Nørreskov*, består af enkelte gamle Ege og Risege samt Bøge og Risbøge, den halve Part er sat i Fred 6 År fra 1729.¹⁰⁾ — Af Indberetningen fra 1731 får man, som det vil ses, et ganske godt Indtryk af det forstlige Arbejde i den skønne Skov ved Bramdrup i 1730erne. Siden har Skoven været underkastet en endnu bedre Behandling, særlig efter at der blev udstedt nødvendige Lovbestemmelser mod Skovtyveri, ulovlig Skovhugst og anden Hærværk i Skovene; se således Forordning af ¹⁸/₄ 1781, Reskript ⁷/₆ 1780 og Plakat af ²⁶/₇ 1837. Hertil kommer så den moderne *forstlige* Behandling af vore gamle Fredskove, hvilket naturligvis også præger Bramdrup Skovene, der er på 109 ha.

Der er skrevet slet ikke så lidt om Skovenes Nutidshistorie, både vedrørende dem i Bramdrup Sogn som om Dyrehavegårds Skov. Om *Komarksbuskene* og visse Områder af Kolding Skovs Historie har *Albert Thomsen* givet udførlige Oplysninger i *Vejle Amts Årbøger* 1929, 223—47. Ligeså *Den gamle Koldingenser*¹¹⁾ i Kolding Folkeblad 11. 5. 1932. *Marielunds Hi-*

¹⁰⁾ P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid (1908), 145—46. Historiske Strejftog i Koldingegnen (1923), 114. P. B. Grandjean i Saml. t. j. Hist. og Top. 3 Rk. VI (1908—10), 193.

¹¹⁾ Ludvig Thomsen.

storie har *I. O. Brandorff* skrevet i Vejle Amts Årbøger 1926, 224—37. Heri er også givet Oplysninger om *Helligkilden*, som findes i Bramdrup Skov. Om den hellige Kilde har Den gamle Koldingenser ligeledes skrevet i Kolding Folkeblad 21. 1. 1931, ligesom dette Sundhedsvæld er omtalt i Vejle Amts Årbøger 1925, 155—56.

*

Dyrehaven, der har givet Navn til Dyrehavegård og Dyrehavegårds Skov, lod Christian III's Dronning, Dorothea, anlægge. Hun lod den indhegne og besætte med Dyr, bl. a. Vildsvin. I denne Have, der lå på en Parcel af Kolding Ladegård og i Kolding Købstads Landdistrikt, byggedes 1558 et stort Fuglebur, som Christian IV som Prins fortæller om i et Brev fra Efteråret 1587. Han gik sammen med sin Broder Ulrik en Dag før Middagsmåltid ud til »Fuglehuset«. Her udsatte Fuglefængereren sine Garn, men han fik kun to Fugle, hvoraf han gav Prinsen den ene og Hertug Ulrik den anden. — Efter Kejserkrigen 1627 så det slemt ud i Kolding og Omegn. Også Dyrehaven blev medtaget. Fjenden ødelagde Fiskedammene. De skar Dæmningerne igennem, så Vandet flød bort, så kunde de tage Fiskene med Hænderne. Således udskar Fjenderne en Dam i »Kolding Lund« og en anden ovenfor Dyrehaven. Efter Torstenssonkrigen 1644—45 var Dyrehaven meget forhugget, »så man ikke kan tælle Stubbene,« men Underskoven er vel ved Magt. I Svenskekrigen 1657—59 blev der stjålet mange Træer i Dyrehaven, der, selv om den lå på Slotsgrunden, lige så lidt gik Ram forbi som Egnens øvrige Skove.

Albert Thura (1700—1740), der var Rektor i Kolding 1724—26, har skrevet flere Digte, hvori han priser Egnen omkring Byen med Kongeslottet. Et af disse

beskriver et »meget yndefuldt Sted i Skoven straks ved Colding«, utvivlsom den kongelige Dyrehave, hvorom han har disse skønne Vers:

»Ach! søde Tiidsfordriv! Jeg her med Glæde vanker
og seer, hvor Hiort og Hind frimodig gaar og spanker,
jeg sidder her saa tidt i liflig Ly og Læ
og hører fuld Musik af Fugle, Dyr og Fæ.

Her seer jeg tidt med Lyst de Spejle-klare Vande,
her seer jeg Engene, her seer jeg Ager-Lande:
her seer jeg Colding-Slot i all sin Floer og Pragt;
her seer jeg Colding-By i nedrig Huule lagt.

O! hvem der havde sig på dette sted en Bolig!
den kunde leve glad, fornøyed, tryg og rolig!
thi, naar hand ved sin Bog i sligt et Lysthus sad,
mand neppe byttede med prægtigst Konge-Stad.«

1731 oplyses, at Dyrehaven Øst for Kolding består af nogle gamle »forfurnede« [ø: frønnede] Ege samt Bøge og Risbøge i fortræffelig Stand; ingen Underskov. Et lille Kobbel på Slotsgrunden, Jørgenskov Lykke kaldet, Vest for Kolding, består af Egepurrer, Hessel og anden Underskov. Dette Krat, som ikke er i nogen synderlig Vækst, ligger så nær ved Kolding, at alt, hvad deri bliver opfredet, ved Nattetid bortstjæles.¹²⁾

*

1765 blev Dyrehaven med Skovfogedhuset og noget Bøndergods solgt for 10.470 Rdl. til en ægte Spekulant, Fredericiaborgmesteren Henrik Molrath Richter.¹³⁾ For at få Skovbestanden gjort i Penge faldt han straks

12) Saml. t. j. Hist. og Top. 3 Rk. VI, 192—93.

13) En anden Spekulant, Oberstløjtnant de Falsen, købte Borre Mølle (Skovmøllen) ved Kolding for 230 Rdl. pr. Td. Htk. eller ialt 2216 Rdl. Borre betyder Borg. Deraf Skolenavnet *Borrehus*.

som en Ugerningsmand over den og lod omgående fælde 370 Ege og Bøge, ialt 1200 Favne Træ.

I Dyrehaven blev opbygget en Gård, der fik Navnet *Cathrinebjerg*, en Betegnelse, der var i Brug til i hvert Fald efter 1808; senere fik Gården Navnet *Dyrehavegård*, det endnu gængse.¹⁴⁾ Den højt beliggende Ejendom solgtes 1775 til Amtsforvalter Lund i Kolding. Godset, der hørte til Gården, må da være blevet afhændet af Hr. Richter. 1788 købtes Gården af Rasmus Rasmussen. 1812 erhvervedes den af Generalkrigskommissær Adolf Hein, som derpå solgte Dyrehavegård til sin Søn Adolf C. F. Hein (død 1845), der købte Gården 1834. Han solgte den 1836 til Kammerjunker Ludolf F. B. Sehested¹⁵⁾ (død 1869), der afhændede den 1850 til C. Fr. L. Petersen. Gården havde da 15½ Td. Htk. Den købtes 1862 af Fru Caroline Amalie Ræder, Enke efter Oberst Jacob Tode Ræder (1798—1853), kendt som Krigshistoriker. Som ung Løjtnant opholdt J. T. Ræder sig i 1818 i Kolding i kort Tid. Han var med sin militære Afdeling på Vej til Frankrig. Hans Husvært i Kolding søgte at holde ham tilbage og vilde gerne have haft ham til Svigersøn, men Ræder kunde ikke blive forelsket i Værtens stærkt forlibte Datter.¹⁶⁾

14) P. Eliassens Koldingbog, 82, 91, 126, 135, 145, 169, 174, 193. Om Kolding Bys Markjorder har Eliassen skrevet i sin Koldingbog, 360—68. Den gamle Koldingenser har behandlet samme Emne i Kolding Folkeblad 10/5 1932.

15) Omkr. Midten af Århundredet var Dyrehavegårds Skov et meget yndet Udflugtssted, hvad P. Eliassen fortæller om i sin Koldingbog, 423—24. Kammerjunker Sehested lod Træerne i »Gramsrolighed« borthugge. Det var i det sydvestre Hjørne af Dyrehavegårds Mark, det lille Skovparti lå, der har givet Stedet dets særegne Navn (efter en Vandmester Jens Gram). Nu er kun tilbage herom Navnet »Gramsroligheds Vej«.

16) J. T. Ræders »Barndoms- og Ungdomserindringer« (i Clausen & Rists Memoirer og Breve XVI, 1912, S. 160—61).

Fru Caroline Ræder overlod i 1866 Dyrehavegård for den samme Pris, hun selv havde givet for den, til sin Søn *Carl Gustav Valdemar Ræder*, der alt havde stået for Gårdens Drift siden 1862. Han kom nu til at øve sin Manddomsgerning her og drev snart den forsmømte Gård op til en udmærket Ejendom. C. G. V. Ræder var født i København 16. 7. 1837. Efter sin Skolegang lærte han praktisk Landvæsen. Allerede som 16-årig kom han ud i Verden, var på store Gårde i Mecklenborg og Lauenborg, studerede derefter et Par År ved Landbrugsakademiet i Jena og var derefter Lærling på Herregården Tirsbæk ved Vejle Fjord. Herfra kom han så til Dyrehavegård i 1862. Da han¹⁷⁾ i 1866 fik Skøde på Gården (Mtr. 1 b m. fl. af Kolding Landsogn og Nr. 49 og 50 af Kolding Købstads Markjorder) var dens Areal på 192 Tdr. Land, hvoraf 150 var Ager, 4 Tdr. Ld. Eng og 38 Tdr. Ld. Skov. G. Ræder købte straks efter to umiddelbart Nord for Gården liggende Ejendomme på Byens Mark, med ialt 48 Tdr. Ld., så at hele Fladeindholdet i 1867 var 240 Tdr. Ld.¹⁸⁾ Hvis disse Købstadsjorder havde været sat i Hartkorn, vilde Gården have haft over 20 Tdr. Htk., men da dette ikke var Tilfældet, havde den i 1867 ligesom hidtil ikkun 15 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb. Hartkorn. Købesummen for Gården var i 1862 næsten 330 Rdlr. for hver Tønde Land, de 36 Tdr. Land, der tilkøbtes 1866, kostede 13.000 Rdlr., hver Tønde Land 361 Rdlr., og de andre 12 Tdr. Land kostede 5.600 Rdlr., en Tønde Land altså 466 Rdlr. Udsæden var 1866: 20 Tdr. Hvede, 10 Tdr. Rug, 28 Tdr. Byg, 62 Tdr. Havre, 12 Tdr. Blandsæd, og i 5 Tdr. Land nedlagdes der

17) G. Ræders Portræt ses i P. Eliassens Koldingbog ved S. 416, Bilag Nr. 86.

18) 1896 var Gårdens Areal 228 Tdr. Ld., deraf 33 Td. Ld. Skov.

Roer. Der avledes i Gennemsnit 10 Fold Hvede og Byg, 12 Fold Rug og 16 Fold Havre, og omtrent 350 Tdr. Roer på 1 Tønde Land. Besætningen var 10 Heste og omtrent 60 Malkekøer af Tønder-Racen, 1 Ko på 3 til 4 Tønder Land. Al Mælken solgtes i Kolding. Allerede i 1866 havde G. Ræder fået Udhusene tildels opførte fra ny af, ligesom Stuehuset på den yndigt beliggende Gård var blevet indvendig forskønnet.¹⁹⁾

De ovenanførte Oplysninger giver umiddelbart et lille Indtryk af Landbrugsforholdene knyttet til Dyrehavegård i 1860'erne. Dens Jorder er højtliggende med god Muld på Lerunderlag.

G. Ræder blev 18. 5. 1866 gift i Nakskov med *Bertha Othilie Aarestrup* (af samme Slægt som Digteren Emil Aarestrup), født 14. 12. 1840 i nævnte By, Datter af Købmand Frederik Chr. Vilh. Aarestrup og Hustru Petra Marie Engel. I Året 1872—73, fra November til November, havde Gustav Ræder som Forvalter en ung Sjællænder, *Jakob Hansen* (1849—1932), der senere blev Forstander for en Landbrugsskole i Forsinge i Holbæk Amt. På sine gamle Dage nedskrev J. H. sine Erindringer, der er udgivet i »Fra Holbæk Amt« 1933, hvor man Side 47—48 kan læse om hans Ophold på Dyrehavegård i 1872—73.

Gustav Ræder var som Landmand kendt viden om. Hvert År foretog han Udenlandsrejser; han besøgte således efterhånden Tyskland, England, Frankrig, Norge og Sverrig. De Erfaringer, han høstede i fremmede Lande, satte han i Forbindelse med egne Jagttagelser og nedlagde dem i social-økonomiske Små-

¹⁹⁾ Ferd. Richardt og C. E. Secher: Danske Kirker, Slotte, Herregaarde og Mindesmærker, 2. Hæfte (1867), Nr. 1 og Spalte 1—2. Nordisk Billed-Magazin 1870, 3. Kvartal, 145—47. Med Prospekt.

skrifter. Særlig Opmærksomhed vakte hans »Landøkonomiske Breve« (1878—79). De indeholder en vidende Mands Betragtninger, skrevet på Grundlag af omfattende Læsning, mange Rejser og Overvejelser. Han behandler både Landbrugsemner, økonomiske og historiske Spørgsmål i sine Breve, der alle havde til Hensigt at gavne dansk Landbrug i en Periode, hvor meget nyt var i Gære. De tilhører en *Overgangstid* i vor Agrarhistorie. Den moderne Teknik var ved at vinde Indpas, Dræning og Kunstgødning fandt mere og mere Anvendelse . . . Alt sligt kunde Ræder se var til Gavn, og derfor gjaldt det om at oplyse Agerdyrkerne herom på en Måde, så de kunde udnytte den theoretiske Viden i Praksis. Hertil ydede hans »Landøkonomiske Breve« deres gode Gerning. 1880 udgav Ræder »Socialøkonomiske Betragtninger med særligt Hensyn til Agerbruget«, 1882 »Udvandrigs-Spørgsmaalet« og 1883 »Landbrugets nationale Betydning«. Hertil kommer, at han i en Række År var Korrespondent til »Ugeskrift for Landmænd«, ligesom han også skrev i andre Landbrugsblade. Han søgte endvidere at gøre danske Landmænd kendt med udenlandske Forhold, idet han oversatte en Königsbergprofessor von der Goltz' Værk: »Den landøkonomiske Bogføring« (1887) og forsynede den med Regnskab efter det dobbelte Bogholderi over en Gård her i Landet.

Ræder var i det hele en trofast og ihærdig Forkæmper for Landbostandens Fremgang. Det var derfor naturligt nok, at han fik tildelt forskellige Tillids-hverv. Han var 1868—82 Medlem af Kolding Landsogets Distriktsråd og dettes Repræsentant i Kolding Byråd. Han var den første Formand for Kolding Herreds Landbrugsforening, det var i Årene 1869—72. 1873 blev han Medlem af Bestyrelsen for Forskøn-

nelsesselskabet for Kolding og Omegn, et Hverv, der måtte være af særlig Interesse for Ejeren af den så smukt beliggende Dyrehavegård. Samme År (1873), som Forskønnelsesselskabet tog sit Arbejde op, bebudede Kancelliråd O. F. Kralund, at han vilde skænke Kolding By en Skov, »Charlottenlund«, som han havde købt af H. W. Meyer, men han så' gerne, at Byen erhvervede den op til stødende »Fællesskov«, der tilhørte Proprietær Ræder. Efter en Del Forhandlinger kom der et Mageskifte i Stand, således at Ræder fik en Del af Komarksbuskene, og »Fællesskoven«, nu »Kolding Skov«, kom til Byen, der samtidig (1876) fik Gavebrev på »Charlottenlund«, som efter Giverens Ønske omdøbtes til »Marielund«. 1878—87 var Kolding Landsogn repræsenteret i Byrådet ved G. Ræder angående hvad Landsognet havde fælles med Byen, nemlig Skole- og Fattigvæsen, Alderdomsunderstøttelse, Bidrag til Kirken samt Afløsning af Højtidsoffer.

Den 8. November 1884 blev Ræder Medindehaver af Dansk Frøhandel, som han var med til at stifte. Denne Virksomheds Hjemsted er Kolding.

Jævnlig forbedredes Dyrehavegårds Bygninger i G. Ræders Tid. Det er nævnt, at han straks lod Bygningerne reparere eller nyopføre. Senere fandt andre og større Byggeforetagender Sted. 1880 blev den østlige Udhuslænge bygget. Den herskabelige Hovedbygning blev opført 1884. Laden, som ligger mod Nord, blev rejst påny efter en Brand i 1903. Den østlige Sidefløj til Hovedbygningen var Forpagterbolig. Til Gården hører 2 Huse med 4 Lejligheder. Syd for Hovedbygningen strækker sig et stort, smukt Haveanlæg, der fortsætter i et Skovparti. Der er fra Gården en prægtig Udsigt over Kolding By og Fjord.

Gustav Ræder blev ikke nogen gammel Mand, kun

50 År. Efter et Par Års Brystsygdom døde han på Dyrehavegård 21. 12. 1887. Hans Hustru overlevede ham i mange År. Hun blev boende på Dyrehavegård, som hun bortforpagtede, således 1891—1903 til Anders F. Nielsen fra Drejens (f. 1857). Da Nielsen op-hævede Forpagtningen af Dyrehavegård, købte han Aarslev Skovgård pr. Brabrand ved Århus. Denne Gård solgte han 1915 og flyttede senere til Strib, hvor han døde. Der verserer mange morsomme Historier om denne Mand, der var i Besiddelse af et særegent krakilsk Vid, som gjorde ham frygtet af alle Naboerne, der slet ikke kunde hamle op med ham i Munden.²⁰⁾ Anders F. Nielsen efterfulgtes som Forpagter på Dyrehavegård af Fynboen Frederik Larsen (f. 1871). Forpagtningen var da 14-årig og omfattede hele Gårdens Areal med Undtagelse af Skov og Have. Afgiften var da 7000 Kr. ialt; den svaredes i Penge.

For at forhindre, at Landsognet skulde udvikle sig til en Forstadsbebyggelse af et mere omfattende Omfang ved en eventuel Udparcellering af Dyrehavegård, der arealmæssigt udgjorde to Trediedele af Kolding Landsogn, købte Kolding Kommune i 1914 denne Ejendom af Fru Bertha Ræder for 290.000 Kr. Derved båndlagdes Muligheden for, at der her opstod en købstadsmæssig Bebyggelse, over hvilken Byen ingen Kontrol kunde øve.²¹⁾

Siden 1920 har *A. P. Lunden* været Forpagter af Dyrehavegård, der nu drives meget intensivt; dens Drift er lærerig at iagttage for Landmænd. 1933 oplyses, at Gården har et Areal på 125,1 ha, deraf 93 ha

²⁰⁾ Se min Bog: Brabrand og Aarslev Sognes Historie III (1939), 48. Kolding Folkeblad 19/4, 2/5 1941, 20/8 1947. Den liberale Venstre Almanak 1949, 61—64.

²¹⁾ Niels Jacobsen i Kolding Byraadsbog (1945), 13.

Ager, 6,6 ha Eng, 18,5 ha Skov,²²⁾ 5,5 ha Have og Gårdsplads og 1,5 ha Veje, Hegn o. lign.²³⁾

*

Hvidsminde i Bramdrup Sogn (glt. Mtr. Nr. 6a m. fl. af Bramdrup) hed oprindelig *Mølgård*. Denne Gård samlede 1802 af Parceller fra Bramdrup By af Oberst P. M. Hwiid (1748—1830), der i 1804—05 lod den opføre ved en fransk Arkitekt. Efter Kolding Slots Brand 1808 flyttede Hwiid ud på sin Gård, der senere fik Navn efter ham. Hans Hustru Anna Christine Bruun (1770—1848) har i Breve til sin Mand, der da lå ved sit Regiment i Køge, skildret den store Slotsbrand i 1808.²⁴⁾ 1811 forøgede Oberst Hwiid sin Gårds Tilliggende betydeligt. Dens gamle Størrelse var 90 Tdr. Land, deraf Ager 77, Eng 5, Skov 5. Hovedbygningen på Hvidsminde er naturligvis hvidpudset, og den er opført delvis af Sten fra Koldinghus. Fra Gården er en smuk Udsigt over Egnen og Kolding Fjord.

Efter P. M. Hwiids Død 1830 ejedes Hvidsminde af hans Svigersøn, Assessor A. C. F. Hein til Dyrehavegård. Hein solgte Gården 1842 til Konsul Gräbert, Kolding. Han afhændede den i 1846 til Kammerjunker C. von Hänichen, der 1848 solgte Gården til Løjtnant C. U. von Westen Halling, der 1850 afhændede Ejendommen til Proprietær Winkel, som i 1876 solgte Hvidsminde til P. J. Effsen, fra hvem den (11 Td. Htk.) 1904 kom til Brødrene Hans og Julius Boysen

²²⁾ I Kolding Købstads Landdistrikt er 22 ha Skov ialt.

²³⁾ J. J. Hansen: Større danske Landbrug V (1933).

²⁴⁾ Se herom P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, 180—83. Et Sagn om Hwiid og Bernadotte findes i E. Tang Kristensens Danske Sagn Ny Række IV, Nr. 495. Om Præsten Jacob Thune i Harte og hans Forhold til Oberst Hwiids Hjem og Familie på Hvidsminde se Vejle Amts Aarbog 1947, 87 f. Kolding Folkeblad, ^{25/4} 1935, ^{15/5}, ^{26/7} 1941.

fra Flensborg. De gav 87.000 Kr. for Gården. Efter H. Boysens Død ejede hans Enke, Fru Augusta Müller Boysen, Hvidsminde til 1920, da hun solgte den smukke Gård til Søren Haue, Wissingsminde. Han solgte den 1927 til J. Dalsgaard, der i 1932 afhændede den til Arkitekt Hans Chr. Rasmussen. 1933 var Gårdens Tilliggende 50,5 ha, deraf Skov 3, Eng 2.

Hvidsminde har gennemgået en historisk Udvikling, der ikke ligger så fjernt fra Dyrehavegårds. Begge Gårde er ret unge af Alder (ca. 1765 og 1802), og adskillige interessante Personligheder har haft Tilknytning til disse to kendte Gårde, hvis Historie man nu her har stiftet Bekendtskab med.

*

Det er naturligvis ikke Hensigten i dette sognehistoriske *Bidrag* at give Oplysninger om alle de øvrige Gårde. Dette Arbejde må være forbeholdt Fremtidens Forskning. Det kunde ellers være fristende nok at fremkomme med Enkeltheder om Brændkærgård (Brændkær: »Det afsvedne Kær«),²⁵⁾ Bramdrupgård, Petersbjerggård, Kringsgård, Julianelyst, Borchsminde, Rønningsminde, Meyersminde, Højgård, Nørreskovgård, Bøgelund²⁶⁾ m. fl., men dette må vente til en anden Gang.

*

Derimod skal vi stifte Bekendtskab med den gamle Folkeoverlevering fra Bramdrup Sogn, idet der særlig skal dvæles ved et ejendommeligt Sagn, som er blevet

²⁵⁾ Om Brændkærgård se P. Eliassens Koldingbog, 220 f., 292, 360 ff., 367. Vejle Amts Stednavne (1944), 8.

²⁶⁾ Om disse Gårde findes der Oplysninger i J. C. B. la Cours: Danske Gaarde 2. Saml. I (1912—13), 586—90. 3. Saml. I (1915), 786—87. J. Jespersen: Danske Gaarde I, 307—310. J. J. Hansen: Større danske Landbrug V (1933), 270—76; også i J. C. B. la Cour: Danske Gaarde 1. Saml. I (1906), 891—95.

knyttet hertil. Hovedmotivet i Sagnet er, at man *ved at stå et bestemt Sted kan påvise Pladsen for en ned-gravet Skat*.

Det fortæltes førhen i Egnen, at der i *Bramdrup Skov* har været et »kloet Træ«, hvis to Stammer dog samledes, før de nåede Jorden. Under dette Træ skal ligge en Skat begravet. Skatten skulde udgøre 18000 Daler samt en Guldkæde, der kunde nå tre Gange om en Mands Hals. Træet havde, som antydet, to Klov. »Når de så gennem den ene, kunde de se Kolding Slotsspir, og når de så vendte dem om og så gennem den anden, kunde de se Bramdrup Kirkespir. Der skulde Skatten ligge, hvor de så stod. Der skal da tre Smedesvende i Kolding være kommen i Tanker om at grave den Skat op, og så slog de en Spade i den Slemmes Navn i tre Torsdag Morgener. Derefter skulde de nu hen og grave den op, og de kom også til Skatten. Så skulde de også drikke i den Slemmes Navn, og da den første havde drukket, begyndte den anden. Men da han var færdig med at drikke, fløj den første over Kolding Skov og faldt ned ved Slotssøen. Da den anden havde drukket, faldt han i en Eng, de kalder Hvids-mindedes Eng. Den tredje fik ikke drukket. Han vilde så til at grave, men Spaden var sat fast i Jorden, og han kunde ikke rykke den op, så han måtte lade den stå. Så var der flere ved at tage den, men de kunde heller ikke rykke den op, og de havde endda Heste for den, den var sat helt fast. Men så fortælles der rigtignok, at den skal være kommen her i Gården, og Pengene mente de jo også var komne her,« slutter Kristen Rønning, Bramdrup, sin Beretning til Evald Tang Kristensen.²⁷⁾ — Der må velsagtens have været Velstand i Rønnings Gård, siden Sagnet om Skatten

²⁷⁾ Danske Sagn III, Nr. 2411, 2413.

er blevet knyttet netop til denne Gård, der nu bærer Navnet *Rønningsminde* (Mtr. 7a Bramdrup). Gården frikøbtes 1765 af Jeppe Sørensen, hvis Søn, Søren Jeppesen, overtog den. Han skødede Gården i 1819 til sin Svigersøn Chr. Olsen fra Nr. Bjært. Denne Mand overdrog den 1831 til sin Svigersøn, Søren Hansen Rønning fra Trelde Nord for Fredericia. Søren Rønnings Enke overtog efter sin Mands Død 1852 Gården, som hun 1863 solgte til sin Søn Christen Sørensen Rønning, som skødede Ejendommen til sin Svigersøn Peder Pedersen 1. 5. 1901. Gården havde tidligere 77¾ Tdr. Ld., og den er den vestligste af de gamle Bygårde i Bramdrup.

Da Søren Rønning i 1831 blev Gårdejer i Bramdrup, må der øjensynlig været kommet nogen pludselig Rigdom til hans Gård og Familie, idet flere Optegnelser om Skatten under det kløftede Træ netop har Forbindelse med Rønnings Gård, og det var Kristen Rønning, der bedst kunde fortælle om Sagnet, hvorom der ydermere findes Optegnelser i E. T. Kristensens Danske Sagn III Nr. 2414, 2438 og II S. 516.

Troen på Skatten under Træet får man et godt Vidnesbyrd om i en yngre Optegnelse hos E. T. Kristensen (Danske Sagn Ny Række III, 1931, Nr. 1423), hvori det hedder: »I Bramdrup Skov står et stort Træ med en tyk Stamme, men et Stykke fra Jorden deler den sig i to. Tager man Stade så langt fra Træet, at man gennem Kløften kan se Ruinerne af Koldinghus Vest om Komarksbuskene, så står man på det Sted, hvor en Skat ligger begravet.« Hver Gang Meddelelsen havde været der, var Jorden på det Sted, hvor Skatten skulde ligge, altid gennemrodet.

Endelig skal nævnes, at Dr. chir. dent. *Gustav Lind*²⁸⁾

28) Jfr. Gustav Lind: Familien Lind (1904), en Stamtavle.

i Vejle Amts Årbøger 1932, 107—08, har meddelt en Form af Sagnet. I Linds Optegnelse fortælles til sidst, at den særlige Skattegravningsspade skal være set i Søren Jensens Gård i Bramdrup, og man mener, at denne Mand har dristet sig til at grave Skatten op. Den pludselige Velstand, der blev i den forarmede Gård, har let kunnet få Skattegravningssagnet knyttet til denne. Her er det altså ikke Kristen Rønnings Gård, men en anden Gård og Familie, der har fået Sagnet hæftet på sig. Gustav Lind oplyser desværre intet om, hvorfra han har sit Sagn, enten direkte fra Folkmunde eller fra en delvis Bearbejdning af de Optegnelser, som E. Tang Kristensen har tilvejebragt, og hvoraf et Par Prøver er meddelt i det ovenstående, foruden Henvisninger til de øvrige Meddelelser.

Skattegravningssagnet fra Bramdrup Skov er en Variant af en bestemt Sagntype, der til sit særlige Indhold har detaljerede Oplysninger om, hvorledes man kan bestemme Skattens Plads. Fra Danmark kendes nogle få andre Sagnoptegnelser, hvor en lignende Oplysning om Bestemmelsen af Skattens Beliggenhed findes. Bl. a. træffer vi et sådant Sagn fra Oddum ved Skern i Vestjylland. Men Motivet kendes også fra andre Lande, f. eks. i så vidt adskilte Steder som Italien og Posen. Sagnet hører til Vandresagnetenes store Skare. Det forekommer i så fjernt et Land som Thibet i Asien, og Fortællingen fra dette langt borte liggende Rige må gå tilbage til et Sagn eller et Eventyr af lignende Art som de europæiske. Det plejer at være et sikkert Tegn på høj Ælde, når et Sagnmotiv har vandret så viden om som det her omtalte. Det findes nævnt i ret gamle litterære Kilder, fra Middelalderen og endog i en oldgræsk Kilde, i en Indskrift på en Stele i Asklepios-Helligdommen i Epidaurus på Pelo-

ponnes. Den oldgræske Indskrift, der er læst og tolket af den berømte danske Arkæolog, Professor *Chr. Blinkenberg*, indeholder de samme Særtræk som Sagnene fra Thibet, fra Oddum og fra Bramdrup Skov! I de gamle Kulturlande har Folkefantasierne overalt og til enhver Tid haft travlt med Fund af skjulte Skatte, og Måden hvorpå de kommer for Dagen; Fortællingerne herom findes optegnet i stort Tal og i vekslende Former. *Chr. Blinkenberg* har i *Tidsskriftet Danske Studier* 1928, 97—113, skrevet en fængslende og lærd Undersøgelse om de europæiske Sagn, der indeholder Trækket om Skattens Plads bestemt ved Hjælp af et Tårn. *Blinkenberg* har ikke kendt Sagnene fra Bramdrup, han anfører Gruppen fra Oddum; den er ikke så indholdsrig som den fra Bramdrup. Medens det i Oddum er Kirketårnet, der indgår i Sagnet ved Stedsbestemmelsen, er det i Bramdrup Kolding Slotstårn, i Thibet en Trætop, i Grækenland en Løvefigur. Det lader sig ikke rigtig forklare, hvorfor det i Danmark blev Bramdrup og Oddum Sogne (samt også et Sted ved Silkeborg), der blev Handlingspladserne for et særegent Skattegravningssagn, som i Tid fører langt tilbage på den anden Side vor Tidsregnings Begyndelse og i Rum tager os med ind i Asiens vidtstrakte Lande. Ad usporlige Veje er det gamle græske Sagn vandret ud i Verden, det er blevet holdt fast her og der, hvor ydre Forudsætninger for Stedsbestemmelsen af Skattens Plads var til Stede, således i Bramdrup Skov med et kløftet Træ og Slotstårnet (eller Bramdrup Kirketårn). Her er Sagnet standset, og det er blevet fortalt Slægt efter Slægt, udpyntet på forskellig Vis, indtil det nu antagelig snart er glemt i den mundtlige Overlevering i Sagnet. Godt er det så, at Sagnet er reddet fra Forglemmelse og at dets Historie er udredet.

Et andet Sagn om en nedgravet Skat er også knyttet til Bramdrup Skov. Det er fortalt af Rasmus Pedersen, Biltoft Mark, og har følgende Indhold:

»Min Kones Fader, Hans Jensen, og hendes Farbroder Søren Terkildsen, kom en Aftenstund gående gennem Bramdrup Skov ved Kolding. Først gik de ad en indgrøftet Vej, og så gik de ind med en grøn Vej, hvor der løb en Digeende ind imod. Der i det Dige så de en Ild brænde, og da de nu havde hørt om en Skat, der skulde ligge et Sted der i Skoven, så gav de sig til at grave på det Sted, hvor de havde set Ilden eller Lyset. Snart stødte de mod noget, og det viste sig at være en Kiste. Arbejdet foregik jo stiltiende, som det jo også skulde, men lige i det samme falder det Søren Terkildsen for Munden at sige: »Så, nu skal vi snart få den.« Til dagligdags var han en meget talende Mand, men han havde da holdt sig lige til nu. Lige med et skred Kisten bort lige hen oven ad Jorden — og så var det hele omsonst.«²⁹⁾

Dette Sagns Anbringelse i Bramdrup Skov er vel sket under Påvirkning af Sagnet om Skatten under det kløftede Træ. Men ellers hører det til en vidt udbredt dansk Sagngruppe om Skatten, der forsvinder, da de gravende taler.

Til Bramdrup Skov er også henlagt et *Røversagn*. »Der var Røvere i Bramdrup Skov, og de havde en Hule i Jorden af Kampesten omtrent som en Kedel, og de havde Klokker over Vejen. Den var tæt ved Fredericia Landevejen. Min Fader har set den, som en stor Knægt red han Stafet for Franskmændene og kom der forbi en Aften. Lige ved det Sted hørte han som et Skrassel af en Jernlænke tværs over Vejen lige for ved Hesten. Den sank i Knæ, og så greb han den hårdt

²⁹⁾ E. T. Kr.: Danske Sagn Ny Række III, Nr. 1358.

i Tøjlen, og nu satte den af et langt Stykke ud af Skoven, snurrede sig lige om og snærrede. Hvad det så ellers var, Hesten blev ræd for, vidste han ikke.«³⁰⁾

Sagnet, der er fortalt af den traditionskyndige Jens Væver i Jordrup, kan jo godt have sit Virkelighedsgrundlag. Fattige Ildgerningsmænd kan have boet i Skoven i gamle Dage, og Oplevelsen med den skræmte Hest o. 1808—09 har yderligere fået Røversagn til at blomstre i modtagelige Sind.

Det var i det hele taget ret interessante Ting, man i gamle Dage kunde se i Skovegnen ved Bramdrup. Da Kristen Rønning var en Knægt på 18—19 År, kom hans Faders Svigerfader ned at bo i et Hus ved Skoven, der skulde han have Aftægt nede, men Husets Jorder skulde drives under Gården. »Så var a der nede at plove en Dag, og om Middagen sad den gamle Kone og fortalte om et Spøgelse, der kom over et Hjørne, hvor nu Skolehaven er, den havde en trekantet Hat på og gik lige hen for et højt Tornegærde, der var uden for den Gård lige neden for Kirken, sprang oven over det og så ind i et gammelt Bindingsværkshus, der var fjælet op, og så forsvandt den. Det var nu sådan i mange År, men da bliver det gamle Hus brækket ned, og Stuehuset blev bygget op der. Den Mand, der nu ejede Gården, vilde sælge den, for det spøjte i Gården, og han kom også af med den. Den nuværende Mand [o. 1890] tilstår, at det heller ikke var rele, det var somme Tider, at de kunde næsten ikke være der. Både han og den forrige Mand havde stadig Lys om Natten. Så flyttede de blot en Dør ind til Pigekammeret, og siden har de ikke mærket noget. En Nat lå Manden og Konen vågen, og da var det, som der blev slået en

30) E. T. Kr.: Danske Sagn IV, Nr. 1444.

Spand Vand hen ad Gulvet, og Manden siger så: »Nu skal du vare dig Trine, at vi ikke bliver overslået med Vand.« Da han hørte dette her, da kom det op i mig, hvad den gamle Kone havde fortalt, og a tænkte, det stod i Forbindelse dermed.«³¹⁾ Samme Sagn fortalte Jeppe Jensen, Bramdrup, således: »Der var en Spektakel i en Gård i Bramdrup. Så snart der var Lys tændt, var der intet i Vejen, og derfor lod de Lyset brænde hele Natten. Det var, ligesom Tærskemaskinen gik, eller som en Spand Vand eller en Pispotte blev smidt hen ad Gulvet. Men når de kom op, var der intet at se. Så flyttede de Yderdøren, og da hørte Spektaklet op.«³²⁾

I vor Tid kan man ikke let umiddelbart forstå al den Overtro og Mørkeskræk, der herskede i gamle Tider. Den mindste ekstraordinære Lyd satte Fántasien i Sving. Spøgeriet i den gamle Bramdrupgård har sagtens sin Oprindelse i, at en Dør (eller Yderdøren) ikke hang godt på Hængslerne. Noget Knagen og Klapren i Stormnætterne har afstedkommet Sagn og Tro på, at det spøgede i Gården. Det holdt op, da Døren blev flyttet og derved kom til at hænge godt og slutte tæt. — Nu er alle de gamle Historier og Sagn om Skatte, Spøgeri og Genfærd glemte. Den moderne Tid med sin Oplysning er ikke gunstig ved de Trosforestillinger, der levede deres frodige og forborgne Liv i Gårdene i Skovegnen. Men skal man have et Indtryk af Folkets Tankesæt i de gamle Bondetider, er man nødt til at kende den Folkeoverlevering, som er reddet fra Glemsel. Og som man har set, er det ikke uden Interesse også at blive kendt med den gamle bramdrupske Sagn-digtning og de svundne Tidens Trosforestillinger,

31) Danske Sagn V, Nr. 1671.

32) Danske Sagn V, Nr. 1672.

hvorom man også lærer en Del ved at stifte Bekendtskab med Dyrkelsen af Helligkilden i Marielund (se foran).³³⁾

*

I den danske Bondes sidste Århundrede under Ufrihed og Fællesskabsforhold indtraf der indtil tre Gange en Ulykke, der ramte hårdt, hvor den fo'r frem, det var *den asiatiske Kvægpest*. Den havde optrådt med Mellemrum gennem Århundrederne, selv om det vel næppe altid var Kvægpest, der graserede her i Landet, således 1635, 1661, 1690, 1716, 1722, det har nok været Mund- og Klovsyge, som optrådte disse Gange. Men 1745—52 var det den virkelige Kvægpest, som hærgede Danmark. Det andet Angreb fandt Sted 1761—63, og omkring 1770 var der påny Kvægpest. Af de Tusinder af Dyr, som ligger i Pestgravene rundt i Landet, blev en stor Del slået ned uden at være syge, og det syntes man dengang var en ganske urimelig Fremgangsmåde, selv om man fik en ret ordentlig Erstatning. Der ligger da også i Arkiverne mange Ansøgninger om »at staa vor egen Hazard og være forskaanet for Nedslagtning.« Det blev naturligvis aldrig bevilget. Dermed stemmer det, at der hyppigt klages over, at Bønderne holdt skjult, at de havde Sygen, så det var svært at få Besked om, hvordan Tilstanden var.

Den Oplysning fra Bramdrup Sogn, som nu skal meddeles, indeholder Kundskab om den sidste Kvægpest, den omkring 1770. Det var Jeppe Jensen i Bramdrup, der o. 1880—90 fortalte til Evald Tang Kristensen herom. Han indleder med at berette, at norden

³³⁾ Lærer Niels Anton Eriksen, Bramdrup, hvortil han kom 1885, har fortalt Sagn til E. T. Kristensen, men de er fra hans Hjemegn Tem ved Silkeborg (jfr. Danske Sagn III, Nr. 1915). Se Lærerne og Samfundet II (1913), 196.

for Vejle Dal var der ingen Pest, og så skulde der jo passes på, at den ikke kom derover, og der blev sendt Soldater derud for at overholde, at den ikke skulde indfinde sig. Folkene havde nemlig fået nyt Kræ anskaffet. Idet nu Krigsfolkene lå der, var der to Kalve i Jeppe Jensens Faders Fødegård, der fandt på at æde Agern, og så fik de Forstoppelse og døde. Det havde til Følge, at hele Besætningen blev slået ned; man var jo vis på, at det var Pest. Alle Kreaturerne blev trukne hen til en Kule i Hans Jensens Toft, og der blev de slået ned og så kulet. Jeppe Jensens Fader kunde huske, at han havde set det. Men da slog de blot ned hist og her, hvor der var noget mistænkeligt, og Pesten havde været her de to Gange forud. De vilde jo gerne spare, hvor de kunde. Sådant havde de forstukket en ung Ko i en Kælder, så Soldaterne vidste ikke af den, og den blev da heller ikke slået ned og overlevede det hele. Jeppe Jensens Fader passede den som Dreng, og *hans* Bedstemoder havde taget den med på Aftægt. Når Pestkulen var kastet til, blev den ovenom beplantet med skarpe Torn for at holde Folk fra den. En Mand i Nr. Bjært kunde huske, at der endnu på *Lilballe* Mark var en Plads, som var en Pestkule. Da der »for nogle År siden« (antagelig o. 1870) blev taget Sand i Kanten af Bramdrup Skolemark, fandtes en Mængde Ben, som også mentes at hidrøre fra en Pestkule. Det var i Kanten af den fra gammel Tid dyrkede Mark.³⁴⁾

Med disse dystre Oplysninger fra de gamle Bøndetider skal vi slutte vore Meddelelser om tidligere Tiders Forhold i Bramdrup Sogn og Kolding Landdistrikt.

³⁴⁾ E. T. Kristensen: *Jysk Almueliv I* (1891), Nr. 261. I Danske Sagn III, Nr. 2438 omtaltes kortelig en Pestkule ved Bramdrup.

Men der er dog en Ting tilbage at berette lidt om. Vi har flere Gange i forskellige Forbindelser hørt *Kolding Landdistrikt* (Kolding Landsogn eller Slotsogn, Slotsgrunden) omtalt. Denne lille Kommune på 167 ha er, så vidt det er muligt at konstatere, blevet udskilt som et særligt kommunalt Område ved Ryttergodsinstitutionens Ophør i 1765. Distriktet blev i retslig Henseende henlagt under Andst-Slavs Herreders Jurisdiktion. Da den nye Sognekommune imidlertid administrativt beholdt Fællesskab med Købstaden angående Kirke-, Skole- og Fattigvæsen, senere også vedrørende Alderdomsunderstøttelse, Hjelpekasseforsorg m. v., er det ikke let at indse Formålet med Udskillelse fra en ældgammel Samhørighed; thi så vidt skønnes, var Området i gamle Tider meget svagt befolket (i 1769 var dets Indbyggerantal 66 Personer), og Købstaden var den Gang lige så fuldt beboet af Landbrugere som den nye Kommune, hvis dette Forhold kan have spillet ind. 1787 var Slotssognets Indbyggerantal 98, 1801 var det oppe på 144, og fra denne Tid begynder der at findes særlige Oplysninger i Arkiverne fra Området. Dets Folketal var i 1834: 97. 1840: 110. 1845: 108. 1850: 71. 1855: 109. 1860: 143. 1870: 122. 1880: 223. 1890: 376. 1901: 817. 1906: 950. 1911: 1190³⁵). 1925: 1588. 1930: 1665. 1938: 1826. 1945: 1994.

Det er forståeligt nok, at man fra Købstadens Side ønskede at få Landsognet indlemmet under Byen, og i 1885 nedsatte Kolding Byråd derfor et Udvalg til at forhandle med Distriktsrådet for Kolding Landsogn om Indlemmelse af dette under Købstaden. Der kunde dog ikke opnås Enighed. I 1889 optoges Forhandlin-

35) 1911 var her 168 Gårde og Huse. 1921: 216.

gerne igen, men heller ikke disse førte til noget. Et nyt Forsøg blev gjort i 1902, uden Resultat. 1917—18 tog man igen fat på Forhandlingerne. De fortsattes i 1925 og 1926, og i April 1928 nedsattes en Kommission, der fik til Opgave at få Sagen gennemført. Samtidig skulle så Indlemmelser fra Landsognene, der støder op til Kolding, også bringes i Orden. Der fandt nu en uendelig Række lange og trange Forhandlinger Sted, men denne Gang *skulde* de ende med et Resultat, hvilket de da også heldigvis gjorde. Lørdag den 18. Januar 1930 var Indlemmelsen endelig officiel, og den 1. April 1930 fandt den Sted ikke alene vedrørende Kolding Købstads Landdistrikt, men også med Hensyn til Arealer fra Sognene Harte, Bramdrup, Vonsild og Seest. Arealer fra Dalby Sogn (75 ha) var allerede blevet indlemmet 1. April 1929.

1. April 1930 indlemmedes så Landdistriktets 167 ha, 221 ha fra Harte-Bramdrup Kommune, 115 ha fra Vonsild Sogn og 205 ha fra Seest Sogn.

Der indlemmedes fra *Bramdrup* Sogn alt indtil Eltang Sogneskel langs Fredericiavej. — Endvidere Hvidsminde og alt, hvad der Syd for Fredericiavej hørte til Bramdrup. Skelbækken i Strandhuseengen kom til at danne Grænse, og til den anden Side fulgtes Bramdrup Skov til Komarksbuskene, hvor man nåede det gamle Sogneskel ved Landdistriktet.

Kolding Bys Areal var inden Indlemmelserne 794 ha, men herefter er det blevet omtrent fordoblet; det er nu på ialt 1577 ha.

Befolkningsmæssigt betød Indlemmelserne, at Købstaden, der pr. 1. Januar 1930 havde et Folketal på 16.214, blev forøget med 107 Personer for Dalby S., 1665 fra Kolding Landsogn, 535 fra Harte-Bramdrup, 1291 fra Vonsild og 1473 fra Seest, ialt 5.071. Køb-

stadens Folketal var herefter 21.285. 15. 7. 1945 var Koldings Indbyggerantal 27.660!

Indlemmelserne gav Kolding en fortrinlig Arrondering af sit Område, og for Bramdrup Sogn og for det lille Landdistrikt, der tidligere var Brusks Herreds mindste Kommune, har Begivenheden, som fandt Sted 1. April 1930, naturligvis været af indgribende Betydning.

Om Indlemmelsernes Historie findes der udførlige og udmærkede Oplysninger i Byrådssekretær *Niels Jacobsens Afhandling*: »Indlemmelser under Kolding Købstad«, offentliggjort i »Byraadsbogen 1944—45, Kolding Købstadskommune« (1945), 5—42. Her har nu afdøde Amtmand *Kay Ulrich* (S. 43—48) ligeledes, meget underholdende, fortalt om det store og brydsomme Arbejde, der gik forud for Indlemmelserne. Borgmester *Knud Hansen* har i Bogen: »Kolding. Vor By« II (1930), 6—9, skrevet om Indlemmelsernes Betydning for Kolding By. Og endelig kan henvises til lange og værdifulde Artikler i Kolding Folkeblad 20. 1. 1930, 18. 11. 1947, hvori man læser om Indlemmelserne og om Koldings fremtidige Byplan.

EN REJSE TIL FANØ OG VEJLE I 1848

Af *Kjeld Galster*.

Der er vist ikke mange mennesker, der har haft en sådan meddelelsestrang og en sådan lyst til at høre nyt som *H. C. Andersen*, og da han også, lige fra han var den fattige dreng til han døde som den verdensberømte digter, trofast og næsten konsekvent bevarede, hvad han modtog af breve, er det et såre anseeligt antal breve til ham (ligesom fra ham), der er bevaret i vore biblioteker.

Her skal fremdrages et par.

Et af de hjem, der tog sig ivrigst og smukkest af ham, allerede da han var den sære skoledreng, var kommandørkaptajn (senere admiral) *Peter Wulffs*. Her havde han den lykke at være sammen med de tre børn *Jette* (1804—58), *Peter* (1808—81) og *Christian* (1810—56), der var omtrent jævnaldrende med ham, og *Jette* og *Christian* blev nogle af hans bedste venner.

Peter og *Christian* var søofficerer som deres fader. I 1848 var *Peter* udkommanderet som næstkommanderende ved fladestyrken ved Slesvigs vestkyst, og her får han besøg på *Fanø* af sin kone *Christiane* (f. *Birch*) og sin søster *Jette*.

Herfra skrev *Jette Wulff* den 20. august 1848 til

Min kære gode broderlige *Andersen*!

Var det ikke en kær vane fra mine tidligste år daglig venligen at tænke på Dem, da vilde det være en

ren umulighed for mig at lade være her paa denne lille ø i Vesterhavet, der saa ofte kalder mig billeder for sjælen, som jeg skylder Deres herlige og skønne beskrivelse af Hallierne eller Halligerne (jeg ved ikke hvilket). Thi vel er der vist forskelligheder mellem de sydlige øer og denne, den nordligste, dog alligevel er alt mig så bekendt, som havde jeg set det før, og det er jo gennem Deres fortræffelige skildring, at jeg har gjort det bekendtskab. Når det er ebbe og havet er løbet bort, efterladende store strækninger sand, og det så atter kommer ind, stiger og stiger, stå altid scenen med Elisabeth og den lille dreng mig for øjet,¹⁾ og jeg må gyse, som ved den beskrivelse. For en dag eller to, tror jeg nok det kunde interessere Dem at se Fanø, men længer — nej, kære Andersen, så blev De lidt utålmodig, thi eensomheden her, det forladte i naturen, er det vist sjælden at finde mage til. Den jyd-ske hede er munter og glimrende i sammenligning. Min største fornøjelse består i at gå ind mellem Klitterne her på norvestkysten og der at lægge mig i en eller anden kløft i det bløde marehalm og læse ved accompagnement af Vesterhavets besynderlige, alvorlige brusen. Intet har nogensinde gjort det melancholske indtryk på mig som denne ø. Jeg siger det til ingen her, det var jo synd, da jeg mærker, det er ikke således for dem. Man kan ret komme til eftertanke her, Andersen, men det er jo godt for os mennesker engang imellem. Jeg føler alt klarere og tydeligere end ellers. — — —

De vil snart skrive mig til . . . og ret omstændeligt vil De fortælle mig om *Dem selv* først og fremmest, hvad der foregår derude i verden,²⁾ thi jeg lever som i Saharas ørk, og med Guds hjælp er jeg den 28. ds. hjemme, skønt det ret vil gøre mig ondt at forlade

1) H. C. Andersen havde i 1844 været gæst hos Christian VIII på Før, og på grundlag af, hvad han havde set her, skrev han romanen *De to baronesser*, der foregår på Hallingerne. Den udkom først i November 1848, så Jette Wulff må have kendt den ved, at H. C. Andersen har læst op af den.

2) H. C. Andersen var, da han modtog brevet, på Fyn på herregaarden Glorup, i selskab med danske og svenske officerer.

min stakkels broder i denne eensomhed. Hjemturen vil gå over Grindsteddal på heden, Weile, Horsens, Skanderborg, Aarhus og med »Iris« hjem. Weile glæder jeg mig ret til, jeg vil straks ud til Jellinge kirke og se Gorms og Thyras gravhøje, har De set dem? Skulde De på Deres vandring se the most amiable antiquary, jeg mener naturligvis Worsaae,³⁾ så hils ham ret meget fra mig og fortæl ham lidt om min fart, og at jeg skal se Jellinge; han har ofte fortalt mig derom.

Deres søsterlige

Henriette Wulff.

Den 2. september fulgte — fra København — et nyt brev.

Min kære gode broderlige Andersen!

Fra Fanø fik De en lille epistel fra mig, siden den tid har set meget skønt. Thi da Broder Peter pludselig fik ordre at forlade Fanø og at gå til Als for at tage kommandoen på orlogsdampskibet Gejser, der er blevet armeret, fulgte vi ham til Weile, derfra gik han sydpå, og vi opholdt os 3 dage i det yndige Weile, der fik en forhøjet interesse ved, at hovedkvarteret er der.

Den sidste dag og nat på Fanø gav os et skue, jeg aldrig glemmer, en storm af vesten. Har De set det, Andersen, når det uhyre, havet, styrter sig ind mod land, med det frådende skum, så langt øjet kan række, med en huldren, som vilde det overdøve alverden. Jeg gyste ved det, Andersen, — som jeg sjælden har gjort, og ved de forestillinger om de mennesker,

³⁾ J. J. A. Worsaae, født i Vejle 1821 som søn af amtsforvalter Jens W. Allerede som 11-årig foretog han med en søndagsudgravninger i en højgruppe ved Jelling. Vinteren 1839—40 tilbragte han i Vejle som medhjælper for sin syge fader. Han udgravede høje i Randbøl og ved Jelling, undersøgte en stor langdysse ved Lindknud, besøgte Hærvejen, Margrethediget, Hjørnø m.m. Under dette ophold forberedte han sine senere afhandlinger om Vejle by og amt under svenskekrigene, om Gorm og Thyras høje og om den formentlige dronning Gunhild i Haraldskær mose. 1865 direktør for Oldnordisk Museum. † 1885.

der satte livet til der, ofte ved at ville redde skibbrudne stedte i nød; på een dag blev der otte unge enker på Fanø; også er der en alvor udbredt over beboerne af den stille ø, de synge aldrig og danse kun lidt ved juletider. De sagde om mig der, at jeg så så alvorlig ud, som om jeg aldrig kunde smile, og det er dog ikke min natur; og forandredes den alvor, eftersom jeg nærmede mig østkysten af Jylland, selv på heden talte jeg muntert med vore vakre dragoner, man stødte på, som feltvagter og forposter; ja mange smukke grupper og scener så jeg.

Men hvor klarede det op for mig i Weile. Det er et lille paradis! Jeg så mig bestandig om i de tre dage, var ved Jellinge, vandrede omkring på Gorms og Thyras gravhøj, i den yndige Greisdal, på Dronningestolen, jeg blev rigtig vist de skønneste steder i 3 miles omkreds. En dag tilbragte vi tæt ved Tirsbæk og spadserede i haven om eftermiddagen, nød gardens smukke musik hver dag som taffelmusik og til tappestreg; besøgte dronning Gunhild i sin kiste, så øvelser af espingol-batteriet, om aftenen musik af dr. Lorck etc. etc. De ser [vi] nød al slags, i enhver retning. En onkle af min svigerinde vilde beholde [os] otte dage endnu par force, men skønt vi havde det ypperligt, længtes vi dog hjem, da vores egentlige hverv, at besøge min broder på Fanø, var tilendebragt, og søndag morgen forlod vi Weile, gik over Horsens til Skanderborg, hvor vi fra bakken med kirken og monumentet nød den dejlige udsigt. Den aften var vi i Aarhus og, som sagt, uden noget eventyr herhjemme mandag aften, meget tilfredse med den hele excursion, forfriskede på sjæl og legeme.

Så, dette er et lille omrids, men mundtlig er jeg udtømmelig i at fortælle, jeg synes, de 18 dage vare så rige på afveksling og begivenheder, at jeg havde stof til mange ark, som De nok beder den hellige jomfru bevare Dem for, og hun bønholder Dem, jeg skal nu lade det være nok for det første, men belav Dem på det værste, når De kommer hjem, ikke at få for meget om Fanø, jydsk hede, Weile etc. etc., for

jeg er som et barn, der har gjort sin første rejse! . . .
Bliv nu ikke for længe borte, kære Andersen, og skriv
mig til, når De vil glæde mig, og det vil De jo ofte.
Nok engang de kærligste hilsener fra alle. Lev vel!

Deres søsterlige

Henriette Wulff.

Som man ser, var der mellem de to en fortrolig, venlig tone. Henriette Wulff havde for den noget irritable digter den fordel, at hun ikke udtalte sin kritik, som hun måske nok følte. Brevvekslingen strakte sig lige fra de unge år (1828) — fra H. C. Andersen er der bevaret ikke mindre end 63 breve — og til Henriette Wulff i 1858 omkom ved skibet Austrias forlis på Atlanterhavet.

STEDNAVNENE HORNSTRUP OG RANDBØL m. m.

Af Fr. Orluf.

Stednavneforskningen har fra begyndelsen været et hjælpefag ved studiet af bebyggelsens historie, altsaa en gren af den historiske forskning. Herved rettedes opmærksomheden fortrinsvis paa de sammensatte stednavne, fordi disses første sammensætningsled, naar det var et personnavn, vilde kunne hjælpe til tidsordning af stednavnene og derved give indblik i bebyggelsens historiske udvikling. Et landsbynavn som Pederstrup med det bibelske navn Peder som forled kunde ikke stamme fra hedensk tid, byens anlæggelse kunde vel altsaa ikke være ældre, og naar Odins navn blinkede frem gennem nutidsskrivemaaden af et landsbynavn (Onsild, Vonsild) eller i gamle optegnelser blev skrevet helt ud, var det givet, at dette stednavn ikke kunde være opstaaet i den kristne tid.

Men ogsaa stednavnenes andet sammensætningsled (efterleddet) kunde hjælpe til tidsordningen. Det viste sig f. eks., at stednavne med efterleddet *-lev* aldrig havde bibelsk navn til forled, hvorimod dette godt kunde ske, naar efterleddet var *-torp* (*trup*), som vi saa i Pederstrup. Ved stednavne med dette efterled maatte da spørges, hvor langt denne stednavnedannelse gaar tilbage i tiden; saa hyppige som stednavne

af denne dannelse er, blev det et meget vigtigt spørgsmaal for bebyggelsehistorien, og til at løse det var det især af vigtighed at undersøge, om hedenske gude- navne forekommer som forled i stednavne paa *-torp* (*trup*).

Under den levende interesse, der i de talrige enkelt- tilfælde sattes ind paa at løse tvivlspørgsmaalet »gude- navn eller menneskenavn«, kunde det ikke helt und- gaa opmærksomheden, at der paa forhaand ogsaa var den tredje mulighed, at forleddet ikke var personnavn, men et almindeligt sprogord (fællesnavn), snarest til betegnelse af et naturforhold paa stedet. Men det var ikke det, der laa for ved den undersøgelse, der var i gang; ubevidst førte interessen for dennes emne let til uden videre at antage personnavn i tilfælde, hvor tydningen som naturnavn i virkeligheden ogsaa var mulig, og naar man gik ud fra, at stednavne paa *-torp* oprindeligt betegnede enkeltmands udflyttergaard (hvilket ikke er sikkert), kunde man bevidst fore- trække tydningen som personnavn i tilfælde hvor tyd- ningen som naturnavn endog var mere nærliggende.

Naturnavne forekommer jo i stort tal som navne paa bebyggede steder, idet man ved bebyggelsens anlæg benyttede det forud tilstedeværende navn, der tilkendegav naturforholdene paa stedet. Naar en dal i oldsproget kunde kaldes *grund* (navneord) og en skov kunde kaldes *with* (ved, træ), blev *Grund-with* navn for en skov ved en dal. Navnet særtegnede stedet ved at begge de dér tilstedeværende naturforhold op- toges i navnet; det var ikke simpelthen en skov, men en skov, der laa op til en dal. Naar nu flere mænd samtidig tog sig for at rydde skoven for opdyrknings og bosættelses skyld, og de ryddede saa tæt hen til dalen, som ploven kunde gaa, saa laa den nye bebyg-

gelse paa det sted, der hed *Grundwith*; det blev i tidens løb til *Grundet*, og her (straks nord for Vejle, øst for Grejsdalen) laa en bondeby af dette navn, indtil en herremand i 1500-tallet nedlagde byen og byggede sig en herregaard, som han meget priseligt lod beholde stedets ældgamle navn i stedet for at kalde gaarden efter sig selv. Dette er kun et eksempel blandt mange, men det kan være godt at tænke paa, at det jo egentlig er det naturlige, at en nybebyggelse kaldes med det forud tilstedeværende navn paa det sted, hvor man sætter bo.

I nyere tid ser man mere end tidligere paa stednavnetydningens egentlige opgave, den rent sproglige at udfinde, hvad ordene betyder. Ved stednavneudvalgets videnskabelige undersøgelse af stednavnene paa -torp (trup) er det i langt flere tilfælde end hidtil erkendt, at forleddet ikke er egennavn (personnavn), men hører til oldsprogets almindelige ordbrug i en tid, hvorfra ellers kun runeindskrifternes begrænsede sprogstof kendes. Det er vistnok muligt at komme endnu noget længere frem ad samme vej.

Det af staten nedsatte stednavneudvalgs arbejdsform er, at de af et snævrere redaktionsudvalg ved dets specialkyndige kontorchef antagne medarbejdere faar hver sine herreder at behandle ved den sprogvidenskabelige og topografiske undersøgelse; de af dem udarbejdede manuskripter gennemgaas og drøftes af alle medarbejderne og kontorchefen i forening, saa at de derefter offentliggjorte stednavnetydninger staa for hele medarbejderstabens regning og tillige for redaktionsudvalgets, der faar korrekturerne forelagt; i fjernere autoritetsforhold til arbejdsresultatet staa de andre medlemmer af stednavneudvalget.

Det følger af denne arbejdsordning, at det grund-

læggende forarbejde i de forskellige herreder kan have individuelt præg, og at det paafølgende samarbejde kan medføre, at der af samme stednavn i samme herred gives mere end én tydning. Fordelingen af herrederne i Vejle amt oplyses i fortalen til »Vejle amts stednavne«.

I Vejle amt findes et *Hornstrup* i Nørvang herred, et andet i Tørrild herred. Disse herreder er ikke behandlet af samme medarbejder.

Hornstrup i Tørrild herred er en landsby i Jelling sogn og ligger paa en bakkeknode tæt syd for Faarup sø. *Horn* tydes som naturnavn med betydning »fremspringende bakke.« Men tillige nævnes som muligt, at forleddet kunde være »tilnavnet glða. (gammeldansk) *Horn*.«¹⁾ Ved Hornstrup i Nørvang herred er denne sidste tydning den eneste der gives, ligeledes uden anden oplysning om tilnavnets forekomst, end at det er glða. Sammesteds²⁾ bemærkes, at »samme navn« (der menes Hornstrup) forekommer i Kallerup sogn, Hundborg herred (Thy) og i Taars sogn, Børglum herred (Vendsyssel) foruden i Tørrild herred som ovenfor nævnt. Den paagældende medarbejder maa vel mene, at hans Tilnavne-tydning gælder alle forekomster af stednavnet Hornstrup. Det skulde da synes rimeligt, at han oplyste, hvor dette tilnavn bevislig forekommer; det kan vare længe, før det under udgivelse værende bind af »Danmarks gamle personnavne«, der indeholder tilnavnene, er naaet til bogstav H.

Der er saa meget mere grund til at ønske nøjere oplysning om »tilnavnet« *Horn*, som signaturen glða. ikke i denne forbindelse siger andet, end at saadant tilnavn ikke forekommer i runesproget, og det er ikke

1) Veile amts stednavne s. 104.

2) V. A. S. 51.

oplysning nok; »gammeldansk« er nemlig kun en fællesbetegnelse for »ældre middeldansk« (middelalderdansk) 1100—1350 og »yngre middeldansk« 1350—1525. Det er i sig selv et vanskeligt spørgsmaal, om en mand kan antages at have kaldt en af ham anlagt gaard ikke med sit eget navn, men med et af andre givet tilnavn eller øgenavn, og naar den paastand fremkommer paa videnskabeligt sted, at det i vikingetiden er sket fire gange paa tildels vidt adskilte steder i Jylland, at en mand, som folk kaldte *Horn* (uvist af hvad grund), har kaldt sin nyanlagte gaard med dette navn, er det ikke uden betydning, om et saadant tilnavn, der maa antages altid at have en tilfældig og individuel begrundelse og, som nævnt, ikke forekommer i runesproget, idetmindste kan paavises i den nærmest paafølgende sprogperiode »ældre middeldansk«, altsaa inden 1350.

I den senere periode »yngre middeldansk« begynder nemlig den skik at faa indpas efter adelens (og udenlandsk) forbillede, at anlægge det vi kalder efternavn, i mange tilfælde saaledes, at et tilnavn i tidens løb anerkendes af familien og antages som slægtsnavn. Om et tillægsnavn, der læses i et dokument, er et saadant antaget slægtsnavn eller et egentligt (d. v. s. personligt) tilnavn, kan i det enkelte tilfælde være umuligt at afgøre, især i periodens senere del.

Da det er aldeles udelukket, at slægtsnavne kan have været i brug i vikingetiden,³⁾ ligger der vægt paa, om bevisstederne for »tilnavnet« *Horns* forekomst giver sikkerhed for, at det virkelig er tilnavn og ikke slægtsnavn; er det dette sidste, kan det ikke være forled i stednavnet Hornstrup. For dette spørgsmaals skyld er det nødvendigt indenfor det »gammeldanske«

³⁾ Til senere tid kan torp-navnene i Veile amt (ligesom i Sønderjylland) ikke henregnes (V. A. S. s. XVII).

tidsrum at skelne mellem »ældre middeldansk« og »yngre middeldansk«.

En tredje af stednavneudvalgets medarbejdere har indset, at det ikke gaar an at antage stednavnegivning efter en mands *tilnavn*⁴⁾ uden idetmindste at oplyse, hvor og naar det paagældende sprogord bevisligt forekommer som personligt tilnavn. I Løgumkloster landsogn tyder medarbejderen *Hornshøj*⁵⁾ »snarest« som naturnavn med *horn* i betydningen »hjørne, fremspring«, men som anden mulighed nævnes ogsaa her (femte sted paa gammel jydsk grund!), at *horn* kunde være »tilnavn«, og her findes da endelig oplyst, at en bymand i Malmø i aaret 1443 kaldtes *Hermen Horn*.⁶⁾ Hvis en ældre hjemmel for »tilnavnet« *Horn* havde kunnet findes i stednavneudvalgets samlinger, hvortil medarbejderne har fuld adgang, vilde det vel være nævnt. Sandsynligvis forekommer »tilnavnet« *Horn* altsaa ikke før det nævnte aar, det vil sige saa langt henne i den yngre middeldanske periode, at det ikke er bevisligt, at tillægsnavnet er personligt tilnavn og ikke slægtsnavn, hvilket sidste er sandsynligst, hvis manden er tyskfødt, hvad mange Malmøborgere dengang var; navnet *Herman* kan tyde derpaa, uden at skriftformen *Hermen* er til hinder derfor.

Der er altsaa ingen sikker støtte for tydningen af forleddet i *Hornstrup* som personnavn (tilnavn i egentlig forstand). Tydningen som naturnavn er heller ikke vanskelig at begrunde.

Som ovenfor omtalt, har en medarbejder ved »Sønderjyske stednavne« oversat *horn* i *Hornshøj* ved »hjørne, fremspring«. I det oldnordiske litteratursprog

4) Som egentligt mandsnavn forekommer *Horn* ikke i ældre tid.

5) Sønderjyske stednavne III 473.

6) I »Danmarks gamle personnavne« I sp. 552 (under opslagsnavnet *Herman*) nævnes han baade 1443 og 1463.

betyder *horn* ofte »hjørne«, hvilket er saaledes at forstaa, at *hjørne* er et (efter nordiske lydlove dannet) afledsord (ældste form *hyrni*) af *horn*, af hvis forskellige betydninger afledsordet har overtaget betydningen »krog, vinkel« uden helt at afløse grundordet *horn* i denne betydning. Endnu i nutidens norske folkemaal og islandske litteratursprog er denne betydning af *horn* fuldt levende og produktiv. Naar en islandsk folketaler afbrydes af en mand, der ellers ikke har gjort sig bemærket, kan han sige: Der kom nok en røst *ur horni* (fra hjørnet, krogen, her altsaa almindeligere om ikke paaagtet sted eller person); islandske geometrilærere siger *horn*, hvor vi siger *vinkel*. Afledsordet har her (islandsk form *hyrna*) overtaget en anden af horns betydninger: »bjærgtop«;⁷⁾ i dansk menes *horn* at have beholdt denne betydning (se tydingen af *Hornstrup* i *Tørrild herred*, ovenfor s. 106). Overhovedet kan brugen af afledsord og disses betydningsforhold til grundordet, naar dette stadig bruges, ikke ventes at være fuldt overensstemmende over hele det nordiske sprogomraade. For det enkelte land eller landsdel eller egn maa gælde, at jo længere tilbage i tiden et stednavn menes opstaaet, des sandsynligere er dets ordstof grundord og ikke afledsord. Ved de egentlige naturnavne, som er de ældste af alle stednavne, kan der tages hensyn til grundordenes hele betydningsomfang før den delvise og stedvis varierende aflastning ved afledsord.

Spørgsmaalet er da, om nogen af grundordet *horns* betydninger kan passe paa naturforholdene dér, hvor Nørvang herreds *Hornstrup* ligger, saaledes at stedet har været kaldt *Horn*, før byen blev anlagt dér.

Det gamle *Hornstrups* tilliggende (den nyere kirkeby ligger andetsteds) ligger i *vinkelen* mellem Grejsaaen

7) Sigfus Blöndal: Islandsk-dansk ordbog s. 325, jfr. 348.

og Keglekær⁸⁾ bæk. Mere behøves ikke til at forklare, at dette terrænafsnit har kunnet kaldes *Horn* af old-folket. Har det oprindeligt hørt til Grundet bys jorder som overdrev (udmark), kunde det ogsaa af denne grund kaldes *Horn*, da dette ord kan betyde »udkant, det yderste af noget.« I et vers fra aar 1019 af den islandske skjald *Björn Hitdælakppi*⁹⁾ siges om en kvinde, at en uønsket sengekammerat breder sig saadan over hele hendes leje, at hun selv maa ligge paa sengekanten og fryse; »paa sengekanten« hedder her *á beðjar horni*. Her har *horn* altsaa ikke betydning af noget af spids form som et hjørne, men af noget, der i en vis udstrækning er det yderste af noget. Naar der under vindstille ses braadende dønninger paa havet, siger Islænderne, at det er *hornrið*¹⁰⁾: en storm nærmer sig, og foran den løber dønninger i udstrakte ringe paa det aabne hav. Disse braadsøer udenfor det omraade, hvor stormen umiddelbart virker, synes uforstaaelige, siden der ingen vind er, hvor de ses. Det islandske ord, der betyder »udkants-braad«, er altsaa en nøjagtig træffende betegnelse for dette naturfænomen.

Horns bjerge langs vesterhavet nord for Blaavandshug er vistnok paa samme maade at forstaa som »randbjerge«, beliggende i udkanten af Kalsmærsk hede.

Endelig kan det her drøftede *Hornstrups* beliggenhed i højlandets udkant langs Grejsdalen maaske tillade at søge stednavnets forklaring i dette forhold. Det samme kan da maaske ogsaa gælde det andet *Hornstrup* i Tørrild herred; byen ligger meget nær ved Faarup sø.

8) Trap⁴: Veile amt s. 578.

9) Finnur Jónsson: Den norsk-islandske skjaldedigtning B I 280 str. 12. — Samme: *Lexicon poeticum*² s. 274.

10) Bløndal 349.

Efter denne tredje naturforklaring af stednavnet *Hornstrup* vilde det være ensbetydende med *Randbøl*; folkemaalsudtalen af *Rand-* i dette ord er ganske den samme som af gaardnavnet *Rand* i Barrit sogn (Bjærge herred);¹¹⁾ gaarden ligger paa en bakkekam. Stednavneudvalget er ikke i tvivl om, at *Rand* i dette tilfælde er det velkendte sprogord, men søger derimod at forklare *Randbøls* forled som »rimeligvis« personnavn.¹²⁾ Men det mandsnavn *Randi*, som udvalget her antager, er meget svagt støttet. At der 1467 var en mand i Horns herred, hvis faders navn skreves *Rannys* (ejeform), er fra Danmark vest for Øresund det eneste eksisterende eksempel (ikke engang helt sikkert i formen).¹³⁾ Det synes langt naturligere, ja egentligt selvfølgelig — paa grund af *Randbøls* beliggenhed yderst ude ved *Randbøldal* — at antage samme forklaring af *Rand* som ved gaardnavnet, altsaa at anvende ordets almindelige betydning i sproget; *rand* har paa oldnordisk sprogtrin *randar* i ejeform, men dette afslibes saa tidligt til *randæ*, at *Randbøls* ældste kendte skriftform *randæbøøll* (i Ribe oldemoder 1330—48) ikke kan tale imod den tydning, der her er givet. Den afslebne ejeformsendelse -æ i ord af samme dannelse som *rand* forekommer allerede i Valdemar Sejrs Jyske lov og har i folketalen været endnu ældre.¹⁴⁾

Det ovenfor s. 6 nævnte stednavn *Keglekær* bæk

11) V. A. S. 22.

12) V. A. S. (Tørrild herred) 101.

13) Danmarks gamle personnavne I sp. 1133.

14) Den til en bronzealderhøj paa *Randbøl* kirkegaard knyttede forestilling (af uvis ælde) om en dér begravet »kong Ran« henregnes hverken af »Danmarks gamle personnavne« eller af stednavneudvalget til navnevidenskabens materiale, hvortil den ej heller med rette kan henføres. Dens betydning er folkloristisk.

hører til de mange natur- og marknavne, der efter stednavneudvalgets princip udelades i amtsudgaverne for senere at udgives særskilt, velsagtens i en samlet udgave for hele landet. Desværre stilles udgaven derved i temmelig fjærn udsigt, men pladsbesparelsen ved undgaaelse af gentagelser, især af de udførlige indledninger med almindelige oplysninger, vil være af stor økonomisk betydning, og især vil det til studieformaal være i høj grad nyttigt at have hele dette sprogstof samlet paa ét sted. Disse gamle ord fra folkemund kan stille forskningen gaader, der bedst løses ved at sammenstille alle tilfælde af saadanne ords brug.

Keglekær er et godt eksempel paa, hvad det betyder at have sammenligningsmateriale. I »Sønderjydske stednavne« er nemlig undtagelsesvis medtaget alle natur- og marknavne, og her forekommer *kegle* som forled i *keglebossel* (Aller sogn II 262, stedlig skrivemaade *Keglbossel* og *Kejlbossel*), *Kejlpøt* dam (Farups I 145) og *Kegleplads* (Egens., Als V 342, stedlig skrivemaade *Kegelplatz*). Lydskreven nutidsudtale og angivelse af stedforholdene findes ikke ved disse navne, vel fordi de ikke længere er i brug og stederne ikke kan paavises. Det kommer da an paa, hvad der kan komme ud af at sammenstille de tre sønderjydske navne med det ene nørrejydske.

Tydelig oplysning om naturforholdene paa disse steder giver kun *Keglekær* og *Kejlpøt*, men de støtter hinanden ved at begge efterled *-kær* og *-pøt* betegner steder med vand eller vandholdig jordbund. Paa saadanne steder gror Elletræet; i »Sønderjydske stednavne« forekommer *El(le)kær* 51 gange. Elletræet er yndet til at lave pæle af;¹⁵⁾ det er da næppe tilfældigt, at grundordet *kag* til forleddet *kegl* (*kejl*) netop be-

¹⁵⁾ Salmonsens lexicon² XXV s. 758.

tyder »pæl«; det brugtes om skampælen ved kagstrygnings-straffen. Afledsordet *kegl* (*kejl*) kan da maaske betegne et sted, hvor man kan hugge træ til pæle, hvis ikke ordet ligefrem betyder »pæletræ« som folkeligt navn for El. *Keglekær* (skriftform) *bæk* er i saa fald nøjagtigt ensbetydende med *Elkær bæk* (Skrydstrup s. II 464).

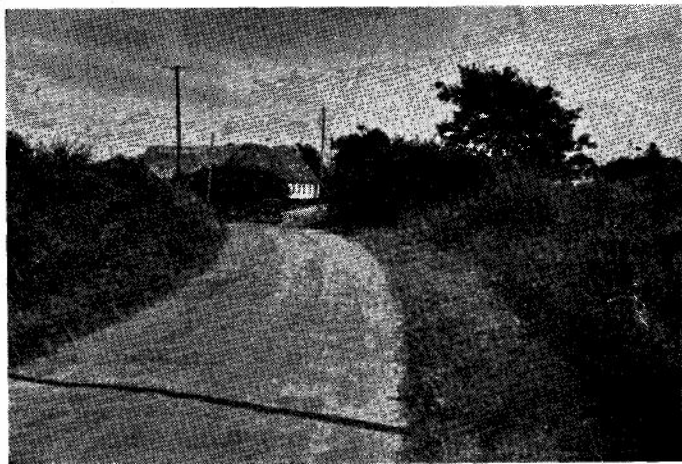
Af de tre sønderjydske navne giver stednavneudvalget kun forklaring af *Keglebassel*; efterleddet angives at være det tyske ord *bossel* »keglegugle«, hvad forleddet, skrevet *kegle*, synes at bekræfte, men denne skriftform skyldes kun formodning om, at forleddet er det fra tysk *kegel* laante *kegle*, der i dansk ikke kan sikkert paavises før 1400-tallet. *Kegelplatz* (i gammel domæneskov) kan være et nyere navn for et sted i skoven, som høje herskaber har fundet passende for en af keglespilletts former,¹⁶⁾ men ved *Kejlbossel* maa keglespillet holdes udenfor. Naturlige terrændannelser af kuglerund form findes intetsteds i verden. *Bossel* maa nødvendigvis forklares anderledes end i udgaven. Det ægtnordiske grundord *bos* kan bl. a. betyde *halm* som udstopningsmateriale; her til hører i norske og svenske folkemaal *bossa*, der bruges om udstoppede halskranse og sadelpuder paa heste, og i svenske folkemaal kan siges *bossa på se* om at tage for mange klæder paa, saa man ser ligesom udstoppet ud.¹⁷⁾ Hvor gammel denne ordstamme er i nordisk, skønnes af, at den norske oldtidsbosættelse paa Shetlandsøerne har efterladt — blandt mange andre

¹⁶⁾ Om disse se Salm. lex. 2 XIII s. 743.

¹⁷⁾ Rietz: Svenskt dialekt-lexikon s. 71. — Alf Torp: Nynorsk etymologisk ordbok s. 35. — Kalkars ordbog til det ældre danske sprog (I 304, IV 548) viser østdansk lydform: *busehalm* til understopning; *buse* (udsagnsord) stoppe halm under møntørv; ryste dyner, saa de svulmer op; *udbuse* opsvulme.

sproglevninger — det endnu levende ord (i norsk-engelsk blandingsprog) *bossi-neadle* (norsk *bosse-naal*) om en grov naal til at sy (halmstoppede) puder med, altsaa »pudenaal«. — Betydningen »pude« er aabenbart saa fast forbundet med ordet *bossa* (*bosse*), at afledsordet *bossel* maa have en lignende betydning, maaske en noget videre betydning af noget, der ligner en pude, og kan da ogsaa bruges om noget i terrænet, der hæver sig ligesom en pude, altsaa for højt og brat til at kunne tages under plov, og kun egner sig til trævækst. *Bosselholt* (Ketting s. Als, V 272) passer til denne betydning af *bossel*; *holt* er en lille skov eller lund, især paa noget hævet terræn; forleddet *bossel* siger nøjere, at hævingen er saa stærk, at stedet ikke egner sig til rydning og opdyrkning. Ligheden med en pude siger intet om størrelsesforholdet i udstrækning; ogsaa tuer i en eng kan have lighed med en pude. Mulig er Keglbossel at forstaa som et kær med tuet grøn jord og elletræer ved vandet, men stedet kendes jo ikke mere. Iøvrigt er tysk *bossel* i virkeligheden samme ord som det danske, med en for begge sprog fælles grundbetydning af noget udbuet (konvekst), svulmende, men den tyske videre betydningsudvikling til noget kuglerundt er særsproglig og først fra nyhøjtysk sprogrin indkommet i dansk (intet eksempel før 1700).

Hvis erkendelsen af de gamle natur- og marknavnes betydning for kendskabet til vort danske sprog kunde fremskynde landsudgaven af disse navne, vilde det være til stor gavn og glæde for lærd og læg.

Hegn ved en sognevej.

Fot. E. Frost.

AF DE LEVENDE HEGNS HISTORIE

Af *Kristian Vyff, Axel Johansen og Mads Nielsen.*

I.

Hvis man en sommerdag staar oppe paa Skamlingsbanke og ser ud over landskabet, er der en ting, der — selv for den uopmærksomme iagttager — straks fanger øjet, tilstedeværelsen af de mange levende hegn. Det er, som var et mægtigt net bredt ud over egnen dannende skarpt afgrænsede linier mellem markernes forskelligfarvede afgrøder. De otte sogne er bekendt for deres levende hegn, men ogsaa nord for den gamle kongeaagrænse træffer man dem, men særligt vil de være at finde ned langs Sønderjyllands østside og paa Als.

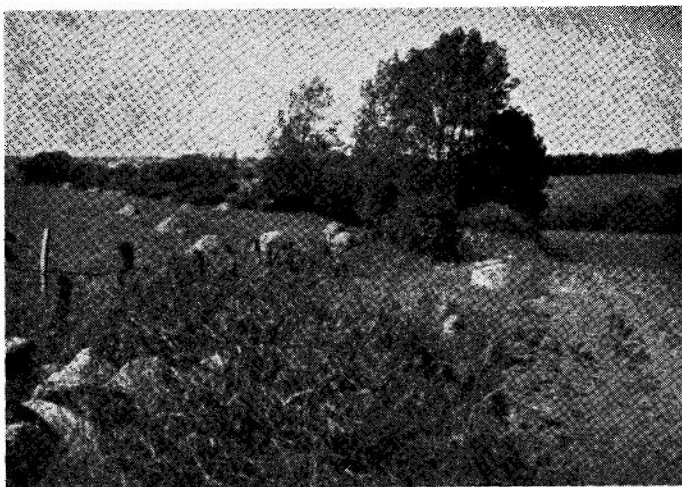
Der er faa, der tænker over, hvilket kolossalt arbejde det har været at skabe disse tusinde af kilometer af volde og beplante dem med alt, hvad de

bestaar af i dag. Voldene er som bekendt opstaaet af jorden fra opkastede grøfter enten en enkelt eller to parallelle med volden imellem sig. For markhegnenes vedkommende er grøfterne forlængst forsvundne, i tidens løb jævned med plov og harve, og findes nu kun i svage antydninger ved vej og skovhegn.

Faa tænker over, hvorledes de levende hegns opstaaen fuldstændig har forandret landskabets karakter, og faa tænker over, hvor karakteren atter ville forandres, om de levende hegn helt forsvandt. Men de maa ikke forsvinde ud af det danske landskabsbillede. Det har altid gjort mig ondt at se saadan et gammelt smukt hegn skaanselsløst blive ryddet. Det har maaske haft sin plads der i hundrede, ja maaske to hundrede aar, og kan fortælle om mangt og meget, og nu kræver vor jordgerrige og mekaniserede tid det fjernet maaske endda ved hjælp af statstilskud. Her bliver et arbejde for fredningsfolkene at tage fat paa, men det maa ikke vare for længe.

Vel ved vi, at hegnene tager plads op for livsvigtige kulturplanter, og skade gør de ogsaa om vinteren, naar sne efter storm har lagt sig til hvile i læ af hegnene i pragtfulde formationer, saa landmændene i dage og uger maa gaa og kaste ud, hvor trafikken er hindret, men vel ved vi ogsaa hvilken kolossal betydning, hegnene har haft og stadig har paa så uendelig mange omraader.

De skaber læ for kreaturerne om efteraaret, naar storme og kolde byger trækker over landet, og hvem har ikke set dem ligge mageligt henslængt i skyggen af det store hasselhegn en solhed sommerdag. Under vurderes maa heller ikke den betydning, hegnene har ved at forhindre udtørring af jorden, men dette og

Ryddet stengærde.

Fot. A. J.

mange andre forhold skal der senere vendes tilbage til.

Og hvad har de ikke betydet for vildtet. Her har den lille harekilling kunnet finde skærmende beskyttelse for de mange fjender, og mangan ræv har gravet sin hule i fred i et gammelt jorddige.

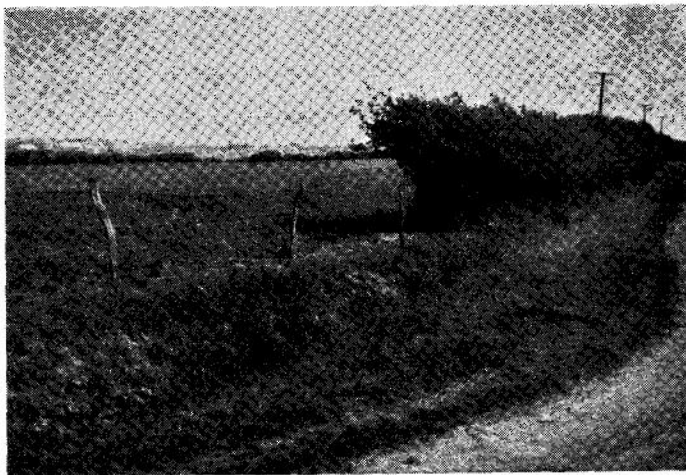
Og hvad har de ikke betydet for vore mange kramsfugle, ja er næsten blevet en eksistensmulighed for dem. I tusindvis af reder bygges hvert foraar i hegnenes buske og træer. Og mange andre fugle holder til i hegnene.

»Naar maanen over himlen gaar,
og alt er tyst, i hegnet slaar
de glade nattergale.«

Og for insekter og bier, som henter honning i de tusinder af vilde blomster, der har kunnet finde et fristed mellem tjørn og ranker, har hegnene været af umaadelig stor betydning. Og hvad har de ikke be-

tydet for træer og buske selv. Hvilke træarter bestaar hegnene da af. Ja, det er noget forskelligt for de forskellige egne. Nogle steder er der oprindeligt plantet hassel (hvem har ikke i erindringen fra sin ungdom en septemberdags nøddetur langs et hasselhegn), andre steder er plantet tjørn, pil, ask, henved o. s. v., i tidernes løb har fuglene og vinden hjulpet til, saa der nu findes hyld, slaaen, brombær, hindbær, vilde roser, caprifolium, kristtjørn og mange, mange flere.

Og endelig, men ikke mindst, hvad har de levende hegn ikke betydet for menneskene selv, os der er født mellem levende hegn. I hegnet mødte vi foraarets første fine spire i form af gæslinger eller smaa ranunkler, der krøb op ad hegnets vold, og her fandt vi paa vore spændende jagter de første fuglereder med æg. Fuglene boede og byggede jo her, og her sang de deres morgen- og aftensang for os. Og naar saa sommeren kom, saa prangede de med alskens blomster, og vi indsugede med begærlighed de vilde rosers herlige duft. Naar saa den vilde kørvel bredte sit hvide flor langs hegnene, ja saa var det for os, som havde hegnet iklædt sig sin hvide sommerkjole. Ogsaa om efteraaret var hegnene dejlige i deres brogede farver, for os var det jo hele smaaskove, de var en eventyrverden for os børn. Her lavede vi huler, byggede lysthuse, her legede vi røvere og soldater og vandrede milevidt — syntes vi — ad gange ind i de ofte kæmpe-mæssige hegn. Og her plukkede vi brombær, nødder og slaaen. Og for de voksne, mangan fortrolig samtale er ført i ly af et levende hegn. Her har to unge kunnet sidde uforstyrret og lægge planer for fremtiden. — Mangan god og velfortjent mellemmad efter en streng dags arbejde er fortæret bag et levende hegn. Det hørte til den daglige begivenhed, at naboer

Hasselhegn erstattet af pigtrådshegn.

Fot. A. J.

kunne mødes ved skelhegnet og faa en hyggelig pas-siar ved en pibe tobak. Det var romantik i sammen-ligning med pigtraaden og det elektriske stødhegn og den forjagede tid, vi nu oplever.

De levende hegn præger i en usædvanlig grad vor egn, men hvordan om faa aar, har menneskene saa ikke i snæversynet pengebegær slettet de sidste hegn ud og dermed vor egns særpræg?

Historien.

Hvor gamle er de levende hegn? Paa dansk har jeg ikke kunnet finde noget herom. Undtagen herfra er dog dr. phil. Troels Finks højst interessante bog om den sønderjydske udskiftning, fra hvilken nogle af de efterfølgende oplysninger hidrører. Adskillige tyske historikere har beskæftiget sig ret indgaaende med spørgsmaalet. Georg Hansen f. eks. er af den forme-ning, at de anvendtes i slutningen af det sekstende

aarhundrede. v. Hedeman Heespen regner med, at de er bleven indført omkring 1580 paa sydslesvigske og holstenske godser under paavirkninger af indvandrede hollændere. Det rigtigste vil vel nok være, som Friederich Mager mener, at størstedelen af de levende hegn i Sønderjylland er anlagt efter landboreformernes gennemførelse, altsaa i slutningen af det 18. aarhundrede. Udskiftning og indhegning er to ting, der hører uløseligt sammen.

Udgangspunktet for en undersøgelse over de levende hegns tidligste tilstedeværelse maa søges i aarsagerne til deres oprindelse.

De saakaldte døde hegn, der som regel bestod af en lav vold med nedrammede pæle paa med risfletninger imellem, er uden tvivl af meget høj alder, ja maa formodes at gaa tilbage til den præhistoriske tid.

Jydske lov fra 1240, som har fastsat en række bestemmelser om hegnene, skelner mellem byhegn og markhegn (hovit thun) saaledes som bestemmelsen fra 1717 erklærer: »dass Viehe nicht können allent halbem durchlauffen und auf dem Acker oder Wiesen kommen sondern vor den gemeine Dorff Zaun wiederkehren müsse«.

Enhver var forpligtet til at indhegne sin ved byen liggende toft. Her maatte man naturligvis forhindre, at fjerkræ og smaakreaturer overtrampede de tilsaæde arealer. Ligeledes havde enhver sin andel i hegnet omkring agerlandet. Fællesvintersædmarken maatte være færdig fra efteraaaret, medens foraaarskornmarken skulle være færdig fra pinse. Markhegnene blev staaende til St. Michelis.

Efterhaanden som udskiftningen skred længere og længere frem, blev anvendelse af hegn mere paakræ-

Gammeldags idyl.

Fot. E. Frost.

vet. I fællesskabets tid laa de forskellige ejeres jord side om side kun adskilt ved en enkelt agerren. Fremgangsmaaden ved en indhegning var i reglen den, at man, naar man ved mageskifte havde samlet et passende stykke jord, henvendte sig til amtmanden om tilladelse til indhegning.

Da nu disse risgærder hvert aar udbedredes og ofte fornyedes, medgik der kolossale mængder ris og staver.

Ogsaa paa godserne havde de ufri bønder pligt til vedligeholdelse af hegnene. Saaledes var bønderne under Gram gods ifølge plovregisteret fra 1711 forpligtet »etwan 300 Faden (= 330 m) Zaun umb des Hofes Feelder mit Stauch und Pfahlen bey macht halten«.

Saafernt bønderne ikke havde egne skove, blev de til hegnene nødvendige stave og gærdsel udvist i her- tugens eller godsernes skove.

Der blev ødslet i utrolig grad med materialet, saa

man fra myndighedernes side blev klar over, at det gik for haardt ud over skovene. Indberetninger begyndte at strømme ind. Det hedder saaledes i en udateret meddelelse, men fra tiden mellem 1660—70 fra amtmanden i Aabenraa: »I de unge Ege- og Bøgebevoksninger sker der stort Indgreb, selv om det af mig paa det strengeste er forbudt, ja selv ved Tab af Bonde- og Fæstegods, har det ikke hjulpet ret meget«.

Man nøjedes ikke alene med at tage de underste buske, men kappede grenene af træerne, ja undertiden hele kronen, og lod den nøgne stamme staa tilbage. Dette kaldte man »stuve, stufe eller stife«. Denne studsnng af de unge bevoksninger var overalt i Hertugdømmet meget almindelig, som skovbøderegstrene tydeligt vidner om.

Saaledes havde et antal bønder i Aabenraa amt ifølge registret 1599 faaet straf for at have studset 9 ege og 52 bøge. 1609 havde 16 bønder i Riis herred faaet bøde, fordi de uden tilladelse havde studset 56 læs ris. I registret for Haderslev amt 1659—83 finder man ligeledes talrige straffe for skovødelæggelse. Saaledes blev samtlige fæstebønder i Agtrup haardt straffede, fordi de havde studset saa mange bøge, saa det fyldte »60 Futter« (læs). Samtlige Stenderupper havde studset rød- og avnbøge, der fyldte 120 læs. Husmændene i Grønninghoved og Hejls havde taget 40 læs o. s. v.

Overførster v. Warnstedt beretter i 1791, at skovens daarlige tilstand skyldes dels boniteten »teils aber auch davon, dass vormals die wachenden Bäume zu Busch bekappet wurden welches in diesen Amt (Aabenraa) fast überalt Sitte gewesen«. Et andet sted berettes: »Unterbusch befandt sich in groser Menge von ruinirten Eiche und Buch; vormal wurde jungen Eichen

Der er endnu hegn mellem markerne. Fot. E. Frost.

und Buchen zu die j ärlichen Buch-Ausweisungen ver-
hauen, weran obige verderbene Unterbuch entstant«.

Paa Als var det ikke bedre. 1730 meddeles, at skovene bestod »in mittelmässige Buch, aber an Zelge (grene) schon vor vielen liebe Jahren her sechr ver-
hauen«. Overførster Damm bemærker i sin skovbe-
skrivelse af 1730 om skoven Istedweg nord for Sles-
vig, at underskoven er daarlig, fordi de omkring-
boende bønder har haft lov til aarligt at hugge 200
»Futter«. Om Gründauerskoven i Angel beretter
Damm simpelthen, at herredsfogden har ødelagt den.

Saaledes kan nævnes talrige eksempler. Forbruget
af staver og gærdsel havde gjort ubodelig skade i
skovene og maatte standses.

Allerede i det 16. aarhundrede havde man forsøgt
at forbyde anvendelse af de døde hegn. For Haderslev
amt var der 1584 udstedt en forordning, hvorefter
det blev forbudt at anvende træ til hegning, og istedet
anbefaledes at anlægge volde. I Aabenraa amt havde en

kommission faaet til opgave at undersøge forholdene for betingelser for levende hegn. Den 23. marts 1608 afgav denne sin betænkning, der gik ud paa, at enkelte lave fugtige steder var det muligt at tilplante voldene med pil, hassel og tjørn eller elle, »saaledes som det allerede er paabegyndt af nogle Undersaat-ter«. Kommissionen fandt, at denne indhegningsmaade var til stor gavn for skovene, og sparede undersaatterne for det aarligt tilbagevendende besværlige arbejde ved den gamle metode. Først 100 aar senere kom den »Hochfürstliche Holtzverordnung«, efter hvilket der gaves bestemte regler og anvisning paa at anlægge de saakaldte knicks, der er det plattyske ord for levende hegn. Husfogden saavel som herredsfogden blev instrueret om at lade hver af undersaatterne aarligt sætte fire »Ruthen« (= 18,34 m) levende hegn, hvorved der ikke alene spares træ, men baade dem selv og deres efterkommere efterhaanden blev fritaget for det besværlige arbejde med gærdsel og staver. Undersaatterne skulle stile efter at sætte hegn af hassel, som faktisk kunne vokse overalt, men hvor der var sur og fugtig jord, da plantes benved. Saaledes lød bestemmelsen.

I Sundeved og paa Als skulle undersaatterne tage sig »unnachlässig wohl in Acht«, og hver boelsmand skulle aarligt sætte otte og hver kaadner fire vidietræer. Hvert aar omkring 1. maj skulle hegnene besigttes, og de undersaatte, der ikke havde deres fire ruthen færdig, skulle angives til amtsstuen, saa de kunne ansættes til deres skyldige straf. Den modvillige undladelse af at sætte det paabudte stykke hegn, skulle straffes med 3 rigsdaler i bøde.

Fra Als hedder det 1664: »skal og enhver Boelsmand være pligtig at sætte 60 Pile saa og at grøfte

sine Kobbelgaarde med Gærder, Hassel og Tjørn saa meget muligt være kan, at saadant kan fremvises, naar besigtningen skeer«.

I forordningen for Gothorp Hütten amter blev 1705 forkyndt, at alle egenmægtige indtagne kobler skulle nedlægges, hvis ikke ejeren straks i dette aar ville forpligte sig til at indhegne dem med levende hegn.

I hovregistret for Gammelgaard paa Als bestemtes 1754 i § 4, at hovbønderne aarligt fik anvist plantning af et stykke levende hegn.

Ad frivillighedens vej blev overgangen dog ogsaa foretaget. Saaledes i 1627, hvor bønderne i Tuunby-Strukstrup herred tilbød at indhegne deres nye lykker med levende hegn. For Haderslev amt kom atter ny forordning. Amtmanden C. D. Reventlow, der tillige var overjægermester, tog i 1704 initiativet til en forordning, der paabød indførelse af levende hegn. Hver helgaard skulle sætte 10 favne i foraaret og 6 i efteraaret. Ogsaa omkring de kongelige ladegaarde skulle undersaatterne være pligtig at sætte hegn i det omfang, man ønskede. Trods alle disse bestræbelser gik det meget langsomt med at erstatte de gamle døde hegn med levende.

En del af de levende hegn maa antages at stamme fra skovindhegning. De opkastede volde kunne her let vokse til med buske og træer. Naar skoven saa blev ryddet og taget ind til græsning, stod hegnene tilbage. Man træffer ikke sjældent hegn med gamle enkeltstaaende ege eller bøge, det er utvivlsomt rester af skoven.

Ved adskillelse af Moltrup og Roustrup bymarker (Haderslev herred) 1703 udtalte husfogden og seks upartske mænd, der havde set paa forholdene, at den del af hegnet, som fandtes i skov, var bevokset med

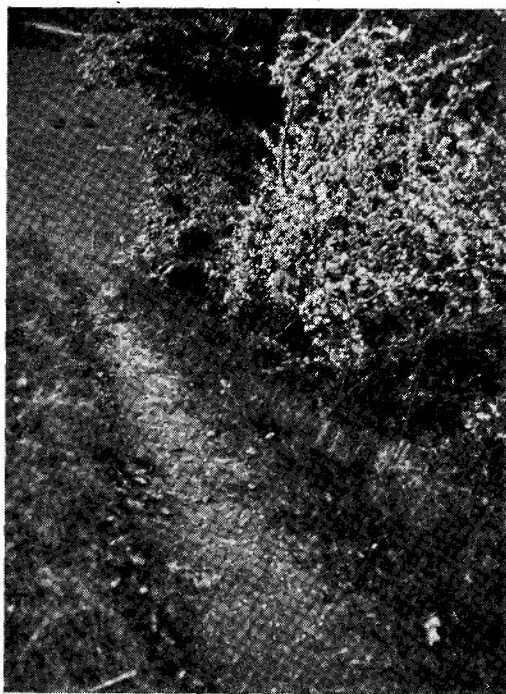
buske og snart kunne lukke sig selv. Det var dog kun faa steder, man i det 17. aarhundrede traf paa levende hegn. En oversigt over deres udbredelse i Haderslev østeramt gives i en kommissions indberetning i husfögedprotokollen 1743. Ifølge denne var de levende hegn hyppigst i den sydlige del, aftagende nordpaa.

Fra statsskovbruget foreligger en undersøgelse over hegnsförholdene ved de nordsjællandske skove foretaget af fhv. skovdirektör Krarup. Denne undersøgelse er dog nærmest fremkommen for at hævde statsskovenes ret over hegnene omkring disse. Selvom det ligger uden for denne fremstillings rammer at beskæftige sig med nordsjællandske hegn, er undersøgelsen taget med her, da den giver oplysning om tidspunkt for og fremgangsmaade ved hegns tilblivelse. Redegörelsen er bygget paa dels overforstimesterens journaler 1776—1805 og dertil svarende korrespondanceprotokoller og dels paa rentekammerets pakkesager vedr. hegn, opmaaling etc.

1781 skulle man begynde indhegningen af de fra-separerede skovstrækninger. Man skelnede sædvanlig mellem tre slags hegn: jordvold med enkelt eller dobbelt grøft, enkelt, ganske undtagelsesvis dobbelt stengærde med nedskæring foran og ofte en mindre grøft indenfor samt paa mosejord eller fugtige lavninger, flækkegrøft, indenfor hvilket der paa den lille vold fra grøftegravningen blev sat hegn af lægter (finsk, der köbtes af »Finlapperskipperne«) eller »Sned«, d. v. s. skraatstillede pæle, der krydsede hinanden.

Angaaende udgifterne ved hegnets opsætning foreligger i rentekammeret en betydelig korrespondance. Der blev fastsat præmie for godt opsat hegn, hvorom der ligeledes foreligger betydelig korrespondance.

En meget væsentlig del af hegnene blev sat af sko-

Slåen blomstrer tidligt i foråret. *Fot. A. J.*

vens egne folk paa akkord. Saaledes fremgaar af indberetning 1. maj 1781 fra overforstmesteren til rentekammeret, at 8 arbejdere, der var vant til hegnsarbejdet, nu satte »Jordgrøvter« om Store Lyngby indhegning. Den 20. marts 1783 meddeler overforstmesteren, at der fra Holsten er kommen 8 mand til hegnsarbejdet. Samme aar 6. maj kom holstenerne til at sætte hegn om Giel skov og præstens jord i Lillerød. 1783 blev der sat hegn om Folehave af »Svenske Arbejdere«. Det kunne altsaa tyde paa, at hegnsarbejdet var ret ukendt paa disse kanter, da det var nødvendigt at indkalde specielle folk til arbejdet.

Det var ikke nogen billig historie at sætte hegn. Af indberetningen den 7. juli 1787 fra overfm. til rentek. fremgaar, at der til skovens indhegning i denne tid ugentlig medgik fra 12 til 1400 rdl. Der blev ført nøje tilsyn med hegnsætningen, hvilket fremgaar af korrespondancen. Saaledes meddeler overfm. den 29. april 1781, at han daglig var til stede for at besigtige arbejdet, der blev betalt med 10 sk. pr. favn. Den 7. juni 1783 indberettes, at arbejdsfolkene havde faaet forhøjet akkorderne paa hver favn grøft.

Af undersøgelsen fremgaar ikke altid, om det var levende hegn, det drejede sig om, dog lyder ordren af 14. marts 1783, punkt 4, bl. a. paa: »at beplante de Jorddiger overalt. . . .«, og den 29. maj 1784 indberettes til rentekm. » . . . iøvrigt haver jeg tillige med Fornøyelse seet, at de ved Tröröds Indhegning i forrige Aar giorte Voldgrøvter ere meget vel med levende gierder beplantet«. I en pakkesag fra 1777 (rentekm.) findes en skrivelse til overjrm. ang. hegn paa Holte Overdrev. Rentekm. ønsker: »anbragt Volddiger med Grøvt foran og levende gierde ovenpaa. . . .«. Ved arbejds udførelse var følgende regler at antage: »1. Grøften giøres 1½ Alen dyb, 2¼ Alen bred oventil og ½ Alen bred i Bunden. 2. Et Quarter fra Grøftens Kant begyndes med Volddiget. 3. Volddiget gives tilstrækkelig Höide og Bredde samt behörig Skraahed indad og beplantes med hviid Torn, Avnbög, Birk eller Hassel til levende Gierder«. Og et andet sted: »Planterne bliver sat i Midten paa det at Rödderne paa begge Sider kand have Jord nok. Planterne bliver sat ongefär 6 å 7 Tommer fra hverandre og oventil afsnittet skraa og skarp en Fod lang. Planterne bliver tagne, naar de er at bekomme af Hassel og Hviid torn, og maa ingen gamle Stubbe dertil tages, men unge

Planter; paa blöd og vaad samt fugtig Grund bliver sat Elle-Planter. I tilkommende Foraar bliver den indvendige lille Gröft opført forat give de unge Planter ny Jord og skulde i tilkommende Sommer op voxte Saaninger eller höi Gräs bliver samme oprevet«.

Det var ikke altid, planterne blev sat med det samme. Det hedder saaledes i en skrivelse den 13. januar 1782: »...ligesaa at om de övrige 982 Favne Riisgierder der er i Moser og fugtige Enge, graves Grövter 6 Fod breede og 5 Fod dybe, og at paa Kanten af disse Grövter sættes Elle eller Sneed indtil levende Gierder kunde blive sat...«. Her er volden altsaa betegnet som »Kant« og ejendommeligt nok elle ikke regnet for levende hegn. Der blev overalt sørget for, at planterne fik gode voksevilkkaar. I skrivelse af 27. marts 1782 ang. hegn omkring Lyngby skov er flere gange omtalt, at der indenfor hegnet skal graves en lille grøft, saa den derved opgravede jord kan komme hegnplanterne til gode, da den store udvendige grøft har givet for raa jord til planterne.

Der er i det foregaaende gjort forsøg paa — omend langt fra udtømmende — at skildre lidt af de levende hegns historie. Hvad man i arkiverne kan finde om hegn, virker ofte som en blandet forvirring. Snart bliver ulovligt opsat hegn fjernet, til andre tider falder der strenge bøder, fordi paabudte hegn ikke bliver rettidigt opsat. Hegnene har gennem tiderne optaget sindene i utrolig grad og voldt mange bryderier.

Det var interessant at vide, om de hegn, der blev anlagt i begyndelsen af 18. aarhundrede, er de samme, som vi finder i dag. Rent vegetativt skulle der ikke være noget i vejen for, at det kan være tilfældet. Hegnene bliver jo med passende mellemrum hugget ned og anvendt til brændsel. Stødene bliver da staaende

tilbage, og de antager med tiden — særligt for træernes vedkommende navnlig eg, bøg og visse andre — mægtige dimensioner. Aaret efter sætter de nye skud, men hvor ofte dette kan gentage sig, kan jeg ikke oplyse. Muligheden for en fornyelse gennem rodudløbere og frøplanter skulle ogsaa være til stede.

Ved at iagttage kort fra forskellige tidspunkter er der skabt muligheder for at konstatere hegnenes alder som grænse mellem de enkelte bønders marker og markerne indbyrdes, men derimod ikke om det var levende hegn, det drejede sig om, da kortene som regel ikke er forsynede med signatur.

Dette spørgsmaal maa vist indtil videre staa hen i det uvisse.

Hegnene set fra nutidslandmandens synsvinkel.

For de fleste landmænd paa de hegnrige egne af østkysten er det vist den almindelige opfattelse, at hegnene er til stor skade for deres bedrifter, og man gør alt muligt for at sløjfe dem. Hegnene tager plads op, og man finder det meningsløst, at saa store arealer skal ligge hen uden at bære livsvigtige kulturplanter. Mekaniseringen har været en af aarsagerne til, at man har taget saa kraftigt fat paa rydning af hegnene, idet traktorerne hyppigst anvendes for større redskaber end hestene, og det falder naturligt, at en mere effektiv udnyttelse finder sted paa lange agre og større marker. Hvor før to brede hegn indesluttede markvejen, er disse nu utallige steder fjernede, og man pløjer helt ud til marksporet, saa to vogne næsten ikke kan passere hinanden. Indrømmes skal, at snefygning i høj grad kunne genere færdslen, da

Hegn ved Stenderup Midtskov.

Fot. E. Frost.

hegnene virkede som sneskærme og fuldstændig kunne lukke en vej. I tidligere tider var færdsel ad markvejene ikke saa paakrævet ved vintertid som nu, da store mængder roer jævnlig skal transporteres hjem til gaarden. Bag de nord- og sydgaaende hegn kan sneen ogsaa virke meget generende, naar den ligger til langt hen paa foraaret og sinker foraarsarbejdet i betydelig grad.

Ikke saa lidt arbejde maa ogsaa anvendes for at holde hegnene i smuk orden, idet de har naturlig tilbøjelighed til at brede sig ud til siderne. At »skære fra hegn«, er et af de vinterarbejder, den dygtige landmand ikke forsømmer. Det er fornøjeligt at lægge mærke til, at ser man en gaard med smukt vedligeholdte bygninger, vil man som regel ogsaa træffe hegnene i smuk orden, den sidste fure er taget tæt inde ved hegnet.

Hegnene hugges jævnligt. Det giver arbejde, men brændeværdien maa ikke undervurderes. I tidligere

tider, da hvert hus og gaard havde sin bageovn, var de afhuggede og tørrede tjørn uundværligt brændsel til at opvarme ovnen med.

Hvad hegneses gavnlige lævirkning overfor jordfordampningen og dermed for afgrøderne angaar, mangler disse egnes landmænd i høj grad forudsætning for at forstaa i sammenligning med vesteregnes og de lettere jorders landmænd. Næsten ethvert barn i Danmark ved nu, hvilken kolossal betydning læplantning paa Jyllands magre jorder har haft. Siden plantningsforeningerne i 1902 blev sluttet sammen, er gennem statens hjælp udleveret 560 mill. planter, og tager man de foregaaende aar, kommer man op paa mere end 800 mill. planter. De mænd, der har udført dette kolossale pionerarbejde, véd, at gode læforhold paa en mark giver forøget afgrøde. De forsøg, der er lavet i udlandet og her i landet, viser, at et læhegn gennemsnitlig giver forøgelse af afgrøderne paa 10—20 pct. over, hvad der faaes uden læ. Disse tal gælder i en afstand af op til 10 gange hegnets højde. Det er dog intet at regne i sammenligning med, hvad man har foretaget sig i Amerika. Efter de voldsomme sandstorme i 1934 tog præsident Roosevelt sig personlig af sagen og stillede spørgsmålet: »hvad kan der gøres for paany at faa den amerikanske ørken beplantet og dyrket«. Det enorme projekt, der de følgende aar blev iværksat, dækkede et areal paa 2000 km fra nord til syd og mere end 500 km bredt. Der blev anlagt 30223 læbælter fordelt over en samlet længde af 40000 km med et samlet beplantet areal 95000 ha. De ansvarshavende for dette projekt hævdede, at træbælter (shelterbets) ville vise betydelig virkning med hensyn til at nedsætte vindstyrken, fordampning og ændre de store temperatursvingninger

og derigennem hjælpe med til at bevare jordbundens fugtighed, formindske vinderosionen og forhindre støvstorme.

Det ligger udenfor denne artikels rammer at beskæftige sig med læhegnsproblemer, men som almindelig bekendt har Danmark et meget blæsende klima. Den stærkeste og hyppigste vind kommer fra vest. Ved at passere land mister den noget af sin styrke, hvorfor læhegn er mest paakrævet i de vestlige egne. Men ogsaa her paa østkysten vil man næsten over alt kunne iagttage, at de nord- og sydgaaende hegn har en karakteristisk hældning mod øst, hvis aarsag skyldes den overvejende vestenvind. Det samme er tilfældet med vejtræerne. Al plantevækst lider under stadige og stærke vindes paavirkning. Jo mere intensivt vi dyrker jorden, og jo stærkere forædlede vore kulturplanter er, jo større værdi har vore afgrøder, og jo større er derfor ogsaa den skade, der sker ved vestenvindens uhæmmede fart over landet. I hele vækstperioden vil der paa udsatte steder ske skade paa planterne, bladene slides af. Det gælder f. eks. roer, kartofler og mange frøafgrøder for ikke at tale om kornet, der ligefrem kan piskes af. Ved stærk og vedvarende blæst er vandfordampningen langt stærkere end under gode læforhold, hvilket ogsaa har betydning for lufttemperaturen og temperaturen i de øverste jordlag.

Disse forhold og mange flere er landmændene paa de egne med de gamle levende hegn, fremmede overfor. Nu ved jeg meget godt, at man vil sige, hvad med alt det korn, der staar i læ ved hegnene i en regnfuld høst? Det vil spire i hobene og ødelægges. Det er rigtigt, at i en våd høst kan der være vanskeligheder, men den fornuftige og erfarne landmand sætter da

ikke sit korn lige under hegnet, men vil altid trække det godt ud paa marken, og saa er skaden lille i forhold til de mange fordele, de levende hegn giver os landmænd, men der er desværre for faa, der har den rette forstaaelse og indstilling overfor dette vigtige problem.

En hæderlig og meget fornøjelig undtagelse oplevede vi dog en dag paa en af vore smaa ekskursioner med studie af levende hegn for øje. Det var syd for Haderslev fjord. Vi havde gjort holdt ved en gaard og var gaaet et lille stykke hen paa en mark for at fotografere to gamle ledpæle. Da vi gik tilbage til bilen, kom manden paa gaarden os i møde og udtalte, at vi gjorde ham da »saa møj nysgerrig« med at fotografere det gamle led. Vi forklarede ham, at vi var ude at se paa levende hegn, som der er særlig mange af paa hans egn, og at vi ville skrive om levende hegn og paa den maade propagandere for deres bevarelse. Jeg ville ønske, jeg kunne gengive hans følgende begejstrede tale i den smukke sønderjydske dialekt. Der fulgte en strøm af lovord om hegnene. Man skulle bare prøve at gøre op i penge, hvad det betød, at kreaturerne, naar der kom en byge, kunne styrte op i læ af hegnet i modsætning til, at de var henvist til at staa paa den aabne mark skydende ryg og med enden mod vinden og hovedet mellem forbenene. Jo, der paa egnen var de skam alle for de levende hegn, hvad egnen iøvrigt ogsaa vidner om, men der var kommen en ny mand til sognet, og han ryddede alle sine hegn, hvilket han nok skulle komme til at fortryde engang. Det var tale, der lige var vand paa vores mølle.

Den lævirkning over for kreaturerne, der er berørt i indledningen er vist af langt større betydning end almindeligt antaget. Der skal foreligge forsøg over

Adelvejen i Aller sogn.

Fot. A. J.

mælkeydelse med og uden læ, men jeg har ikke kunnet fremskaffe dem.

Medens opmærksomheden har været henvendt paa ledpæle, som ikke maa savnes i beskrivelse af de levende hegn, skal ganske kort fortælles, at det som regel var meget slanke, raat tilhuggede granitsten. De var opstillede i begge sider af det saakaldte »ledhul« (indkørslen til marken). Ofte var der hugget huller til beslag for leddet, der var af solidt egetræ, men som alligevel blev kørt hjem og bragt i hus om vinteren. Undertiden var tillige ejerens forbogstaver og aarstal indhugget. Jeg husker fra min drengetid, at næsten alle vore marker havde saadanne stenpæle ved indkørslerne. Efterhaanden som maskinerne blev taget i anvendelse, er de bleven fjernede, der var for lidt plads til den brede selvbinder at komme igennem. Der ligger nu masser af disse smukke sten rundt om ved gaardene; minder fra en svunden tid.

Hegnene og vildtet.

I Argumenterne for hegnenes bevarelse maa ikke savnes omtale af deres betydning for vildtbestanden. Da jeg desværre ikke er jæger, endnu mindre ornitolog eller zoolog, vil det følgende være andenhaands-optegnelse.

Jeg vil antage, at mangen lidenskabelig jæger — omend ikke som den sønderjydske landmand har gjort op i penge, men saa meget desto mere — har talt de fornøjelige timer, han i det skønne efteraar har travet op og ned mellem levende hegn, og paa denne maade vurderet deres betydning for vildtet og dyrelivet.

Mad og nødvendig fred er to absolutte betingelser for en god vildtbestand. Marken kan bugne af føde, men mangler der fred og skjulesteder, bliver der dog intet vildt. De store, bare marker byder for faa muligheder for dyr og fugle. Skjulesteder for den lille harekilling og for den rugende agerhøne og fasan er absolutte betingelser.

Landets almindeligste hjorteart, raadyret, gaar paa sine daglige ture efter føde ud fra skoven. Findes der i nærheden et levende hegn, følger den gerne dette. Her falder det i sin brune dragt sammen med hegnet, og kommer der uro, bare gennem hegnet og væk paa den anden side, og man kan i reglen være heldig at se et par hvide spejl forsvinde over marken langt borte. Dyrene finder meget, de kan æde i hegnet, og man finder ofte en rudel (flok) raavildt sidde ved et hegn og nyde solen. Det er forbavsende, saa godt de forstaar at udnytte den dækning, hegnet byder dem. Er man ude en dag at se efter fod, kan man være sikker paa at finde fod ved hegnet, ja til tider hele stier.

Adelvejen i Vejstrup sogn.

Fot. A. J.

Haren er Danmarks mest eftertragtede vildt. I det tidlige foraar, naar de første smaa killinger kommer til verden, er marken ofte bar og haard, og der kan være storm og slud, men den lille, laadne fyr sidder lun i hegnet i en stor busk tørt græs gemt mellem tjørn og brombær, som nok skal holde en angriber paa afstand. Krager og skader kan ikke faa øje paa den her, og den kan foretage sine smaa ture efter føde ved solnedgang og i daggry uden fare. Naar sommerens rige dage er endt og jagten gaar ind, tramper man rundt paa marken for at finde den hare, der har været her hele sommeren. Det er ikke let, for den sidder godt gemt i hegnet, og begynder man at afsøge et hegn, gaar den næsten altid ud til den forkerte side og vinker farvel med de lange bagløb. Der er mange planter i hegnet, som haren gerne vil æde.

Agerhønen, der er vor almindeligste hønsefugl, trives bedst, hvor der er smaa marker omgivet af gode

hegn. Der er dog ogsaa andre forhold, som gør sig gældende, som let jordbund, adgang til rindende vand og ikke alt for rene marker. Agerhønen tager sin væsentligste føde paa marken, ligesom den ogsaa helst ruger paa marken eller i laadne grøfter, men naar det kniber, skal den nok finde ind til hegnet. Naar kyllingerne er kommen frem, træffer man ofte agerhøne med kyllinger ved hegnene. Her er myrer og insekter, som de smaa har godt af, og her kan man hurtigt komme i skjul for høge og krager.

Saa gaar jagten ind. Agerhønen letter for hunden, gaar op i et hegn, slaar ned, løber lidt og forsvinder sporløst paa den anden side. Undertiden letter en flok, forsvinder over flere hegn over paa andet territorium. Saaledes bærer bømerhønen sig ad; den gamle danske høne, som er den oprindelige her i landet, vil gerne være i hegnene og er nemmere at komme paa skud. En gammel jæger har fortalt mig, at tidligere brugte man at gaa en mand paa hver side af hegnet, og man var altid sikker paa skud.

Fasanen er jo i nogen grad skovfugl, men naar den kommer paa marken, vil den altid søge til nærmeste hegn og forsvinder saa gerne til fods. Har man en gang forsøgt at faa en gammel hane ud af et hegn, hvor hunden har maset sig gennem tjørn og brombær, og pludselig ser kokken forsvinde højt skogrende fra den anden ende af hegnet, saa maa man indrømme, at den forstaar at dække sig. Hønen vil gerne ruge i hegnet, og den og kyllingerne holder gerne til i og ved hegnet, hvor de faar en stor del af føden.

For ræven er hegnet et stort gode. Mikkell kan for det første gemme sig i det, naar det kniber. Der kan han have en god soveplads, hvis vejret ikke indbyder til at blive paa marken. Der kan han grave en som-

mergrav, hvor han kan flytte ud med ungerne, naar de er blevet lidt større, og saa er man jo lige i nærheden af spisekammeret. Grænser der en kornmark op til hegnet, kan man gaa saa rart i fred, og børnene kan lege ude hele dagen, medens fru Mikkel gaar paa besøg hos naboens høns. Mikkel kan fra hegnet uset følge med i, hvad der sker i de tilstødende marker og drage fordel deraf og forsvinde til den ene eller anden side, om det bliver nødvendigt.

Grævlingen kan til tider have sin grav i et gammelt hegn, og hvad føde angaar, da er der netop meget her, der kan friste, som snegle, larver, bi- og hvepsereeder, bær og hvad der ellers kan være i hegnet. Beretteren meddeler at have set en grævling æde baade æbler og pærer fra hegnet, og er der modent korn i nærheden, kan den sidde mageligt paa halen og trække de tunge straa ned til sig og fortære dem med stort velbehag, og saa kan den komme uset rundt langs de tætte hegn.

Ilder, lækat og brud har deres bo og bedste jagt-distrikt i og ved hegnet. Man kan træffe de smaa røvere i de tidlige morgentimer. De har da travlt, og alt bliver undersøgt paa det nøjeste. Mange fugle, deres æg og yngel, bliver taget, selv en voksen hare maa tage sig vel i agt.

Det kunne maaske se mærkeligt ud i en artikel som denne at omtale ræve og rovdyr's gode trivselsmuligheder i hegnene, da man almindeligt antager disse som skadelige dyr. Det er imidlertid en forkert opfattelse. Mange af de omtalte dyr tager f. eks. en mængde mus, som gør ubodelig skade paa kulturplanter baade i mark og skov.

Pindsvinet træffes ogsaa ofte i hegnet. Det lunter afsted og ser tilsyneladende ingenting. Mennesker er

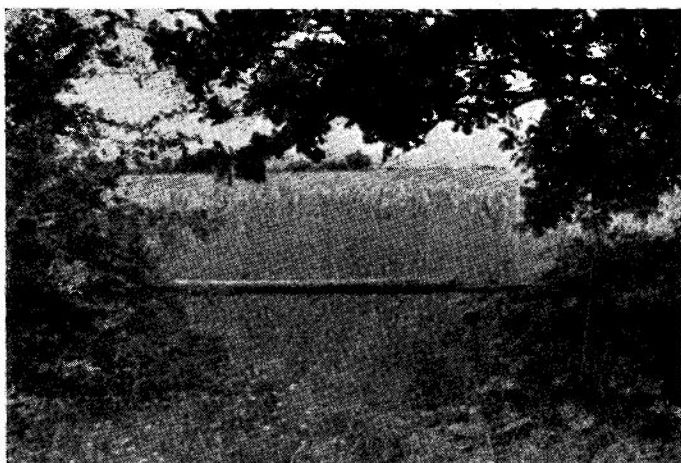
den ligegyldig overfor, og kommer der noget, den ikke synes om, ruller den sig sammen. Føde er der masser af i og ved hegnet.

Krager, skader og rovfugle vil i mange tilfælde gerne være i hegnet. Krager og skader holder af at bygge i høje træer. Herfra gaar de paa jagt ud over marken. Høge, falke og musvaager sidder i fritstaaende træer og holder øje med vildtet og kan herfra nemmere overraske det.

I hegnet findes et utal af smaafugle. Solsorte, gulspurve, havesanger, munk, gulbug med mange flere. De yngler i hegnene og finder deres føde i og ved hegnene, insekter, frø og bær. Bomlærken sidder ofte og synger, men den yngler dog paa marken. I træktiden faar hegnene besøg af nye gæster. Det er fugle, der følger hegnet fra skov til skov. Det er musvitter, blaamejse, halemejse og graamejse, og der er rødstjert, broget fluesnapper, graafluesnapper, brunel og rødkælk. Af frøæderne er der bogfink, kvækerfink, grøn irisk og stillids. Tornskaden er jo særlig knyttet til tjørnehegn, idet den spidder sit bytte særlig paa torn af slaaen. Det kan baade være store biller, fugleunger og alt, hvad den mener at kunne faa magt over. Om vinteren søges hegnene af flere højnordiske fuglearter som sjakker, silkehaler og kærnebider, det er mest tjørnebærrerne, de søger.

Dyrelivet i og ved hegnene er jo i væsentlig grad afhængig af hegnenes sammensætning, men der er ingen tvivl om, at de levende hegn har været og er af overordentlig stor betydning for vort rige dyreliv.

Der findes en stor mængde nødder og bær i hegnene. At de just har nogen stor økonomisk betydning, tror jeg ikke, dog vil jeg sige, at under mit 14-aarige ophold i Sdr. Stenderup var jeg vidne til, at særligt

Ledhul ved Stenderuphage.

Fot. E. Frost.

brombærplukningen var en aarligt tilbagevendende tildragelse, man regnede med. Det var ikke faa hundrede kg, der blev solgt til syltegyrderne. Ligeledes var hyben en eftertragtet vare for apotekerne.

I hvor stor udstrækning findes der levende hegn i dag, eller man kan gaa den anden vej og sige, hvor mange levende hegn er der ryddet, lad os sige de sidste 50 aar? Jeg tager et eksempel fra min ejendom. Omkring aarhundredskiftet var der paa ca. 60 ha ved gaarden (opmaalt paa kortet) ca. 7950 lb. m hegn (skelhegn ibr.). I dag er der paa samme areal ca. 4350 m. Det vil altsaa sige, at der i de forløbne aar er ryddet ca. 3600 m hegn. Som erstatning er kun plantet ca. 275 m tjørnehegn. Det lyder jo ret foruroligende. De ca. 3000 m skelhegn er der nu ingen fare for. Resten ca. 1350 m hegn indenfor dette vil heller ikke blive fjernet i min tid, men længere kan jeg jo ikke svare for.

Det ligger nær at antage, at disse tal vil være for-

holdstal for, hvad der gennem en menneskealder er ryddet af levende hegn i et af de 8 sogne.

Aarsagerne til denne kraftige rydning i de senere aar maa først og fremmest som tidligere meddelt have mekaniseringen til aarsag, men ogsaa den kendsgerning, at man gennem staten kan faa indtil 50 pct. af udgifterne ved arbejdets udførelse i tilskud, frister jo ogsaa. Det er betydelige summer, staten her investerer, men man maa dog antage, at de mennesker, der har ansvaret (kommunalraadene) for andragerernes godkendelse, er fortrolig med, at loven udtrykkelig siger, at der ydes kun *undtagelsesvis* tilskud til rydning af levende hegn og kun under forudsætning af, at hegnet er uden betydning som læhegn, og at det er opført uden statstilskud. Man skulle jo mene, at det var i strid med alle fornuftige regler at give tilskud til opsætning af hegn i det ene sogn og tilskud til rydning i det andet. Hvor meget tilskudene til rydning hidtil har kostet ved jeg ikke, men der er indtil nu købt planter til læhegn for 17½ mill. kr.

De gamle levende hegn er et stykke historie, en kulturgeografisk rigdom, der bør værnes om. For den, der rigtigt vil lukke øjnene op herfor, vil jeg anbefale en dag at lægge søndagsturen ned til egnen nord for Aabenraa fjord. Men ellers:

»Ser du dig i landet ud —
og helst fra Skamlingsbanke,
om mangan agers grønne rud
der slynger sig en ranke.« — —

Kristian Vyff.

*

II.

Om de levende hegns fremkomst og udvikling i Vejle amts vesteregn har lærer Rasmus Mortensen skrevet i årbogen 1938.

Her skal fortælles om disse i amtets østlige egne og særlig i de sydøstlige — i de 8 sogne —, hvor de har været med til at give disse et eget præg, som dog desværre nu er ved at forsvinde, fordi alt for mange hegn ryddes.

Mens de levende hegn i vesteregnet kun har en ny historie, er de i østeregnet af gammel oprindelse, de fleste kan føres tilbage til udskiftningstiden, men mange er meget ældre.

Kan man af hegnenes bevoksning slutte sig til noget om deres alder? Ja, ser man et granhegn, kan man være sikker på, det stammer fra det sidste halve hundrede år, det er disse, som blev brugt i hedeegnene, og man har ikke kendt deres brug, før man fandt på at bruge dem her. Noget lignende med hensyn til alder kan siges om mirabelhegnene. Jeg husker, jeg så de første mirabelhegn omkring 1910 både på Fyn og her.

En ældre historie har tjørnehegnene. Vel har man fra gammel tid haft tjørn blandet i andet i hegn, men et sådant plantet alene af tjørn var i hvert fald ikke almindeligt, da hegnsloven kom i 1869, hvor tjørn kun nævnes i forbigående. Ser man et tjørnehegn, kan man godt regne med, at det står i et skel, som er fremkommet i 1870'erne eller senere. Landevejene fra Kolding til Stenderup og fra Vonsild til Sjølund blev anlagt i 70'erne som regulering af ældre veje, og her ser man, at hvor vejene er rettede ud, står der

tjørnehegn, mens de uforandrede ældre skel har hassel og andet.

Afdøde kredslæge Axel Hansen, Kolding, har dog en gang meddelt mig, at hans bedstefar, som boede i Ødis, i 1856 arbejdede for at få plantet hegn af »Hamburgertjørn«, som de da kaldtes.

Når det således i den tid, vi kender, er gået sådan, at hver tid har fremelsket sin slags hegn, ligger det nær for at antage, det samme er sket før, men her er undersøgelserne vanskelige.

Da jeg sysler meget med matrikelkort og i nogen måde af disse kan finde ud af, hvor gammelt et skel i marken er, har jeg forsøgt ved at lægge mærke til dets bevoksning at finde ud af, om man af væksterne kan slutte noget om hegnets alder. Jeg har da lagt mærke til, at nogle hegn er udprægede hasselhegn, medens andre er blandingshegn, som består af mange forskellige buske mellem hverandre, såsom slåen, pil, hyld, tjørn, hassel, el m. m. De første, mener jeg, stammer fra udskiftningstiden og den nærmeste tid derefter, medens blandingshegnene har en ældre oprindelse, men det er umuligt at bevise denne teori.

Rene hasselhegn findes sjældent, de har næsten altid en iblanding af andre buske, men i så ringe mængde, at man kan se, hasselen er det plantede og de andre »ukrudt«, d. v. s. fremkommet af frø, som vind, dyr eller mennesker har tilført. Forsømmes det plantede hasselhegn, udfyldes hullerne af ukrudtet, og i kampen for tilværelsen kan det sidste få overhånd, og så har vi blandingshegnet. Modsat kan et gammelt hegn af sidste slags med tiden være så medtaget, at man rydder alt og planter hassel i stedet. Jeg har således undersøgt nogle hegn langs veje, som

Gammel Skartvedvej.

Fot. E. Frost.

jeg ved er meget ældre end udskiftningen, f. eks. den østre vej mellem Bramdrup og Lilballe og Adelvejen mellem Vejstruprød og Errested, ved disse er lange strækninger hasselhegn.

Jeg har en gang gjort et forsøg på at bevise min teori om hegns alder, men det mislykkedes. Over Stenderup sogn findes Grieses kort fra 1716—17. Ved sammenligning mellem dette og Geodætisk Instituts kort udsøgte jeg hjemme en del hegn, som var på begge kort, og så tog jeg ud for at undersøge dem, men det blev en skuffelse, alt for mange af dem var ryddede i de sidste år, og mange af dem, som var tilbage, var så prægede af den større udbredelse, Stenderupskovene før har haft, at de ikke duede til undersøgelsen. Det er nemlig noget, jeg har bemærket mange steder, at hvor der før har været skov på markerne, findes skovtræerne endnu i hegnene blandet i den øvrige buskvækst, oftest som spredte høje træer,

der giver hegnene et pynteligt præg. Der findes mange af den slags på Koldingegnen, og det har moret mig ved hjælp af gamle kort at konstatere, at netop så langt kortene viser skov på markerne, er der skovtræer i hegnene og ikke længere. I vesteregne er det gerne eg og bævreasp, i østeregne tillige bøg og ask, og i Stenderup sogn ikke få avnbøge. Her findes også hegn tilplantet alene med disse.

Også er det interessant at lægge mærke til, at mindre planter som anemoner og violer i hegnene røber den tidligere skov, ligesom lyngen på Østjyllands kæmpehøje røber den tidligere hede her på markerne.

Som det ses, er der så mange ting, der griber ind i hegnenes udvikling fra naturens og menneskenes hånd, at det ikke lader sig gøre at slutte noget bestemt om et hegns alder efter plantevæksten. Heller ikke kan man af skovtræernes tilstedeværelse slutte noget om, hvor længe det er siden, der har været skov på markerne, det kan godt være over 100 år tilbage.

Hvad man har plantet i hegnene, har også været præget af jordbundens beskaffenhed.

På sandet jord, hvor det har været vanskeligt at få andet til at gro, har man plantet *syrenhegn*, fordi syrenen har vidtgående rødder, som kan suge fugtigheden langt ude eller nede, men de er nu ved at blive fortrængt af *pilehegn*, hvoraf visse arter har samme egenskab, medens andre pilearter har den modsatte egenskab, så de plantes på våde strækninger, hvor andet ikke kan vokse, men de står så sjældent på volde.

Dette er derimod tilfældet med *poppelhegn*, som der særlig findes mange af på Fyn og Laaland. De står gerne som små træer med nogen afstand. Endnu for

Hasselhegn.

Fot. A. J.

omkring 40 år siden var det almindeligt, at man flettede rishegn mellem poplerne, og for at få staver nok til risgærderne, var mindre dele af bøndernes skov tilplantet alene med hassel. Iøvrigt kan jeg med hensyn til poppelhegnene henvise til en interessant artikel af Jacob Wolsing i Laaland-Falsters årbog 1938.

Særlig i nærheden af strand findes der ofte hegn af *bukketorn*, og står de lige ved vandet, er voldene bygget af tang.

Endnu må nævnes en del hegnplanter, som er mindre almindelige, men som dog findes spredt i de mange hegn og bidrager til at gøre dem pyntelige og interessante.

Bened blev tidligere plantet i hegn og brugt til at lave træskeer af og har meget smukke røde og gule frugter om efteråret.

Ulvsrøn er også flot med sine røde glasklare bær og

er den vilde stamform for snebollen i haver. Måske sidste er kønnere med blomsterne, men den får aldrig de kønne bær, da den er gold.

Kornel har sorte bær og røde grene.

Hæg er pyntelig med sine hvide blomsterklaser og fine takning på bladene.

Berberis, som tidligere blev plantet, er vist nu helt gået over i historien, efter at den blev totalt forbudt ved lov, hvorimod den i samme lov delvis forbudte

Vrietorn kan findes enkelte steder.

Kristtorn er ret almindelig i sønderjydske hegn, men aftager stærkt mod nord og findes kun sjældent i Nørrejylland, dog en del i de 8 sogne.

Kirsebær findes i en del fynske hegn.

Vilde Æbler stammer ofte fra henkastede kærnehuse, men kan også være den oprindelige vilde *Abild*, de første har hår på bladenes underside og findes særlig langs veje. »Kærnavl« kaldes de her på egnen. *Abild* har grentorne.

Vild Pære, som også har torne på grenene, er sjælden.

Når vi så tilføjer, hvad vilde roser, brombær, capri-folier, vedbend, snerler, bregner og mange mindre planter betyder for hegnes skønhed, er det ikke forkert at sige, at de levende hegn hører til noget af det skønneste i det danske landskab, og de er det på alle årstider. Hele året veksler blade, blomster og frugter med deres farver, selv en grå, tåget decemberdag skal ikke undtages, når hasselraklerne er begyndt at udvikle sig, og vanddråberne hænger i hver fin kvist mellem visnende blade i mange farvenuancer.

Og disse værdier vil man nu udrydde! Vel er jeg ikke blind for, at mange hegn bør ryddes visse steder,

hvor udskiftningen er dårlig foretaget, så der kan laves en jordfordeling til bedre udnyttelse af vore landbrug. Jeg er heller ikke blind for, at hegn langs veje giver snelæg og dårligt føre, men det er en misforståelse, at man giver sig til at sløjfe hegnene i begge vejsider.

At der somme steder ødsles med areal til hegnene, skal villigt indrømmes. Særlig ved hegn, som ligger langt fra gårdbygningerne, ser jeg ofte slåen og andet brede sig langt udenfor hegnsvolden og hindre dyrkning af god jord. At det kan ske mod veje, hvor det ikke er til hinder for trafikken, er noget andet. Men en særlig ødselhed med hegn så jeg i Løjt sogn, hvor der nogle steder var to volde med levende hegn ved *hver* vejside. Førstelærer A. Gammelgaard, Barsmark, har givet mig forklaring både på dette og på, at der endnu i Løjt sogn findes så mange levende hegn. Nogle veje blev kun brugt ensporet, og vejsnavset blev kastet til siden og dannede vold, hvori rodkud skød op og dannede nyt hegn. Tilløb til sådanne dannelser har jeg også set ved Kolding. Fredningen af markhegnene forklarer lærer Gammelgaard ved, at indtil henimod 1920 var de fleste landmænd i Løjt sogn i første række sømænd og driften af jord kun et bierhverv, så jorden blev ikke udnyttet stærkt. Og meget blev brugt til græsning for stude, som hegnene gav læ for.

Professor Niels Nielsen holdt for nogle år siden et foredrag i radioen, ørkendannelse var vist titlen. Han fortalte først om, hvordan kulturlande flere steder i verden var blevet til ørkener, og han endte med en kraftig appel til den danske landmand om nu at standse rydning af hegn og for stærk dræning, for vi

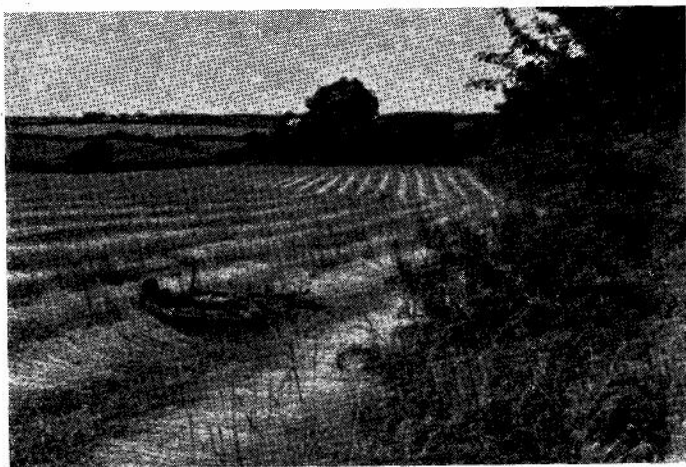
var stærkt på vej til at gøre Danmark til en ørken, thi denne fremkommer ved, at muldjorden bliver tør og blæses væk. — Sådant var det gået de andre steder.

Diskussionen om de levende hegn skade eller nytte er ikke af ny dato. Allerede i 1816 udgav forstkandidat Nik. Ad. Binge et skrift imod dem. Det er optaget i Det kgl. Landhusholdnings Selskabs skrifter 4. bind, 1. hefte 1816 og hedder *Kritisch-didaktische Würdigung der Holsteinischen Feldbefriedungen in physikalisch-ökonomischer Hinsicht, nebst Darstellung der Mittel ihrer Abschaffung und einem Litteraturverzeichnis der Befriedungskunde.* (Altona 1818.)

Imod dette udgav Løjtnant J. Hansen, ejer af Roskilde kro, i 1818 et forsvarsskrift, som findes på Landbohøjskolens bibliotek og hedder: *Forsøg til forsvar på gavnligheden af levende hegn.*

Binges væsentligste indvending var, at de tog for megen plads, og det var for stort arbejde at sætte dem op.

Efter udskiftningen var volde med levende hegn blevet almindelige i Holsten, hvortil man efter datidens sprogbrug også regnede Sønderjylland. Binge kalder dem også holstenske hegn, men Hansen fortæller, at de også brugtes på Sjælland, men sattes der ofte på en anden måde, idet græstørven fra grøften lagdes med græsset nedad på voldkanterne. Angående det store arealforbrug siger Hansen, at voldene ikke behøver at være så store, og at det ikke gør noget, at man pløjer grøfterne, hvoraf jorden til voldene er taget. Hansen fremhæver, at hvor volde opkastes, bliver buskenes rødder i disse og breder sig ikke ud i marken. Binge indvender, at hegn på volde giver

Markhegn.

Fot. E. Frost.

for megen skygge, mens Hansen mener, at skyggen er til nytte, og de giver mere læ, og udstående grene generer ikke så meget for jordens dyrkning, når planterne står på volde. Desuden sparer de på tøjlr og hyrdedrenge til kreaturerne, og med den megen læ, hegnene giver, vil man få længere årstid at holde kreaturerne på græs.

Hansen oplyser, at Sjælland ikke har så mange hegn som Holsten, men mener, det ville være nyttigt og henviser til, at nogle godser har mange hegn.

Indirekte får man at vide, at hegn uden volde var ret ukendt, idet han udtaler sin tvivl om, at sådanne vil skyde rødder og gro!

Hans skrift er affattet i en meget bidsk tone, men det er interessant at se, at de begge er enige om, at man bør plante hegn til læ.

På en tur gennem Sydslesvig og Holsten i sommer glædede det mig at se, hvorledes de holstenske hegn

her holdes i hævd overalt endnu, der er mange af dem, og jeg fik indtryk af, at voldene bliver nøje vedligeholdte med en ganske bestemt tværprofil.

Men sydligere end Holsten så jeg ingen af dem. De har bredt sig mod nord og øst i Danmark, mod nord dog kun i Østjylland og indtil Aarhusegnen.

Hvorfor går de gamle hegn så meget ud og ind i stedet for at gå lige, spørges der så tit. Det har sin naturlige forklaring i, at de er sat på en tid, hvor der var mange hindringer for dyrkning af markerne. Krat, bække, sten- eller vandsamlinger var der masser af, og hegnene blev sat efter de uregelmæssige linier, hvortil der kunne pløjes. Før man kendte at dræne, var jorden meget mere våd, og der løb småbække, hvor man nu synes, det var umuligt, vand kunne komme.

Hvor der var mange sten på markerne, blev disse ved opdyrkingen brugt til stengærder. De fleste af disse er ryddede og stenene brugt til vejmateriale eller andet. Inde i landsbyer ses dog en del stengærder endnu, ofte beplantede med buske.

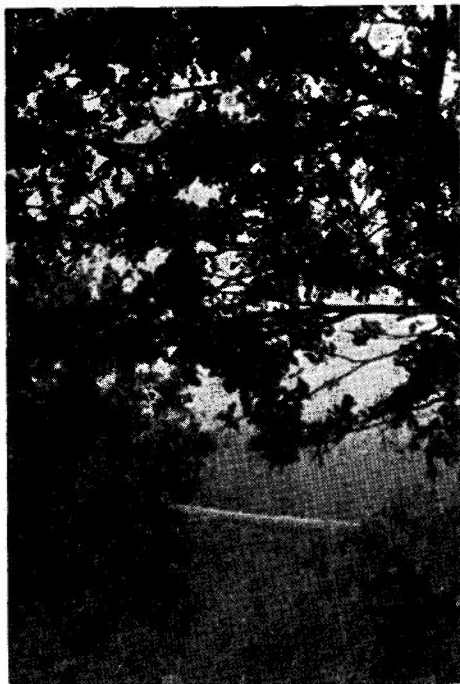
Læserne må nu undskylde, at vi er kommet på afveje ud over amtets grænser, ligeså at Vyff og jeg tangerer hinanden i stoffet nogle steder. Men for at forstå det, må vi oplyse forhistorien til det, vi har skrevet, nemlig at vi hver for sig i nogle år — uden gensidig at vide det — har syslet med dette emne, og det er for os begge sorgen over, at så mange hegn forsvandt, der har tilskyndet os til det, om vi dog måtte kunne være med til at åbne manges øjne for, hvilken kulturskat vi har i de levende hegn på de gamle volde.

Min første tilskyndelse fik jeg af August F. Schmidt

i 1938 ved at læse hans aviskronik om markfred og hegn, hvori han skriver, at hegnenes historie burde skrives engang.

Efter opfordring udefra har vi fået apoteker Mads Nielsen til at skrive den følgende afslutning.

Axel Johansen.

Fot. E. Frost.

III.

De gamle Hegn.

De gamle Hegn, der følger
 de gamle krumme Veje
 og lister over Markerne,
 de kalder: Kom, følg med!
 I brede Bakkebølger
 faldt Landet fast i Leje;
 men levende og frodige,
 er Hegnene fulgt med.

Før Vaarens første Blænker,
 den lille Lærke, synger,
 har Pilen gule Gæslinger.
 — Kom ud, kom ud og se.
 Og inden du det tænker,
 staar Anemoneklynger,
 og Hegnene er pudrede
 med Slaaenblomsters Sne.

Hver Morgen Solen funkler
 i Duggens klare Perler,
 staar nye Blomster mønstrede
 til Dagens Æresvagt.
 Skinnende Ranunkler
 og silkefine Snerler,
 mens Roserne staar rødmende
 i deres Brudedragt.

Børn finder Gemmesteder,
 hvor de i Fred kan drømme
 og skabe rige Verdener,
 — langt herfra og tæt herved. —
 Fugle bygger Reder,
 og Dyr, der maatte rømme
 for Plovene og Harverne,
 fandt her et fredlyst Sted.

Naar Sangerne blev borte
 og Rederne staar øde
 og Markerne er høstede,
 da lokker Hegnet til
 med Brombær stenkulsorte,
 med Hyben blanke røde,
 vinblaa Slaaen — og Nødderne,
 der hører Julen til.

Mads Nielsen.

Kilder.

- Georg Hansen: Agrarhistorische Abhandlung I—II, Leipzig 1880—84.
 C. v. Warnstedt: Das Wesen und die Bedeutung der lebendigen Feldbefriedigungen. Lübeck 1864.
 F. Mager: Entwicklungsgeschichte der Kulturlandschaft des Herzogtums Schleswig in historischer Zeit I—II. Kiel 1930—37.
 Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770.
 Skovdirektør Krarups Undersøgelser over nordsjællandske Skove.
 Wilhelm Emies: Unsere Feldschutzanlage. 1905.
 Bruhns: Die Knicke der Herzogthümer S.H.u.L. nach ihrer Einwirkung auf Feld, Frucht und Weidevii. Eutin 1864.
 Hedeselskabets Tidsskrift.
 Enkelte af Vyff foretagne undersøgelser i Landsarkivet i Aabenraa.

VANDMØLLER
OG ANDRE VANDKRAFTUDNYTTELSER
I VEJLE AMT

Af Lektor, Dr. phil. *Steen B. Bøcher*.

103. Stallerup Gaards Stampemølle Harte Sogn, Brusk Herred. Tilløb til Almind Aa? (til Kolding Aa).

1761 omtales en Stampemølle, som Ejeren af Stallerup Gaard har bygget ved Dybvad. Den var fri for Afgift ifølge kgl. allernaadigste Resolution af 19. September 1753.¹⁾ — Hvor den har ligget, lader sig ikke afgøre mere; men antagelig har det været i Nærheden af Dybvad Bro, hvor Vandet nu ledes fra V. Nebel Aa til Harteværkets Søer. I gamle Dage løb Vandet som bekendt den modsatte Vej fra Almind Aa til V. Nebel Aa.

Literatur: 1) R. A. Pakke: Møllesager 1761.

104. Stampemøllegaard, Vinding Sogn, Holmans Herred. Mølholm Aa (til Vejle Aa).

Gaarden ligger ca. 2½ km SSØ for Vejle. Den har sit Navn efter en lille Mølle, der en kort Tid var her.¹⁾ — Det kan ikke paa Gaarden oplyses, hvornaar det var; men antagelig var det i Begyndelsen af forrige Aarhundrede. Man kan endnu se, hvor Møllen har ligget, nemlig ca. 450 m Vest for Gaarden. Der findes

Murbrokker Øst for Aaen, og der ses svage Spor af Dæmningen. Søen træder meget tydeligt frem i Terrænet; den har været ret stor. Faldet har næppe været større end til Underfaldshjul.

Literatur: 1) Ravn og Ussing, 1916, S. 18 f.

105. *S t a m p e m ø l l e g a a r d*, Hammer Sogn, Skanderborg Amt, Skjern Aa.

Egentlig burde denne Mølle ikke medtages, da den ikke hører til Vejle Amt; men Amtsgrænsen gaar her paa en saa ejendommelig Maade, at Møllen alligevel kort skal omtales. Gaarden ligger ganske kort fra Skjernaens Udspring, altsaa lige ved Hærvejen paa Sydsiden af Aaen. Man skulde altsaa vente, at den hørte til Øster Nykirke Sogn; men den hører til Hammer Sogn, idet Skellet lige omkring Møllen slaar en Bugt over paa den sydlige Bred, saaledes at hele den gamle, nu udtørrede Møllesø, ligger i Hammer Sogn. Man kan tydeligt se Rester af Dæmningen; der gaar nu en Markvej over Aaen her. Faldet har kun været ganske ringe. Der ses Pælerester i Aaen.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen har antagelig været Stampemølle i forrige Aarhundrede. Tidligere var den almindelig Kornmølle og hed Risagergaards Mølle. Den omtales som hørende til Gaarden allerede 1666.¹⁾ — Møllen er nedlagt som Vandmølle ca. 1800. Dammen ses kun paa Matrikelkortet, Orig. I. NB! Risager Gaard ligger i Øster Nykirke Sogn.

Literatur: 1) V. L. A. Jordebog, Risagergd. 1666.

106. *S t e n a g e r h u s V a n d m ø l l e*, Skibet Sogn, Tørrild Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Møllen ligger ca. 500 m Vest for Sælde, hvor nogle

smaa Bække, der kommer fra Bakkerne bag Møllen, er opdæmmet til en Mølløsø i den v-formede Dal. Søen er ca. $\frac{1}{2}$ Td. Land stor. Faldet er paa ca. $4\frac{1}{2}$ m. Vandkraften udnyttes ved en 10—15 HK Turbine. Der er kun Vand til ca. 1 Times Maling om Sommeren, om Vinteren 2 Timer daglig. Vandmængden siges at være aftaget meget i de senere Aar. Der er en enkelt Kværn, hvorpaa der aarlig males ca. 1000 Tdr. Kundemaling. Den nuværende Ejer, der fik Stedet for faa Aar siden, oplyser, at Mølleriet helt var standset, da han overtog Møllen. Turbinen driver ogsaa en Sav. Der bruges mindre Vand til Savningen, hvorfor det særlig er her til Vandkraften anvendes, medens en Motor anvendes til Mølleriet.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Møllen er grundlagt 1862.¹⁾ — 1880—1906 var her privat Mejeri; men 1906 anlagdes Skibet Andelsmejeri. Der var ogsaa Foderstofhandel paa Møllen.

Literatur: ¹⁾ N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 562. — Desuden: Trap, 1879, S. 247, og D. Bruun, 1922, S. 219.

107. *Stenderup Møllested, Eltang Sogn, Brusk Herred. Tilløb til Gudsø Aa.*

Fra Stenderup til Eltang Kirke fører en gl. Vej (afsat som Sti paa Geodætisk Instituts Kort 1:100.000) ned gennem en Slugt og med et Vadested over en Bæk. Lige før Vadestedet er der en Dæmning tværs over Slugten, som Vejen følger. Ovenfor Dæmningen er der en helt tilgroet Sø. Lige ud for Dæmningen paa samme Side som Vejen, er der et fladt Stykke Jord med mange Sten. Antagelig har der staaet et Hus her. Der vilde ved Opdæmning til Kanten af Dæmningen kunne faas et Fald paa ca. 2 m. Der er kun meget lidt Vand; det kommer fra Kilder.

Oplysninger om Møllestedet:

Møllestedet findes kun omtalt eet Sted, nemlig i Markbogen, der har følgende under Stenderup By: Findes der til Byen et øde Møllested imellem to Banker, som tilhører Præstegaarden (denne ligger i Stenderup, saaledes at den ovenfor nævnte Vej netop gaar mellem Præstegaarden og Kirken) og ej har siden en 25 Aars Tid været ved Magt, og ej af Ejermanen er bebyggt, formedelst Stedet ej dets Bekostning skal kunne betale, og har ej heller Vandet været opstemmet siden bemeldte Tid, formedelst det ej har nogen Tilløb fra andre Vande videre end det, som af de høje Banker udvælder, hvoraf nok kan samles en stor Del Vand; men ej til Møllen at vedligeholde.¹⁾

Literatur: 1) R. A. Markbog Nr. 833.

108. **Sten vad Vandmølle**, Harte Sogn, Brusk Herred, V. Nebel Aa (Kolding Aa).

Møllen ligger lige Nord for Hovedvej Nr. 1 ved Vejen til Højrup. Aaen er opstemmet i Dalsiden paa en Strækning af ca. 400 m. Ca. 150 m ovenfor Møllen er der en Frisluse, gennem hvilken Vandet gaar ned til det gamle Aaleje i Dalbunden. Denne Frisluse benyttes nu kun, naar Harteværket aabner for Sluserne i Stubdrupstemmeværket. Ved Møllen er de to Parallelløb kun adskilt af en smal Ø. Der er ingen Møllelesø. Møllen fik indtil Harteværkets Anlæggelse Tilløb af V. Nebel og Dons Aaer, hvis Vand nu ledes til Harteværket. Skønt Tilløbet saaledes er meget formindsket, er der dog endnu nogenlunde godt med Vand, selvom der naturligvis ikke er nok til større Mølle drift. Faldet er ca. 2 m og Vandkraften udnyttes med en 10—12 HK Turbine. Mellem Møllehuset og et til Møllen knyttet Savværk er der en stor Fri-

sluse. I dennes østlige Del ses en Rest af det Vandhjul, der drev Savværket (nu gaar der en Akse direkte fra Turbinen). Inde i Møllen ses de Steder, hvor de to andre Hjul har staaet. Alle Hjulene var Underfaldshjul, med en Virkningsgrad paa ca. 40. Der var 3 Grovkværne, to rhinske og en fransk, desuden Sigeri, Renseri, Valser m. m., hvoraf en Del endnu staaer. Møllen anvendes nu kun til Gaarden samt til lidt Savskæreri.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvor gammel Møllen er; men den omtales første Gang 1579, da Kronen fik den.¹⁾ — Videre omtales den 1610 og 1622. Der var da ingen Avl til Møllen.²⁾ — Ifølge Jordebogen 1636 var Landgilden 1 Læst Mel.³⁾ — Efter Krigen 1660 var Møllen »ganske afbrændt«. ⁴⁾ — 1664 blev den ansat til 15 Tdr. Hrtk. Der kunde avles 4 Læs Hø.⁵⁾ — Markbogen har følgende: »Møllen har 2 Kværne, som drives af et Underfald, kommer fra Nygaards Skov, samles og formeres siden udaf Nebel og Dons Sø, bliver siden en herlig liden Aa, som løber ad Kolding til. Om Vinteren males udi samme Mølle med begge forskr. Kværne, men om Sommeren kun sommetider med begge Kværne ligesom Vandet falder til. Søgningen til Møllen er af disse efterskrevne Landsbyer: Ejstrup By, Paaby, Harte By, Raadvad By og Høyrup By.« Der var ingen Pløjejord men en lille Eng.⁶⁾ — 1688 ansattes Møllen til 9—4—2—0 Mlsk.⁷⁾ — 1761 meddeles, at Landgilden efter Krigsjordebogen var 16 Rdl. 64 Sk., efter sidste Landgildejordebog 24 Rdl. Møllen havde overflødig Vand, 2 Kværne, der blev drevet ved Underfaldsvand. Den var i forsvarlig Stand paa Bygning og Maleværk.⁸⁾ — 1767 blev Møllen

Selveje. Den købtes for 2017 Rdl. 66 Sk. fra Koldinghus Rytterdistrikt.⁹⁾ — *de Hofmann* omtaler Møllen 1786 som »en god Vandmølle«. ¹⁰⁾ — 1776 og 1793 blev Møllen takseret til Brandassurance. Den beskrives saaledes: Stuehuset til Sønder, 15 Fag, 11 Alen dyb, Egebindingsværk. Deraf 4 Fag til Møllehus, hvorudi er 2 Kværne og 1 Pillekværn til Grubbeværk med 2 Vandhjul, ialt 1080 Rdl. Lade og Stald 14 Fag, 1 Hus til Stald og Port. Ialt vurderedes Møllen til 1300 Rdl. Dens Hrtk. var da 0—3—1—1.¹¹⁾ — Ca. 1820—30 var Jordskylden steget til 0—4—2—1¾. Møllen omtales som en Overfaldsmølle med uindskrænket Ret til Vandets Afbenyttelse.¹²⁾ — 1838 formales aarlig ca. 4000 Tdr. Korn til Mel og Gryn. Der var desuden Stampemølle. Paa denne og de to andre Stampemøller i Sognet stampedes tilsammen 17,000 Al. Antagelig var det den største Del, der stampedes her.¹³⁾ — Der skal paa den Tid tillige havde været Slibemølle, hvor Leer fra en Lefabrik Syd for Kolding blev slebet. — Møllen omtales 1859 og 1879.¹⁴⁾ — Den gamle Møller paa Sorgenfri Mølle har meddelt, at der i 70erne, da han var Svend paa Stenvad Mølle, var 2 Hjul, der drev 2 Kværne Sigte, Boghvedekværn og Pillekværn. Fra November til Jul gik Møllen hele Døgnet, og der var 3—4 Mand i Arbejde. Den nuværende Ejer af Møllen beretter noget lignende om denne gode Tid. Det meste af den nuværende Møllebygning er iøvrigt bygget i 1880erne. Det var ogsaa omtrent paa denne Tid, at Stampemøllen blev nedlagt og erstattet med Savværket, der ligger paa samme Sted som Stampemøllen. — 1906 var Møllens Hrtk. 3—2—2—2¼, Ejendomsskylden 46,000 kr. Der var Handelsmølle, Kundemølle og Savskæreri. Desuden var der indrettet Fiskedamme.⁹⁾ — Møllen omtales

1906 og 1926.¹⁵) — Under Verdenskrigen 1914—18 var der stor Grynfabrikation. Grynene solgtes baade i Jylland og paa Fyn. Der var iøvrigt Mølleri lige til 1920, da Harteværket tog Størstedelen af Møllens Vand. Der betaltes en stor Erstatning herfor til Mølleren (vistnok 150,000 Kr.).

Literatur: 1) Kronens Skøder, I, S. 208. — 2) R. A. Mandtal 1610—11 og 1622. — 3) R. A. Jordebog, Koldinghus Len, 1636—37. — 4) R. A. Jordebøger indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — 5) R. A. Matr. 1664, p. 15. — 6) R. A. Markbog Nr. 836. — 7) R. A. Matr. 1688, p. 276b. — 8) R. A. Pakke: Møllesager, 1761. — 9) Danske Gaarde, 2. Saml. I, S. 585. — 10) de Hofmann, 1786—88. — 11) V. L. A. Brandtaxation, Brusk H. 1774—96. — 12) M. K. Sogneprot. — 13) R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — 14) Trap, 1859, S. 918 og 1879, S. 277. — 15) Trap, 1906, S. 423 og 1926, S. 692.

109. Stribæk Uldspinderi, Hover Sogn, Tørrild, Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Ca. 2½ km fra Vejle, lige ved Bygrænsen, er en lille Bæk og nogle Kilders Vand opstemmet i en af

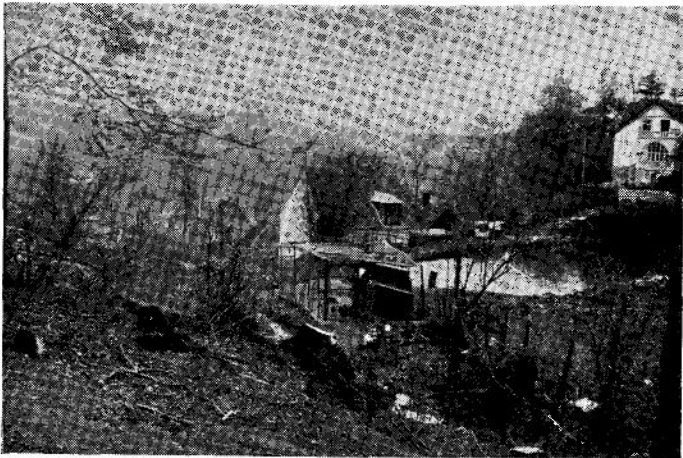

Fig. 27. Stribæk Uldspinderi (Nr. 109). S. B. fot.
Man ser Resterne af Møllesøen. Spindriet fandtes i det lille Hus
neden for Møllesøen.

de V-formede Dale lige Nord for Vejen. Møllen eller Fabrikken er nedlagt i Begyndelsen af dette Aarhundrede. Man ser endnu en lille Rest af Møllesøen og Dæmningen bag Fabriksbygningen, hvoraf kun Halvdelen er tilbage; det benyttes til Beboelse. Ved den østlige Gavl har det store Overfaldshjul siddet, men der har været en Bygning ogsaa paa den anden Side af Hjulet, der saaledes stod midt i Fabrikken. Faldet er 4—5 m. Der er meget lidt Vand i Bækken.

Oplysninger om Virksomheden i tidligere Tid:

Der findes ingen sikre Data om Møllen; men det antages, at den er grundlagt kort efter 1860. Der var til at begynde med Grynmølle; senere et lille Uldspinderi og Farveri.

110. Stubdrup Vandmølle, Harte Sogn, Brusk Herred, Vester Nebel Aa (Kolding Aa).

Møllen, der er nedlagt 1644, har antagelig ligget for Enden af den gamle Hulvej, der fra Stubdrup gaar mod Vest til Aaen. Der er her god Mulighed for et Møllested; men en nyere Tids Vandingsanlæg forstyrrer Billedet noget. Paa Stedet ligger store Sten-dynger. Blandt Stenene fandtes mange brandmærkede og en enkelt hel Munkesten (17×4×9 cm). Lige nedenfor den stejle Skrænt er paa Maalebordsbladet afsat en Sluse. Her ses Rester af et gammelt Stemmeværk, maaske Vandingshjul; nu drænes der.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt. Den omtales første Gang 1580, da den kom til Kronen.¹⁾ — 1583 hedder det i et Missiv til Lensmanden: »Da Mølleren i Stubdrup er løben bort og resterer med 2

Læster Mel, og Møllen er forfalden og øde, skal han lade den istandsætte, sætte en anden Møller i den og sætte den for en rimelig Landgilde. De 2 Læster Mel skulle blive godtgjorte ham i hans Regnskab.«²⁾ — Møllen omtales 1610 og 1622. Der var ingen Avl til Møllen.³⁾ — 1627 hedder det i et Missiv til Lensmanden paa Koldinghus: »at Kongen har eftergivet K. S. i Stubdrup Mølle forrige Aars Landgilde af samme Mølle, som han ejer, p. Gr. af den Skade, han har lidt ved en Ildebrand. Det befales ham, at hjælpe K. S. med Forfærdigelsen af Møllen, hvilket han skal føre til Udgift for Kongen i sit Regnskab«.⁴⁾ — 1636 angives Landgildet til 12 Ørter Mel.⁵⁾ — 1660 omtales Møllen som ganske afbrændt.⁶⁾ — 1664 blev Møllen sat til 8 Tdr. Hrtk. Vedføjjet staar: »øde udi lang Tid.«⁷⁾ I Markbogen staar der, at Møllen har ligget øde siden Anno 44. »En øde Mølle findes udi Harte Sogn beliggende og kgl. Maj. en Plads tilhørende. Hvilken Mølle er udi første Svenskekrig bleven ødelagt. Kunde endelig være en Mølle paa Stedet igen bygget eftersom det kan drives ved Aavandet, som der forbiløber; men efter Bøndernes Beretning skal ej nogen den have villet opbygge eller besidde, efterdi tvende andre Vandmøller, som er udi god Magt, straks deromkring er beliggende, som siges at skulde have haft al Næringen fra den nævnte øde Mølle, den Tid den i Magt var, og derfor staar den saalænge uopbyggt. At saaledes efter Efterforskning og Øjensyn befindes testes.« Der var et lille Stykke Jord til.⁸⁾

Literatur: 1) Kronens Skøder I, S. 226 og 236. — 2) Kancelliets Brevbøger, 7/6 1583. — 3) R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622. — 4) Kancelliets Brevbøger 3/2 1627. — 5) R. A. Koldinghus Len, Jordebog 1636—37. — 6) R. A. Jordebøger indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — 7) R. A. Matr. 1664 p. 15. — 8) R. A. Markbog Nr. 836.

111. Tved Vandmølle, Skibet Sogn, Tørrild Herred eller Jerlev Sogn og Herred. Møllebæk (til Vejle Aa).

Møllen ligger lidt over 4 km Sydvest for Vejle lige Nord for Tvedgaard, til hvilken den hørte i tidligere Tid. Vejforholdene til Møllen er ikke gode. Vandet kommer fra Moser og Kær Vest for Møllen og samles i en lille Møllesø. Om Sommeren er der Vand til ca. 5 Timers Anvendelse af Turbinen. Om Vinteren fyldes ogsaa nogle Moser Vest for Vejen til Tvedgaard med Vand og danner Møllesø, saaledes at der bliver Vand til ca. 12 Timers Brug af Turbinen. Faldet er paa ca. 5 m. Turbinen, der indstalleredes 1933, er paa ca. 20 HK. Før den Tid var der et Rygfaldshjul. Paa Møllen er der nu 2 Grovkværne. Mølleren meddeler, at der kun males ca. 300 Tdr. aarlig. Der er Landbrug til Møllen. Tved Mølle er flyttet i Slutningen af forrige Aarhundrede. Møllen laa dengang i Jerlev Sogn og Herred. Tidligere har der været Mølle endnu længere nede ad Bækken; den kaldtes da Hjortbjerg Mølle (se denne). Mens Tved Mølle laa paa sin tidligere Plads, skal den have haft 2 maaske 3 Hjul.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Efter Hjortbjerg Mølles Forsvinden kendes ingen Mølle her før 1838, da der var en Stampemølle, hvorpaa der 1837 var valket omtrent 2000 Alen hjemmegjort Uldtøj.¹⁾ — Møllen omtales 1859 og 1879 som Vandmølle.²⁾ — Efter 1879 er der opført en Vindmølle og indrettet Bageri. Vindmøllen og Bageriet blev atter nedlagt 1919. Der er 24 Tdr. Land til Møllen.³⁾

Literatur: 1) R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — 2) Trap, 1859, S. 907 og 1879, S. 265. — 3) N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 589. — Desuden: J. J. Ravn, 1929, S. 6. — D. Bruun, 1922, S. 219. — Trap, 1906, S. 403 og 1926, S. 654.

112. Torndals Møllested, Højen Sogn, Jerlev Herred. Hjulbæk eller Højen Aa (til Vejle Aa).

Torndals Møllested omtales i 2 Skøder fra Kronen i 1665 og 1668.¹⁾ *Ravn* mener, at Møllestedet har ligget Nord for Højen ved Højen Aa. *Ravn* meddeler yderligere, at det omtales i Jordebøger for Koldinghus Len 1624, 1640 og 1654. 1688 var det kun et lille Fæstebol paa 0—0—1—1 Hrtk. *Ravn* skriver: »Jeg ved ikke, hvor det har ligget. Det menes at have ligget i Nærheden af Fiskedammene.²⁾ — Da jeg selv undersøgte Højen Aa, var det første, der gav mig et Spor, den Omstændighed, at Skoven ved Aaens sydøstlige Knæ hedder »Hjulbæk«, et Navn, der næppe kan forklares uden ved, at der har ligget en eller flere Møller ved den. Naturligvis rettedes mine første Undersøgelser da mod den Del af Aaen, der ligger ved Skoven. Jeg valgte at begynde, hvor Aaen krydses af Hovedvejen og derfra gaa nordpaa. Kun eet Sted havde virkelig de Karakterer, som kendetegner Møllestedet. Det ligger, hvor en gammel Vej gaar over Aaen fra Hjulbæk Gaard til Højentang. Her var baade dybt nedskaarne Vejspor, Dæmning og en Hustomt. Jeg tegnede en Situationsplan, og af denne fremgaar det, at der Syd for Tomten findes en Rende, kantet med store Sten. I August 1940 havde jeg Lejlighed til at sammenligne denne Tegning med en Udgravningsplan over den af Musæumsinspektør, Dr. phil. *Steeensberg* udgravede Mølle i Bolle.³⁾ — Ved Sammenligningen var Ligheden ganske paafaldende, saaledes at der næppe kan være Tvivl om, at dette Sted er et Møllested, hvor der har ligget en Skvatmølle. Et andet Spørgsmaal er naturligvis, om det saa er Torndals Mølle, man her har fun-

det Resterne af. Som allerede nævnt, synes jeg Navnet Hjulbæk tyder paa flere Møller.«

Literatur: 1) Kronens Skøder II, S. 233 og 269. — 2) J. J. Ravn, 1929, S. 6, 23 ff, 77. — 3) A. Steensberg, 1940, S. 115.

Torstedt Møllested?

Angives i Kronens Skøder at ligge i Udstrup Sogn, Brusk Herred. — Da dette Sognavn ikke forekommer i Brusk Herred, og da jeg heller ikke har kunnet finde Stednavnet Torstedt, har jeg maattet opgive Efterforskningen af denne Mølle.

Literatur: Kronens Skøder I, S. 25.

113. U l k j æ r V a n d m ø l l e, Give Sogn, Nørvang Herred. Tilløb til Karstofte Aa (til Skjern Aa).

Møllen, der ligger ca. 6 km Nordvest for Give i en Hedeegn, er nedlagt for ca. 1½ Aar siden. Der er en stor Mølløsø og gamle Fiskedamme. Der var Vand nok til Møllen. Faldet ca. 3 m. Der er et Overfaldshjul med Diameter 2,6 m og Bredde lidt over 1 m. Der var til sidst kun Grovmaling; men tidligere baade Sigte og Grynkværn. Det berettes, at Aarsagen til Mølleriets Ophør var, at den gamle Møller, der er over 80 Aar, blev snydt. Han satte til ved Mølleriet, skønt han malede for en Foderstofforening. Der gik »Svind« i Kornet. Den nuværende Møllebygning er fra ca. 1900. Den tidligere Mølle laa lidt sydligere ved den nuværende Frisluse. Faldet var her noget større. Man ser tydeligt, hvor Møllen har ligget, en af Længerne staar endnu. Det var en firelænget Gaard.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt. Den omtales første Gang 1512, 1514 og derpaa først 1638

i Præsteindberetning.¹⁾ — 1661 fik Kronen det halve af Ulkier Mølle.²⁾ — 1664 blev Møllen ansat til 7½ Td. Hrtk. Halvdelen ejedes af Kronen, Halvdelen af Diederich Blomme.³⁾ — Ifølge Skøder 1664 bortskødede Kronen Halvdelen af Møllen.⁴⁾ — (se dog 1720). — Markbogen beskriver Møllen saaledes: »En Vandmølle, hvortil 1 Kværn, drives med 1 Hjul. Er Overfaldsvand. Vandet samles fra Kær og Moser. Kan ej male om Sommeren i Tørke for Mangel af Vand, saa og i tør Frost om Vinteren. Om Sommeren i stor Flod og om Vinteren i Tøbrud maa stemme formedelst for meget Vands Skyld, som ej kan have sit Fraløb, som det burde. Har ingen vis Distrikt, hvor vidt han maa male. Har ganske ringe Søgning.« Der er en lille Kaalhave til. Mølleren beskriver den saaledes: »En liden Svatmølle med 1 Kværn, Overfaldsvand paa Hjulet. Vandet dertil samles i en lille Mølledam af nogle Kær og Moser. I Kværnen to smaa gamle Sten. Har ringe Søgning. I Sommertørke har den ingen Vand at male med.«⁵⁾ — Modelbogen har følgende: »Ulkier Mølle (til Syndersthoed) har 1 Kværn, drives af 1 Overfaldshjul. Har Tilløb af en stor Aa, som giver Vand til Fornødenhed og ofte mere saa den udbryder, uanset der er et Omløb med 5 Stigbord. Har Søgning af en Del Byer der i Sognet og nogle andensteds fra. Når Omkostningen fradrages, eragtes at kunne svare af Maleværket 3 Tdr.«⁶⁾ — I Matr. 1688 blev Møllen sat til 3—1—2—0 Mlsk. og 1—5—2—1 A. og E. Hartkorn.⁷⁾ d. v. s. 1,7 Td. Hrtk. paa 16,5 Td. Land.⁸⁾ — Møllen omtales i forskellige Skøder m. v. fra det 18. Aarhundrede. 1720 kommer Møllen fra Kronen til O. K. til Bierregaard. 1727 skøder O. K. Møllen til Niels Andersen i Vonge. 1761 tilhørte den først Donneruplund, siden Sognepræsten i Greis. Landgilden

var da 13 Tdr. Mel. 1773 sælger Sognepræsten Møllen for 940 Rdl. og dermed er Møllen definitivt Selveje.⁹⁾ — 1787 takseres Møllen til Brandassurance og beskrives saaledes: Stuehuset er paa 8 Fag med 3 Fag Møllehus i samme Længde, med derudi indrettet Mølleværk til een Kværn, hvilket er i god og brugelig Stand. 1 Sidehus, 7 Fag, 1 Ladehus, 15 Fag, 4 Fag Bagerhus, 2 Fag, straatækket til Møllegæstestald. Ialt takseres Møllen til 1000 Rdl. — 1791 blev Møllehuset omtakseret, da det var blevet forandret. Det var nu 4 Fag, 2 Etager højt, straatækket og muret Bindingsværk. Det var tidligere takseret for 300 Rdl., nu takseres det for 800 Rdl.¹⁰⁾ — 1820—30 var Jordens Hrtk. 2—0—2—0. Møllen blev drevet ved Overfaldsvand og kunde male på enhver Aarstid.¹¹⁾ — 1838 formaledes 400 Tdr. Rug, 150 Tdr. Byg til Gryn. 150 Tdr. Byg til Malt og 100 Tdr. Boghvede til Gryn.¹²⁾ — Møllen omtales 1859, 1879 1906,¹³⁾ samt 1926.¹⁴⁾ —

Literatur: 1) O. Nielsen, 1874—76, S. 64. — 2) Kronens Skøder II, S. 111. — 3) R. A. Matr. 1664, p. 443b. — 4) Kronens Skøder II, S. 186 og 193. — 5) R. A. Markbog Nr. 779. — 6) R. A. Modelbog Nr. 1761, p. 13. — 7) R. A. Matr. 1688, p. 50. — 8) H. Pedersen, 1928, S. 127. — 9) V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 37, p. 227b, Nr. 39, p. 61b, Nr. 44, p. 506, 616, Nr. 47, p. 237, 396. — 10) V. L. A. Brandtaxation, Nørvang H., 1771—95. — 11) M. K. Sogneprot. — 12) R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter. — 13) Trap, 1859, S. 886, 1879, S. 240, 1906, S. 372. — 14) Trap, 1926, S. 601. — Desuden: Danske Atlas, 1769, V, S. 981. — D. Bruun, 1922, S. 224. — R. Mortensen, 1941, S. 137 ff.

114. Ulriksholm Vandmølle, Vester Nebel Sogn, Brusik Herred. Kilder (til V. Nebel Aa).

Ved Gaarden Ulriksholm laa der i Perioden 1880—1910 en lille Vandmølle, der malede for Gaarden. Man kan endnu se Rester af Møllen og Dæmningen i Dalsiden Øst for Gaarden, der ligger lige Vest for Vester Nebel By og Vest for Aaen. Nogle Kilder, der udspringer

her var opstemmet til en lille Møllesø, der senere yderligere fik Vand fra andre Kilder i Skrænterne længere mod Nord. Vandet herfra ledtes i en Grøft langs Dalsiden til Møllen. Da den paa denne Maade havde faaet mere Vand, var den i Stand til at besørge en stor Del af V. Nebel Mølles Maling, da denne var brændt. Møllen blev drevet af et Overfaldshjul med Diameter ca. 3 m og var bygget væsentlig af Kampesten. Dens Fundament var dog ikke solidt nok i den bløde Grund, der efterhaanden skred ud. Dette var medvirkende til, at Møllen blev nedlagt saa forholdsvis tidligt og erstattet med en Motor paa Gaarden.

Literatur: Frems Amtskort, 1900.

115. **Vejle Mølle**, Vejle By, tidligere Holmans Herred. Grejs Aa (»Vejle Mølleaa« eller »Dæmningaaen«).

Vejle gamle Vandmølle, Forløberen for F. D. B.s store Valsemølle paa Vejles Havn, laa et lille Stykke ovenfor det Sted, hvor Grejsaa falder ude i Vejle Aa. Lige Nord for Byen er der ved den saakaldte Stokbro anbragt et Stemmeværk i Aaen, hvorved den deles i den vestlige Gren, »Omløbsaaen« og den østlige Gren, »Vejle Mølleaa« eller »Dæmningaaen«. Sidstnævnte, der nu forløber i Rør under Byen, laa tidligere noget højere takket være Dæmningen, og herved fik man Fald ved Møllen. Gaden »Dæmningen« angiver Aaens Beliggenhed.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Som vigtigste Kilder til Møllens Historie er anvendt: *J. Alsted: Vejle Mølle* (i Vejle Bys Historie, 1927) og sammes *Vejle Mølle 1699—1814* i V. A. A. 1922. Hvor ikke andet er angivet, stammer de følgende Oplysninger

ger herfra. — I Valdemars Jordebog (ca. 1231) nævnes som kgl. Indtægt: »Jaling Syssel. 100 mark penge og 10 af Møllen«. Den her omtalte Mølle kan være Vejle Mølle, men kan lige saa godt være en anden i Nærheden. Første sikre Omtale af Møllen er fra 1339, da Halvdelen af Møllen pantsattes for 70 Mark lybske Pendinge. 1354 erhvervede Valdemar Atterdag Møllen for 25 Mark lybsk. Det er antagelig ved denne Lejlighed, Møllen kom under Kronen, hvor den forblev — om end undertiden pantsat til andre — indtil 1699. »Det er rimeligvis også ved denne Lejlighed, at Møllen, da den kom under Kronen sammen med Gaarslev Sogn i Holmans Herred, blev lagt ind under dette Herred til Forundring og Ulejlighed for senere Slægter.« Under Kong Hans forlenedes Ove Lunge med Møllen og al dens Rettighed (Fiskeri) for Livstid. 1543 fik Sønnen, Iver Lunge, Møllen og en Bondegaard i Forlening ad gratiam kvit og frit uden al Afgift. Det var gode Vilkaar; men »ad gratiam« betød paa »Kongens Naade«, ikke som Faderen paa Livstid. 1547 forandredes Forholdet, idet Iver Lunge i dette Aar maatte give Kongen 200 Joachimsdaler (ca. 800 Kr.) for at beholde Lenet som Pant og love »at holde samme Mølle ved god Hævd og Bygning«. Han kunne nu kun beholde Møllen til Pantessummen blev udbetalt. Dette skete 1557, da Dronning Dorothea indløste Møllen. — 1604 blev Mølleren fri for 1 Læst Mel af Mølleskylden, da han havde lidt stor Skade paa sin Næring paa Grund af den farlige Pestillens, som har grasseret i Vejle og deromkring.¹⁾ — Da Fjenderne drog af Landet (1630), efterlod de Møllen næsten aldeles øde. Siden blev den ganske vist igen opbygget; men dens Søgning var naturligvis langt fra saa stor, som da Byen var i Velstand. Et Tingsvidne i Vejle Raadstueproto-

kol fra 1632 handler herom.²⁾ — Mølleren klagede til Kongen og fik Afslag paa $\frac{1}{2}$ Læst Mel for de Aar, i hvilke han ikke havde fået Afslag, samt i de 3 følgende Aar. Lensmanden skulle føre dette til Regnskab, samt give Borgerskabet Tilhold om ikke at søge nogen anden Mølle end denne Kronens Mølle.³⁾ — Et Resultat af denne Ordre til Lensmanden har muligvis været det, at Byfogden 1633 forbød Borgerne i Vejle at male Mel eller Malt paa deres Huskværne.²⁾ — Det fortælles, at Møllen i gammel Tid laa udenfor Byen ved Stokbroen, og at den blev flyttet af Svenskerne under Krigen, der vilde have den ind i Byen, for at de lettere kunde faa deres Korn malet.⁴⁾ Det er dog tvivlsomt, om dette er mere end et Sagn. — 1573 var Landgilden 2 Læst Mel og 2 Læst Malt.⁴⁾ — 1636—37 var den 1 Læst 9 Ørter, 6 Skpr. Mel og $1\frac{1}{2}$ Læst Malt.⁵⁾ — 1660—62 var Landgilden den samme. Vedføjjet staar: »Er vel ved Magt, og har Kvinden Margrete Hansdatter Hs. Kgl. Maj.s Brev paa kvit og frit hendes Livstid.«⁶⁾ — 1664 blev Møllen ansat til 48 Tdr. Hrtk.⁷⁾ — 1684 skriver Amtet til Commersekollegiet om Bortfæstning af Møllen. Af Skrivelsen fremgaar, at Møllen var anslaaet til 48 Tdr. Hrtk. efter dens Landgilde, som var 42 Tdr. Mel og 54 Tdr. Malt. I den forrige Amtmands Tid var der givet Mølleren et Afslag til Halvdelen, 24 Tdr. Hrtk., og ogsaa den halve Landgilde. Nu havde man Tilbud om Fæste paa Møllen mod 4 Aars Frihed for alt. Fæstet tilbydes paa følgende Betingelser: 1. Frihed for alle Skatter i 4—5 Aar. 2. Træ frit til Vedligeholdelse. 3. Indbyggerne i Vejle skal forpligtes til at vedligeholde hver sit Stykke af Dæmningen.⁸⁾ — Markbogen meddeler, at en Herredsfoged, J. T., var benaadet med Møllen i hans og hans Hustrus Levetid. Mølleren gav ham aarlig af

Møllen 160 Rdl. »Denne Mølle har 2 Kværne, som bliver drevet ved Underfaldsvand. Kan ikke male altid, formedelst de 3 andre Møller, som ligger ovenfor. Mølleren beretter, at han har ingen vid Søgning, uden af Vejle By alene. Stenen befindes at være bred $2\frac{3}{16}$ Alen og tyk $\frac{3}{16}$ Alen.«

I en anden Beskrivelse i Markbogen staar: »En Mølle beliggende for Vejle strax i Byen, hvor den saaledes og befindes med 3 Vandhjul og Underfaldsvand. Og det Vand, som den bruger, af Begyndelsen kommer fra Faarup Sø og af 2 eller 3 Møller bruges, førend det kommer til Vejle Mølle, tit og ofte hos dem opholdes, og Mølleren for Vejle i de Tider Mangel for Vand, og samme Vand med stor Bekostning tvinges med en Dæmning til samme Vejle Mølle, tit og ofte udbryder og med stor Bekostning igen skal repareres. Hans Bagvand gaar udi Stranden, og naar Stranden fløder, kan den opgaa og Malingen formedelst Bagflod forhindre, indtil det igen ved Ebbe udgaar. Og formedelst saadant Tilfældes Skyld, som tit paagaar, kan den ikke have den Maling og Søgning, at den kan holdes vedlige med; men paa Hjul og Vandværk behøves Hjælp i Tide.« Møllens Søgning er fra Vejle By og fra Vinding By.⁹⁾ — 1688 ansattes Møllen til Mlsk. 21—2—0—0 og af Fiskeriet 2—1—0—0.¹⁰⁾ — 1699 solgte Kongen Møllen til H.P., Tolder i Kolding, for 818 Rdl. 1724 tilhørte Møllen Borgmester H.P. i Vejle. Ved Skiftet efter ham dette Aar beholdt Enken den og to andre Møller. Den aarlige Landgilde var da 106 Rdl.¹¹⁾ — 1769 meddeles det, at der er en Gangbro over Aaen ved Møllen. Her er Stigbordene og Malekarmen ind under Hjulene.¹²⁾ — I en Indberetning 1760 meddeles det, at Møllen havde 2 Hjul. 1794 havde den 2 Kværne, een Rugkværn, hvorved tillige var an-

bragt et Grubbeværk til alle Slags Gryn, og een til Malt og Sigtning. — 1775 ansøgte Mølleren og Kammeraad Fogh om Tilladelse til at opføre en Pudder- og Stivelsefabrik ved Møllen. I Begrundelsen til Ansøgningen gøres opmærksom paa, at der ikke i Jylland findes een eneste saadan Fabrik, at de faa Fabrikker af denne Art ikke kan tilfredsstille Rigets Behov af disse Varer, saa en Del maa indføres, og paa at der i Vejles Omegn avles en hel Del Hvede. Da Amtmanden inden han udtaler sig om Sagen afæsker Byfogden en Erklæring, faar han til Svar, at en saadan Fabrik nok vil være nyttig for Byen, hvis den kom til at høre under Byen og skatte til denne. Hermed blussede den gamle Strid op mellem Byen og Møllen om Skatten. Vejle By ønskede naturligvis at faa Møllen under Byen, saa den kom til at betale Skat til Byen og ikke til Amtet. Mølleren slap udenom endnu engang, vel sagtens fordi Kronen stadig var interesseret i den som Skatteobjekt, og han nøjedes med at betale Grundskat af Fabrikken til Byen. Affaldet anvendtes til Svinefodring. Om Fabrikationens Omfang vides intet; men *Gaarmann* siger 1794, at »Fabrikken har betydelig Afsætning, da Varerne er meget gode.« 1807 omtales Fabrikken som »ikke nedlagt, men blot for en Tid ophørt«, og i 1814 omtales den som »forlængst nedlagt«. Mølleren, der døde 1784, omtales af Byfogden som »denne meget rige Mand«. — Det var ofte for smaat med Vandet til Møllen, ikke mindst om Vinteren, naar Isen bandt Aaen; hvad der gjorde Sagen værre var, at der ikke fandtes nogen Mølledam til at opspare Vandet i. Det er formodentlig dette, der 1794 fik Mølleren til at søge om Tilladelse til at indrette en Hestemølle. Mølleren fik Tilladelsen samme Aar. Hestemøllen blev ganske vist indrettet i Møllen;

men den synes aldrig at have faaet nogen videre Betydning. I hvert Fald hedder det i et Andragende fra Vejle By Aar 1800 om at maatte faa en Vejrmølle, at Hestemøllen var »saa ufuldstændig, at Byen kun har liden eller ingen Nytte deraf«. Dette Andragende om en Vejrmølle var underskrevet af 4 af Byens mest ansete Mænd, og begrundedes med 1. at Vandmøllen, som hører under Holmans Herred, intet Korn kan male, saa snart der har været nogle Dages Frost, saa at Vejle-Borgerne maa køre over 2 Mil til Mølle og undertiden ligge og vente 2—3 Dage ved vedkommende Mølle, 2. at Bønderne baade i Vejle Mølle og andre Møller i Nærheden har første Ret til at faa deres Korn malet, saa at Købstadmændene maa vente, til der bliver Plads for dem; »det er da krænkende, paa mere end to Maader i den Henseende, for Byen, som nu vel indeholder henimod 300 for det meste uformuende Familier, at se sig end mere undertrykt«. Det blev imidlertid ikke til noget med Vejrmøllen, da Mølleren bad om Henstand, idet han mente, at han kunde forbedre Vandmøllen saa meget, at han kunde bestride Byens Maling. Først 1847 kom der en Vejrmølle. — 1814 lykkedes det Byen at faa lagt Møllen under sin Jurisdiction, idet Mølleren havde søgt om Borgerskab som »Købmand en detail«; dette benyttede Byfogden sig af, idet han overfor Rentekammeret gjorde opmærksom paa, at dette kunne føre til Misbrug, da »og betydelige consumptionsbare Varer kunne henføres til Møllen, hvorfra de igen kunde udbringes i Byen til Slægt og Venner og hvorved Kongens Kasse er udsat for Tabet af ikke ubetydelige Consumptions Indtægter«. — Som sædvanlig er Oplysningerne om det 19. Aarhundrede ikke nær saa udførlige. Møllen omtales 1859 og 1879.¹³⁾ — Antagelig har den da ikke

været meget anderledes indrettet end 1769. — 1878 købtes Vandmøllen af H. Hansen Møller, der ombyggede den og indrettede den til Dampdrift 1883. 1889 byggede han en ny Dampmølle paa den anden Side af Aaen. I den gamle Mølle formalede Rug, i den nye Hvede. 300 Tdr. i Døgnet. 1894 opførtes et Silopakhus til 14,000 Centner Korn ved Havnen. I 1895 anlagde Hansen Møller en Havregrynsmølle i Grejsdalen (se Wittrup's Fabrikker). I 1903 omdannedes Virksomheden til A/S. I 1906 oprettedes et nyt Silopakhus i automatisk Forbindelse med Dampmøllen. 1907 brændte Dampmøllen, men genopførtes 1908. 1912 anlagdes et elektrisk Rugsigteværk; 1914 byggedes et nyt Silopakhus ved Havnen (20,000 Tdr.) med Skibselevator. 1917 moderniseredes Vandmøllen (Turbine) og der opførtes et tredje Pakhus ved Havnen, i 1918 endelig et fjerde. I 1918 brændte Møllen paany, hvorefter den nye Mølle paa Havnen opførtes. Den kunde tage 1100 Tdr. Hvede og Rug i Døgnet.¹⁴⁾ — 1926 var der beskæftiget 20 Mand. Aktiekapitalen var 600,000 Kr.¹⁵⁾ — 1931 overtoges Virksomheden af F. D. B., der byggede den nye Silo paa Havnen til 43,000 Tdr. 1933 opførtes en Havregryns- og Byggrynsmølle paa Havnen. Virksomheden beskæftigede 1934 ca. 90 Personer.¹⁶⁾, ¹⁷⁾ Vejle Mølle er i Øjeblikket Landets største Møllerivirksomhed. — Vandmøllen blev nedlagt sidst i 20-erne i dette Aarhundrede. Den endelige Til-dækning af Aaen fandt Sted 1938.

Literatur: Hovedkilder: J. Alsted, 1922, S. 1 ff. i V. A. A. — samme, 1927, S. 211 ff. i »Vejle Bys Historie«. — 1) Kancelliets Brevbøger, 1/1 1604. — 2) J. J. A. Vorsaas, 1841, S. 192. — 3) Kancelliets Brevbøger, 25/4 1633. — 4) R. A. Koldinghus Lens Jordebog, 1573. — 5) R. A. samme, 1636—37. — 6) R. A. Jordebøger indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — 7) R. A. Matr. 1664, p. 218. — 8) R. A. Diverse Breve etc. om Møller, 1680—1848. — 9) R. A. Markbog Nr. 851. — 10) R. A. Matr. 1688, p. 349b. —

11) P. Eliassen, 1915, S. 112 i V. A. A. — 12) Danske Atlas 1769, V, S. 952. — 13) Trap, 1859, S. 828, 1879. — 14) Vejle Bys Historie, 1927, S. 360. — 15) Trap, 1926, S. 453. — 16) Dansk Handel og Industri, 1933, S. A 13 f. — 17) N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 690 f. — Desuden: R. Mortensen, 1934, S. 160. — M. Hansen, 1914, S. 44 i V. A. A. — Trap, 1906, S. 282. — C. Jørgensen, 1915, S. 86 i V. A. A. — J. J. Ravn, 1918, S. 17. — K. Erslev, 1901, Testamente $7/5$ 1394. — I øvrigt henvises til J. Alstedes Kilder og Bevissteder i Vejle Bys Historie, 1927, S. 402.

116. **Vejle Krudtmølle**, Vinding Sogn, Holmans Herred, Mølholm Aa.

Møllen har sandsynligvis ligget Sydvest for Mølledammen til Mølholm Mølle, hvor kan ikke med Sikkerhed siges. Den omtales kun en Gang, nemlig 1624, da 3 Borgere vurderede nogle Stykker Jord udenfor Byen og blandt dem »et Stykke Jord liggende i Mølholm, sønden op til Thomas Hviid hans Enghave, som den gamle Krudmølle haver standen«. Ca. 1920 stødte man ved Gravning i ca. 1 Alens Dybde Sydvest for Mølledammen paa en gammel Brolægning, der muligvis kan have haft Tilknytning til denne Mølle, der antages at have ligget paa en af Bækken omflydt Aa. Det skulle saa være denne Mølle, der har været Aarsag til Navnet »Mølholm.«¹⁾

Literatur: 1) Vejle Bys Historie, 1927, S. 43.

117—118. **Vejle Stampemøller**, Vejle, Midt-aaen og Mølholm Aa.

Paa et Kort over Vejle ca. 1627 i Vejle Bys Historie er angivet en Stampemølle ved den saakaldte Midt-aa eller »Byens Grave«, da den var gravet af forsvarsmæssige Hensyn. Den gik fra Mølleaaen til Vejle Aa lige Vest for Sønder Bro. Kort ovenfor Udløbet i Vejle Aa laa Stampemøllen, om hvilken der iøvrigt intet oplyses.¹⁾

1652 lod Borgmester Hans Svane opsætte en Stam-

pemølle ved Fiskebækmunde, idet han fæstede den paagældende Plads for 30 Slettedaler og en aarlig Lejefgift til Byen af 6 Daler. Stampemøllen maa have været drevet af et Underfaldshjul, da den laa ude i de flade Enge. Nogen kunstig Opdæmning kunde der ikke være tale om paa dette Sted.^{2) 3)}

Literatur: 1) Vejle Bys Historie, 1927, Kort ca. 1627. — 2) Samme, S. 43. — 3) J. Tang Kristensen i Vejle Amts Folkeblad, 14/11 1935.

119. V e s t e r M ø l l e, Vester Sogn, Nørvang Herred. Skjern Aa.

Møllen ligger mellem Rørbæk Sø og Kulsø. Faldet er ikke særlig stort, ca. 1,5 m, Vandkraften udnyttes ved en Turbine paa 25 HK (ca. 14 effekt. HK). Der er Savskæreri og een Kværn i en Bygning Syd for Aaen. Tidligere laa Møllen Nord for Aaen; det gamle Møllehus ses endnu. Mølle og Savskæreri er nu skilt fra Gaarden. Der er anlagt et stort Ferskvandsfiskeri Syd for Møllen.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt; men antagelig er det sket omtrent samtidig med Grundlæggelsen af Rørbæk Hovedgaard, til hvilken den hørte. Gaarden omtales første Gang 1555.¹⁾ — Møllen omtales første Gang 1638 i Præsteindberetning: »En liden Adelsgaard, Rørbech, derhos ligger en Sø, en Mølle, en Egeskov, udi hvilken der er en Vandspring, som udspringer af en høj Bakke, klar som Krystal og kold som Is.«²⁾ — I Matr. 1664 meddeles det, at Møllen var under Gaardens Takst. Dens Landgilde var 18 Ørter Mel. I dens Jord kunne saas 2 Skpr. Rug og 2 Skpr. Byg samt avles 2 Læs Hø. »Den store Frues Søn, som driver Møllen.«³⁾ — Møllen omtales ogsaa i Skøde

1667 til Rørbæk Gdr.⁴⁾ — I Markbogen findes følgende Oplysninger: Møllen kunde ikke bruges om Vinteren i stærk Frost og om Sommeren i Tørke. Den havde 2 Kværne, der blev drevet af 2 Hjul. Rugkværrens Sten var 10 Kvarter bred, Maltkværrens Sten 6 Kvarter bred, Hjulene 6 Alen høje. »Har sit Vand af Naturen udaf Rørbæk Sø.« Vandet kunde kun stemmes 3 Kvarter højt. Møllen havde ingen vis Søgning. Den blev skadet af Bagvand i stor Storm. Der klages over, at andre Møller (Risager, Hastrup, Arvad) kun ligger ca. 1 Fjerdingsvej fra Møllen. Avl havde Møllen paa Jord, som den lejede af Gaarden. Der kunde avles lidt Hø paa Mølledammen. Mølleren havde 1 Ko og 4 Faar.⁵⁾ — Modelbogen skriver: »Har Tilløb af Rørbæk Sø og fattes ingen Tider Vand. Har temmelig god Søgning af Nr. Snede Sogn, Vester Sogn og flere omliggende Steder. Eragtes at kunne svare foruden Omkostningen af Hrtk. 9 Tdr.« Gl. Matr. 11—2—0—0.⁶⁾ — I Matr. 1688 ansattes Møllen til 9—4—2—0 Mlsk. og 0—5—2—2 A. og E. Hrtk.⁷⁾ — d. v. s. 0,71 Td. Hrtk. paa 6,6 Td. Land dyrket.⁸⁾ Møllen hørte i hele det 18. Aarh. til Rørbæk Gaard og omtales i flere Skøder paa Gaarden. Af disse fremgaar det, at Landgilden 1715 var 16 Tdr. Mel, 2 Tdr. Rug og $\frac{1}{2}$ Td. Aal. 1739 hedder det, var Landgilden 16 Tdr. 2 Skpr. Rug mod de tidligere 18 Tdr. Af Aal svaredes nu kun $\frac{1}{4}$ Td. Dette Afslag var givet Mølleren mod, at han skulle male al Gaardens Korn toldfrit. 1757 brugtes Møllen direkte af Gaarden, men det meddeles, at den forrige Beboer havde givet aarlig 52 Tdr. Korn og 5 Rdl. i Penge.⁹⁾ — 1794 takseredes Møllen til Brandassurance. Det fremgaar heraf, at den bestod af et 15 Fag langt Stuehus, hvis sydlige Ende (3 Fag) var indrettet til Mølle. Der var 2 Underfaldskværne med 2

9-Kvarters og 2 2-Alens Sten (rhinske). Dette Hus var vurderet til 1400 Rdl. Syd for Aaen i Forlængelse af Stuehuset laa et nyt Stampehus, hvori et Stampetrug med 4 Stammer. Hele Møllen takseredes til 1950 Rdl.¹⁰⁾ — 1801 blev Møllen Selveje, og samtidig blev der lagt en Del tilkøbt Jord under Møllen, der ialt havde 1—3—0—2 privilegeret Hrtk., 10—5—0—0 Mølleskylds Hrtk., 11—2—0—0 Konge- og Kirketidende. 1—4—3—0 uprivilegeret Hrtk. Der ydedes til Møllen en Landgilde paa 25 Rdl. 1 Mk. En samtidig Beskrivelse af Møllen findes vedlagt Jordebogen; det ser nærmest ud som en Annonce: Wester Mølle beliggende i Wester Sogn, Nørvang Herred, Vejle Amt, i en behagelig og god Egn, 4 Mil fra Købstæderne Horsens og Vejle, er for et Aars Tid siden af en ny opbyggt og indrettet til Beboelse for en honnet Familie. Mølleværket bestaar af en Rugkværn og en dito til Malt og Byg med videre samt en Boghvedekværn og kan derved endnu gøres flere Indretninger, da dertil haves overflødig Vand, hvori gives et meget fordelagtigt Fiskeri af Brasen, Aal, Gedder og Aborrer m. v. Fornøden Ildebrændsel af Klyne og Tørv haves og det ved Møllen et lidet Stykke Skov, hvilket sidste dog ej er af megen Betydning. I denne Mølles Jord kan aarlig saas 1 Td. Boghvede, 5—6 Tdr. Rug, 1 Td. Byg og 5 Tdr. Havre og avles 20 gode Læs Hø, og kan Avlen endnu meget forbedres.¹¹⁾ — 1820—30 oplyses kun om Møllen, at den havde Underfald og Ret til Brug af Vandet hele Aaret.¹²⁾ — 1838 maledes der 550 Tdr. Korn til Mel og Gryn og stampedes omtrent 2000 Alen Klæde.¹³⁾ — Møllen omtales 1859, 1879 og 1906.¹⁴⁾ — 1887—1915 var der Andelsmejeri paa Møllen; det flyttedes til Vesterlund 1915.¹⁵⁾ — Lige til 1915 var der stort Mølleri.

Literatur: 1) Trap, 1879, S. 242. — 2) O. Nielsen, 1874—76, S. 61. — 3) R. A. Matr. 1664, p. 406b. — 4) V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 8, p. 45b. — 5) R. A. Markbog Nr. 777. — 6) R. A. Modelbog Nr. 1761, p. 12. — 7) R. A. Matr. 1688, p. 39. — 8) H. Pedersen, 1928, S. 126. — 9) V. L. A. Skøde- og Panteprot. Nr. 36, p. 47, Nr. 41, p. 174, Nr. 46, p. 661b og Nr. 50, p. 552. — 10) Brandtaxation, Nørvang H. 1771—95. — 11) V. L. A. Jordebøger, Rørbæk Hgd. 1770—1788. — 12) M. K. Sogneprot. — 13) R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — 14) Trap, 1859, S. 888, 1879, S. 242, 1906, S. 375. — 15) Trap, 1926, S. 608. — Desuden: R. Mortensen, 1934, S. 203. — Danske Atlas, 1769, V, S. 980. —

Vesterby Vandmølle, se Eriksholm Vandmølle.

120. Vilstrup Skovmølle, Skibet Sogn, Tørild Herred. Tilløb til Møllebæk (til Vejle Aa).

Møllen, der er nedlagt i Tyverne i dette Aarh., ligger ved Egtvedvejen, ca. 3½ km fra Vejle. Der er kun lidt Vand i Bækken nu. I tidligere Tid ledtes Vandet helt fra Tved Mølle gennem en ca. 2 km lang Grøft i Bakkesiden til Skovmøllen. Da Skovmøllen havde faaet den større Vandmængde, blev Konkurrencen med Tved Mølle skrappere, hvorfor Mølleren i Tved hævnede sig ved først at stemme for Vandet og derpaa pludseligt aabne, saa Dæmningerne ved Skovmøllen sprængtes. Vandkraften udnyttedes paa 2 Steder, det ene lige ovenover det andet. Faldet var meget stort, hvilket dog ikke ses saa tydeligt mere, særlig ikke ved det nederste Møllested, der blev først nedlagt. Det fortælles, at det øverste Overfaldshjul havde en Diameter paa 13 Alen (ca. 8 m). Virksomheden her begyndte som Karte- og Stampemølle, antagelig omkring 1860. I den sidste Tid før Nedlægelsen var der ogsaa almindeligt Mølleri. Paa Egnen kaldes Møllen endnu almindeligt for »æ Kaarmøl«.

Literatur: Trap, 1906, S. 331, 1879, S. 247. — D. Bruun, 1922, S. 220.

121—122. V i n d i n g H ø r m ø l l e, Vinding Sogn, Holmans Herred. Vinding Bæk.

Møllen ligger ca. 3 km Sydøst for Vejle ved en lille Bæk, der løber ud i Fjorden. Den ligger ca. 500 m fra Kysten i en dybt nedskaaret V-Dal. Vandet til Møllen samles i en lille Møllesø; det kommer udelukkende fra Kilder. Faldet er ca. 4 m. Der er et Overfaldshjul af Jern. Det bruges ikke mere; men har som Navnet antyder været brugt til Hørskætning. Kort neden for Møllen driver Vandet et lille Overfaldshjul paa 2 m Diameter, der trækker en Vandpumpe, der pumper Vandet op til en Gaard ovenfor. Dette Hjul gaar uafbrudt.

123. V i n g s t e d V a n d m ø l l e, Bredsten Sogn, Tørrild Herred. Vejle Aa.

Møllen ligger paa det Sted, hvor den gamle Sidevej fra Hærvejen til Kolding gaar over Vejle Aa. Denne Vej menes at være meget gammel; bl. a. tyder et stort Jernalderfund i Mølledammen (?) vel i denne Retning.^{1) 2)} — Aaen er opstemmet ved Vejdæmningen; den deler sig i to Grene lige før Møllen, den sydlige er Friløbet, den nordlige Maleaaen, ogsaa her er der en betydelig Frisluse. Der er et Fald paa ca. 2 m. Vandkraften udnyttes ved en Turbine paa 45 HK, der sender Strøm til Bredsten Elektricitetsværk sammen med Haraldskær Fabrik. Bredsten Elektricitetsværk klarer sig nu udelukkende med Vandkraft; men har dog lidt Olie i Behold, hvis Vinteren skulde blive som 1939—40, da Grødis i Aaen generede meget. I Høhøst-Tiden stemmes der ikke ved Vingsted Mølle. Saa vidt man kan se, har Fabrikken været drevet af 2 Hjul (efter al Sandsynlighed Brystfaldshjul).

Fig. 28. Vingsted Vandmølle (Nr. 123).
Til højre Turbinehuset.

S. B. fot.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

Det vides ikke, hvornaar Møllen er grundlagt. Den omtales første Gang 1387 i et Pantebrev.³⁾ — *Trap*, 1926, kender Møllen fra 1459.⁴⁾ — 1562 forlenes J. R. til Vedbye med bl. a. »Wingsted Mølle i Bredsten Sogn i Tørild Herred«. ⁵⁾ — 1574 faar Kronen Vingsted Mølle, som Mølleren dog selv skal holde vedlige.⁶⁾ — 1592 tilskrives der Lensmanden paa Koldinghus om »for en tilbørlig Betaling at lade A. F. faa Bygningstømmer til Opbygning af Kronens Mølle, Vinksted Mølle, der er meget bygfædig, i Skovene under Koldinghus, da der ikke skal findes dertil brugeligt Tømmer i Jelling Birk«. ⁷⁾ — Møllen omtales under Koldinghus 1610—11 og 1622; der var da ingen Avl til.⁸⁾ — Ifølge Jordebogen 1636—37 var dens Landgilde 2 Læster Mel og $\frac{1}{2}$ Læst Malt.⁹⁾ — I Præsteindberetning 1638 omtales Møllen som den »store Vingsted Mølle«. ¹⁰⁾ — 1660—61 siges det, at Møllen var »nogen-

ledes ruineret og maler ikkun med 1 Kværn«. 1662 var den bortforlenet. Der afkortes 14 Ørter Mel og 3 Ørter Malt i Landgilden for at holde Møllen vedlige.¹¹⁾ — I Matr. 1664 blev Møllen ansat til 39 Tdr. Hrtk. Paa dens Jord kunde saas 2 Tdr. Havre og avles 6 Læs Hø.¹²⁾ — 1687 faar V. C. Gabel Møllen fra Kronen.¹³⁾ — Markbogen nævner mærkværdigvis ikke Møllen, men der findes en udførlig Beskrivelse i Modelbogen, hvoraf fremgaar, at Møllen havde 3 Kværne, »som drives af Underfaldsvand, dog er Stenen ikke saa bred, som de vel burde at være, og som der er Vand nok til at drive dem. Eftersom der er Vand til Overflødighed af en strygende Aa, og som Vandet altid falder helt stærkt, gør det ofte Skade og bryder ud, uanset der findes mellem begge Møllehuse et Udfald paa 8 Stigbord, at lade det unyttige Vand løbe igennem, hvorover er en lang Bro, som gaar til Møllen, og over samme Bro gaar Landevejen fra Viborg til Kolding«. Foruden de nævnte Udfald var der endnu et Omløb med 6 Stigbord for. Der var ogsaa Bro over her og et gammelt ubrugeligt Aalefang. »Malegæster have mest af Jerlev Herred, og som Mølleren skal holde Broen vedlige, synes det at vilde falde ham for tungt uden Hs. Maj. allernaadigst vilde tillægge ham noget af Herredet til dets Vedligholdelse. I det øvrige eragtes ikke, at Møllen kunde svare højere af Maleværket foruden selv at holde den vedlige med Sten og dets Behov end af Hrtk. 21 Tdr.« 1 Td. Hrtk. af Aalefanget.¹⁴⁾ — I Matr. 1688 ansattes Møllen til 22—2—2—0 Mlsk.¹⁵⁾ — Møllen omtales i en Del Skøder fra det 18. Aarhundrede. Den ejes somme Tider af Godeejere, somme Tider af Mølleren selv. 1785 var det en Borger i Horsens, der fik Møllen. Købesummen var 6910 Rdl.¹⁶⁾ — 1769 takseredes Møllen til Brandassu-

rance. Af Beskrivelsen fremgaar det, at Møllen var en 4-længet Gaard. Møllen var tilbygget Stuehusets sydlige Ende. Kværnen med Tilbehør var assureret for 600 Rdl. Stuehuset laa mod Øst. Mod Syd var der et Bage- og Bryggershus. Mod Vest en Kornlade. Mod Nord et Hus med Landevejsspassagen igennem og Gæstestald. Endelig var der paa den sydlige Side af Aaen et Stampehus, der var nyopført 3 Aar før. Heri var der et Stampeværk med 3 Kummer og 6 Stamper. Stampemøllen og Værk takseredes til ialt 344 Rdl. Hele Møllen takseredes til 2010 Rdl.¹⁷⁾ — *de Hofmann* omtaler ogsaa Møllens Stampeværk og skriver: »og derved er en liden Bro over Landevejen, hvoraf efter Privilegium betales Bropenge, som er Bønderne til Besværing«. 1787 fik Møllen Privilegium til Krohold, dog »ikkun til Rejsende«. ¹⁸⁾ — Bropengene ophævedes 1826.¹⁹⁾ — 1820—30 var der kun en lille Toftlod til Møllen samt 2 Holme ude i Aaen. Den blev drevet af Underfaldsvand.²⁰⁾ — 1838 blev der paa denne og Kjeldkær Mølle malet 5000 Tdr. Korn til Mel og Gryn. Det maa antages, at Vingsted Mølle tog Broderparten heraf. Paa Møllen valkedes aarlig ca. 6000 Alen Tøj.²¹⁾ — Møllen omtales 1859.²²⁾ — 1865 omdannedes den til Papirfabrik. 1879 omtales den som Træsliberi.²³⁾ — 1889 optoges Fabrikken i A/S »De forenede Papirfabrikker.²⁴⁾ — 1916 solgtes Møllen og der var en kort Tid Kartoffelmelsfabrik.²⁵⁾ — 1918 anlagdes Elektricitetsværket, der omtales 1926.⁴⁾

Literatur: 1) H. Kjær, 1912, S. 12 (V. A. A.). — 2) R. Mortensen, 1933, S. 37 ff. (V. A. A.). — 3) Danske Magazin, 1750, H. 37, S. 3. — 4) Trap, 1926, S. 624. — 5) Kancelliets Brevbøger, 14/3 1562. — 6) Kronens Skøder I, S. 144. — 7) Kancelliets Brevbøger, 15/2 1592. — 8) R. A. Mandtal, 1610—11 og 1622. — 9) R. A. Koldinghus Lens Jordebog, 1636—37. — 10) O. Nielsen, 1874—76, S. 69 og 73. — 11) R. A. Jordebøger indsendt i H. t. kgl. Miss. af 1660—62. — 12) R. A. Matr. 1664, p. 354b. —

13) Kronens Skøder II, S. 633. — 14) R. A. Modelbog, Nr. 1761, p. 15b. — 15) R. A. Matr. 1688, p. 107. — 16) V. L. A. Viborg Landstings Skøde- og Panteprot. Nr. 26, p. 347, Nr. 31, p. 221, Nr. 34, p. 217b, Nr. 37, p. 518 og 724, Nr. 49, p. 766. — 17) V. L. A. Brandtaxation, Tørrild H., 1769—96. — 18) de Hofmann, 1786—88. — 19) Kancelliskr. 11/11 1826. — 20) M. K. Sogneprot. — 21) R. A. Stat. Efterretn. om Jyllands Amter, 1838. — 22) Trap, 1859, S. 892. — 23) Trap, 1879, S. 246. — 24) Trap, 1906, S. 384. — Desuden: R. Mortensen, 1934, S. 315. — I. P. Harbo, 1916, S. 114, (V. A. A.). — Danske Atlas, V, S. 989. — 25) D. Bruun, 1922, S. 219.

124. Th. Wittrups Tæppefabrik, Hover Sogn, Tørrild Herred. Grejs Aa.

Fabrikken ligger ca. 3 km Nord for Vejle i Grejsdalen. Aaen er opdæmmed til en mindre Møllesø, og Aaen er rettet ud langs Jernbanen. Man ser endnu Rester af det gamle Aaløb Øst for Banelinjen. Der er et Fald paa 1,5 m. Vandkraften udnyttes ved en 80 HK Tvillingturbine, der dog, efter hvad der oplyses paa Fabrikken, sjældent yder mere end ca. 50 HK. Der bruges yderligere ca. 300 HK, der leveres af Vejle Elektricitetsværk. Fabrikken fremstiller Tæpper af forskellige Arter. Fabrikken danner nu et betydeligt Komplex, hvori særlig den store Nybygning fra 1937 virker dominerende. Fabrikken beskæftiger over 100 Funktionærer og Arbejdere.

Oplysninger om Møllen i tidligere Tid:

1895 blev der her af den daværende Ejer af Vejle Dampmølle grundlagt en Vandmølle til Fabrikation af Byggryn og Bygmel. Senere omdannedes den til Fabrikation af Havregryn.¹⁾ — Der var dengang ingen Møllesø; Slusen i Stemmeværket var 24 Fod bred.²⁾ 1914 købtes Havregryns møllen af Th. Wittrups Fabrikker, der var grundlagt 1898 i Horsens. 1927 fremstilledes aarlig ca. 150,000 Tæpper (Rejsetæpper, uldne Sengetæpper, jaquard-vævede Uldtæpper og

Gulvtæpper). Fabrikken beskæftigede da ca. 100 Arbejdere.³⁾ — Ca. 1925 købte Tæppefabrikken det lille Savskæreri, der laa ovenfor, og nedlagde dets Stemmeværk for selv bedre at kunne udnytte Vandkraften. — 1932—33 blev Fabrikken betydeligt udvidet særlig med Tæppefabrikation for Øje. Fra 1918 er Virksomheden A/S.⁴⁾ —

Literatur: 1) N. Meyn og H. Loft, 1934, S. 691. — 2) Regulativ for Grejsaa 1896. — 3) Vejle Bys Historie, 1927, S. 369 og 360. — 4) Dansk Handel og Industri, 1933, S. A. 27. — Desuden: Trap, 1926, S. 452.

125. Østengaards Vandmølle. Skibet Sogn, Tørrild Herred. Tilløb til Vejle Aa.

Denne Vandmølle, der kun bruges til Gaarden, ligger ved samme Bæk som Over Knabberup Vandmølle, ca. 500 m ovenfor denne. Vandet, der om Sommeren næsten udelukkende bestaar af Kildevand, samles i en lille Møllesø lige ovenfor Gaarden. Om Vinteren kommer der en Mængde Overfladevand. Om Sommeren er der Vand i Dammen til $1\frac{1}{2}$ Times Brug, om Vinteren til meget mere. Hjulet driver nu en Kværn samt Sav og Hakkelsemaskine. Tidligere brugtes det ogsaa til Drift af Tærskværk. I Fjor maledes ca. 3—400 Tdr. Korn. Gaarden er paa ca. 100 Tdr. Land. — Det menes, at Møllen er grundlagt af den Ejer, der havde Gaarden 1823—41. Han havde ulovligt Brændevinsbrænderi og var nær ved at komme galt af Sted for det, saa det ville jo heller ikke være særlig mærkeligt, hvis han ogsaa havde haft en ulovlig Mølle. 1872 havde Møllen Brystfaldshjul. Nu er der Overfaldshjul, $2\frac{1}{2}$ m i Diameter. Den findes ikke omtalt noget Sted.

NEKROLOGER

STEFFEN NIELSEN, BARRIT

Det var et Sorgens Budskab, der gik over Egnen, da Steffen Nielsen, Barrit, døde den 2. Juni 1950 78 Aar gammel, og mange Flag gik paa halv.

Steffen Nielsen blev født i Gylling i Hads Herred, og her levede han sin Barndom og første Ungdom. Som ung lærte han Mejerifaget, og han havde flere Pladser som Mejeribestyrer. Men han fandt sin Kone i Barrit, og han opgav Mejerigerningen og købte den Gaard i Barrit, som han havde, indtil en Søn for nogle Aar siden overtog den, og Steffen Nielsen og hans Kone flyttede ind i Huset, som han byggede ved Siden af Gaarden.

Da Steffen Nielsen kom til Barrit, opdagede Befolkningen snart, at han var en særdeles dygtig, velbegavet Mand, og det varede da heller ikke længe, før han blev valgt ind i Sogneraadet. I 1916 blev han Sogneraadsformand, og dette Hverv beholdt han, indtil han paa Grund af Alder trak sig tilbage i 1943. Steffen Nielsen voksede med sit Ansvar, og der kom ogsaa Bud efter ham udefra. Han sad saaledes i en Aarrække som Formand for Vejle Amts Sogneraadsforening, der som Paaskønnelse for hans Arbejde udnævnte ham til Æresmedlem, da han trak sig tilbage. Steffen Nielsen var en ualmindelig dygtig Kommunalmand, og han har som saadan betydet meget for Egnen her. Først i Tyverne kom han i Bestyrelsen for Bjerre-Hatting Herreders Højspændingsværk, og et Par Aar efter blev han Formand — en Stilling, som han beklædte indtil sin Død.

Steffen Nielsen var ogsaa stærkt politisk interesseret. Ved to Folketingsvalg var han Venstres Kandidat i Bjerrekredsen, og han gjorde her et godt og uegennyttigt Arbejde til Gavn for Venstre i Kredsen, der som bekendt er saa lille, at den vanskeligt kan faa en Kandidat valgt ind paa Tinge.

Men trods alle disse offentlige Bestillinger, der bevirkede, at Steffen Nielsen maatte være borte fra Hjemmet en stor Del af sin Tid, saa var der i hans Hjem det allerbedste Forhold. Han levede ogsaa stærkt med i alt, hvad

der rørte sig paa aandelige Omraader, og der blev vist næppe holdt et Foredrag i Barrit, uden at han var Tilhører, naar Tiden tillod det.

Med Steffen Nielsen er en af de store Ege faldet, og vi vil mindes ham med Tak for, hvad han har betydet for Egnen her. Men først og fremmest vil vi mindes ham i Taknemmelighed for hans Menneskelighed og hans aldrig svigtende Kærlighed til Hjem og Egn.

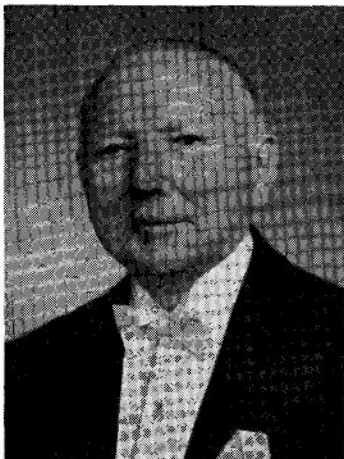
*Østergaard-Hansen,
Skulsballe.*

MARIUS HANSEN

17. Februar 1875 — 25. Juni 1950.

Vejle Amts historiske Samfund led et smerteligt Tab, da vor Formand, Førstelærer Marius Hansen, Bredballe, en Søndag Morgen i Juni 1950 døde, godt 75 Aar gammel.

Marius Hansen var født i Harndrup paa Fyn, dim. fra Odense 1896, Hjælpe lærer i Nr. Søby, Vikar i Ore, Hjælpe lærer i Vonge, Andenlærer i Erritsø 1897—1901, Lærer og Kirkesanger i Grædstrup 1901—1903, Enelærer ved Bredballe gl. Skole 1903—1915 og Førstelærer ved Bredballe Centralskole fra 1915 til 1945, da han maatte vige for Aldersgrænsen.

»Det var Afslutningen paa mit lange Lærerliv, hvoraf jeg har ydet Bredballe Skolevæsen 42 Aar. Imedens jeg lader Tankerne gaa tilbage ud over de svundne Aar, mindes jeg med Glæde de mange lystbetonede Arbejdsdage og med Vemod de Dage, hvor tunge Sorger laa over mig og mine og vort Hjem. Men for det altsammen — for Dagen »i Lyst og Nød« toner det i min Sjæl med Taknemmelighed og Tak for de mange herlige Læreraar, jeg fik Lov at virke under Forældrenes og Børnenes hele Tillid. — Gud ske Lov og Hjertets Tak.«

Saaledes sagde Marius Hansen Farvel til Skolegerningen. Sætningerne, som findes i Bogen om Hornstrup Sogn, er betegnende for ham. Han havde et barnligt Sind i umisteligt Eje, derfor elskede Børnene ham; han var Manden med det frejdige, stærke Mod, deraf kom Omgivelsernes fulde Respekt; han viste gennem hele sin Færd Vilje til

at lette andres Byrder — men Styrken skyldtes ikke ham selv, Gud gav han Tak og Ære.

Paa den Tid, Marius Hansen kom til Hornstrup Sogn, var Bebyggelsen Bredballe vokset saa stor, at man her ønskede en Kirke. I 1905 blev han Formand for det Udvalg, der byggede Bredballe Kirke, og Aaret efter udvirkede han som Formand for et Sogneudvalg, at Hornstrup Sogns kirkelig Udskillelse fra Vejle fandt Sted, og at Hornstrup Præstebolig opførtes. Han gjorde et stort Arbejde for Bredballe Kirkes Smykning, og det skyldtes væsentlig ham, at der kunde anskaffes en Prædikestol med smukke Billedskærerarbejder. Længe var han Formand for Menighedsraadet.

Ogsaa Sygekassesagen interesserede Marius Hansen. Han var i en lang Aarrække Formand for Bredballe Syge- og Begravelseskasse, og han var Formand for Centralforeningen af Sygekasser i Vejle Amt indtil kort før sin Død. Ligeledes har Vejle Fjords Fiskeriforening og Bredballe Transformatorforening nydt Gavn af Marius Hansens Arbejdsevne og Indsigt.

Allerede fra sin Ungdom var Marius Hansen levende optaget af at arbejde i Nutiden, for at Fremtiden kunde blive god, og blandt Midlerne hertil tog han ogsaa gerne Erfaringerne og Minderne fra Fortiden i Brug. Denne Forstaaelse af Sammenhæng bragte ham 1905 til at deltage i Stiftelsen af Vejle Amts historiske Samfund, og udover Gerningen med Skole og Kirke, Hjem og syge Mennesker blev en Indsats for Historisk Samfunds Trivsel hans kæreste Sysse. Tidligt begyndte han at skrive i Vejle Amts Aarbøger. Ser man de foreliggende 45 Aargange igennem, finder man et meget stort Antal Artikler og større Afhandlinger fra hans Haand — gerne skrev han om Egnens gamle Kirker. Og ind imellem kom saa de meget solide Værker som Tirsbæk-Bogen (1923), Hjemstavnsbogen for Vejle Amt (1934) og Bogen om Hornstrup Sogn (1949). Altid var saadanne historiske Arbejder velunderbyggede, og da han skrev saa livligt og med saa smittende Lune, at Læserne ikke kunde undgaa at mærke, hvorledes Hjertevarme og Trang til at kaste Lys over Emnerne var Drivkraften bag hans Forfattervirksomhed, kom denne til smukt at tjene og berige Hjemegnen, Landet og Folket.

Den store Kærlighed, Marius Hansen nærrede til vore Kirkebygninger, kom ogsaa frem under de mange Udflugter, som Historisk Samfund i en længere Aarrække, naar Krige og Indskrænkninger ikke lagde Hindringer i Vejen, hver Sommer foretog trindt om i Amtets forskellige Egne. Ved saadanne Lejligheder var og blev han en skattet Foredragsholder, der gerne netop førte Medlemmerne til en eller anden Landsbykirke. Det staar som en af hans virkelige Bedrifter, at han paa den Maade væsentlig bidrog til Medlemmernes Sammenhold og stadigt øgede Tal. Derfor var det ogsaa naturligt, at Marius Hansen for en Række Aar siden blev Vejle Amts historiske Samfunds Formand.

Samfundets Medlemmer og de Mennesker, der forstaar, at Historien er en bevarende Magt, skylder Marius Hansen Ære og Tak for hans Arbejde.

Det danske Samfunds Paaskønnelse gav vor Konge ham.
Den 27. Juni 1947: Ridder af Dannebrog. —

Rasmus Mortensen.

BOGANMELDELSER

Hansen, Marius: Hornstrup Sogn. 1949. 502 S. Ill.

Bogen vidner stærkt om Forfatterens Indleven i Egnens Forhold. Marius Hansen var blevet eet med Hornstrup Sogn, med Bondesamfundets, Fiskerlejets og Forstadsbebyggelsen Bredballes Folk. Deres Liv og Virke har han villet skildre, saa Traditionerne fastholdt paa Tryk kunde videregives til kommende Slægter. En god Lytter, en interesseret Iagttager var Hornstrup Sogns Historieskriver, men ogsaa en flittig Forsker af Arkivalier og trykte Kilder. Gennem mange Aar stod Materialeindsamlingen paa, maa-ske tøvedes længe nok, inden selv Opbygningen tog Form, men godt var det, Marius Hansen fik Bogen færdig og udsendt, medens han endnu kunde arbejde. En smuk Gave er »Hornstrup Sogn« til Kommunens Beboere i Nutid og Fremtid, en værdifuld, kærkommen Forøgelse af Litteraturen om Vejle Amt.

Visse Kritikere vil velsagtens — deres daarlige Vane uaflagt — anke over et og andet og navnlig pege paa, at de forhistoriske Perioder og Middelalderen ikke træder helt tydeligt frem; til Gengæld er der kastet saa fyldigt Lys over den nyere Tid, at denne staar klar og levende. Liv og Lune præger i det hele Marius Hansens smukke Bog. Talrige Billeder slutter paa fortrinlig Maade til Teksten, og desuden bidrager en Række udmærkede Kort til Værkets fornemme Udstyr. — Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding.

Rasmus Mortensen.

Hove, Knud M.: Hvejsel Sogn. Med en Afhandling om Sognets geologiske Forhold af V. Nordmann. 1949. 368 S. Ill.

Det er en virkelig Bedrift, K. M. Hove har øvet med sin Bog »Hvejsel Sogn«. Man maa undres over, at en jævn — om end ikke almindelig — Gartner pludselig kan aabenbare saadant Talent for Historie og Topografi — et glædeligt Vidnesbyrd om Tilstedeværelsen af historisk Kultur i vort Folk.

Forfatteren er ingen Steder gaaet paa Akkord. Han søger faglig Bistand, hvor han ikke selv magter Emnet; det vanskelige Kapitel vedrørende de geologiske Fænomener har han formaaet Geologen Dr. Nordmann til at skrive. Nu siger en unødvendig streng Kritiker ganske vist, at Redegørelse for geologiske Forhold ikke hører hjemme i en Sognebog, og han mener vel dermed, at Videnskaben ikke vinder synderligt ved Klarlæggelsen af et enkelt og snævert Omraades Geologi, da den ikke kan give nyt Materiale eller nye Synspunkter. Han begaar her den mærkelige Fejl at se bort fra det Krav, en lokal Læsekreds har paa at faa Kendskab til den Horisont, Sognets Folk daglig har for Øje, den Jord, de arbejder med, og hvis Grøde giver dem Føde. Baade Dr. Nordmann og K. M. Hove fortjener Paaskønnelse, fordi ogsaa dette Kapitel er taget med. Omkring Forfatteren staar Sogneraad, Sparekassemand og Sognets Beboere i det hele. De har ønsket en Sognebog, og det har de faaet, oven i Købet en Bog, der rækker vidt ud over Egnen, bringer Sammenhæng med og Placering til Landets Historie. Mere kan ikke godt forlanges, men mere er i Virkeligheden givet.

Til Rækken af Sognebøger for Vejle Amt slutter sig »Hvejsel Sogn« paa en overordentlig smuk Maade.

Rasmus Mortensen.

Lund, Erik: Fredericia 1650 — 1950. Planer, kort og billeder til byens historie. Udg. af Fredericia byråd. 1950. 136 s., ill.

At skabe et monumentalt billedværk bestående af de vigtigste planer, kort og billeder til belysning af en bys historie er i og for sig en naturlig og nærliggende tanke,

og idéen er på den smukkeste måde bragt til udførelse i denne bog, som Fredericia byråd har udgivet i anledning af byens 300 års jubilæum. Forordet og den udførlige tekst, der ledsager billederne, er skrevet af Fredericia-reaktoren Erik Lund, medens selve udvalget af billedmateriale er foretaget af et redaktionsudvalg, der udover rektoren har bestået af stadsingeniør A. Grum-Schwensen og museumsinspektør, mag. art. Hugo Mathiessen. De 43 smukt gengivne reproduktioner er ordnet kronologisk. Nogle af de gengivne kort bringes desværre i en temmelig lille målestok, der vanskeliggør tydningen af enkeltheder. Teksterne, der ledsager billederne, er først og fremmest udførlige beskrivelser med oplysninger om selve billederne, hvor de stammer fra, og hvad de har at fortælle om byens forhold og udvikling, men derudover er der her og der i naturlig tilknytning til de beskrivende tekster føjet sådanne træk af byens udvikling, at bogen i nogen grad bringer en sammenhængende, omend kortfattet fremstilling af byens historie. Af interesse for alle lokalhistorisk interesserede.

E. Ebstrup.

Mathiessen, Hugo: Fæstning og Fristed. Fredericia-Interiører med Figurer 1760—1820. 1950. 240 s., 10 tvl.

Det er betegnende, at de fleste bøger i Hugo Matthiessens omfattende kulturhistoriske forfatterskab er udsolgte. Dette gælder også den af forfatteren i 1911 udsendte bog: Fredericia 1650—1760. Studier og Omrids. Som en art fortsættelse har Hugo Matthiessen i den foreliggende bog, der udkom til Fredericias 300-års jubilæum i 1950, behandlet perioden 1760—1820. I seks levende kapitler: Indenfor Voldene, Fæstningen og dens Mænd, Magistratsmilieu, Fremmede Trossamfund, Fallenternes Fristed og Kuriøse og fremmede Folk skildres livet i den gamle, særprægede fæstningsby, som mere end nogen anden dansk købstad har rummet en verden af modsætninger. Mange års flittigt forskerarbejde er nedlagt i denne bog. 22 sider med kilder og bevissteder giver et indtryk af forfatterens grundighed og det væld af viden, hvorpå skildringen er bygget op. Så meget mere må man beundre den frigjorthed

af det overvældende kildemateriale, hvormed stoffet er koncentreret i en række skildringer, der med humor og lune gør fortiden levende for læseren. Andre byer må lykønske Fredericia med den fødselsdagsgave, Hugo Matthiessen her har skænket sin fødeby. *E. Ebstrup.*

Tobiassen, P., og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950. 150 s., ill.

Uden nogen bestemt dato eller noget bestemt årstal at holde sig til fejrede styrelsen for Sct. Nicolai kirke i Kolding den 18. juni 1950 i overværelse af det danske kongepar samt en repræsentativ forsamling en mindefest i anledning af formodningen om, at den gamle kirke nu havde øvet sit virke i 700 år. Samtidig udsendtes et mindeskrift på 150 sider, indledt med et følsomt digt af en af kirkens venner gennem en meget lang årrække, fhv. kommunelærer Th. Thomsen, medens museumsinspektør, mag. art. Sigv. Skov i en instruktiv artikel giver beviset for kirkens alder og historie. Kirkens præster, sognepræst P. Tobiassen og resd. kapellan Anker Sølling, skriver henholdsvis om Sct. Nicolai kirke under besættelsen og de glasmalerier ved professor Kræsten Iversen, der til jubilæet var opsat til erstatning for de under besættelsen ved schalburgtage itusprængte korvinduer, og om »Kirken den er et gammelt hus«. Kirkens værge, bogtrykker L. Fuglsang, fortæller fornøjeligt om den tid, han var kordreng ved kirken, og apoteker Arnold Hansen har sagkyndigt skrevet om kirkens fire klokker og deres indskrifter. Foruden oplysninger om kirkens præster siden middelalderen, ved lektor Tang Petersen, og litteraturoversigt ved overbibliotekar Ebstrup, skriver endelig sognepræst Svend Zachariassen, Kliplev, meget interessant om kirkens smukke altertavle, idet der navnlig drages sammenligninger med tavlen i Frue-kirke i Flensborg og anden kirkelig kunst.

»Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar« er i det hele taget et livligt og betydeligt værk, der går smukt ind i rækken af den efterhånden righoldige Kolding-litteratur.

Niels Jacobsen.

Schmidt, August F.: Sydøstjyllands Historikere. 1950. 156 S.

Man er straks lidt uklar over, hvilket Omraade Begrebet Sydøstjylland i Tilfældet her dækker over. Men naar det i Forordet til Bogen, som indeholder et halvt Hundrede Biografier af Mænd, der har givet sig af med lokalhistorisk Arbejde, siges, at intet Sted udenfor København og Omegn har fostret saa mange Lokalhistorikere som Kolding med Opland, er den geografiske Placering antydet, og idet en Del Mænd fra Malt Herreds Vesteregn og fra Frøs Herred medregnes til Kredsen, kommer vi langt ind i Ribe Amt og nær Ribe Købstad — hvorfor da ikke kort og godt sige Vejle og Ribe Amter? Saa vidste vi, hvor vi er, og kunde være blevet bekræftet i den gode Tro, at Oprettelsen af Ribe og Vejle Amters historiske Samfund, der fuldbyrdes kort efter Aarhundredskiftet — Ribe dog først — havde haft nogen Forbindelse med Fremkomsten af alle disse større og mindre Historieskrivere. Tilkalder modtagelig Jordbund Sædemænd — eller bereder Sædemænd modtagelig Jordbund? I hvert Tilfælde: Vekselvirkning lader sig paavise, Arbejde er ikke forgæves — hvor opmuntrende!

Det vil glæde enhver at læse Skildringerne af P. Eliasen, I. O. Brandorff, Georg Bruun, Niels Jacobsen, Arnold Hansen, Ludvig Thomsen, Poul Lindholm, Henrik Ussing, J. J. Ravn og mange flere Lokalhistorikere fra Vejle Amts Sydside. Stor Nytte kan man tillige have af den udførlige Fortegnelse over vedkommendes skriftlige Arbejder.

Gid saa ogsaa August F. Schmidt maa faa Glæde af sin gode og smukke Bog. Den er omhyggeligt udarbejdet og vidner stærkt om utrættelig Flid, henvender sig til alle historisk interesserede og bør modtages med Tak af Historisk Samfunds Medlemmer. August F. Schmidts Forfatterkab vil ikke mindst i Fremtiden blive af uvurderlig Værdi.

Rasmus Mortensen.

Ribe Stifts Aar bog 1950.

Ribe Stifts Omraade strækker sig jo ogsaa ind over betydelige Dele af Vejle Amt, og Stiftets Aar bog henvender sig saaledes ogsaa til Mennesker her. Aar bogen indledes

af Biskop Lindegaard, forhen Brande og Hvejsel: Brev til Menighederne om Frimodighed. Og blandt Afhandlingerne findes et Bidrag, vi vilde ønske, Vejle Amts Aarbøger havde kunnet bringe: Lærer Carl Jørgensens »Minder om N. F. S. Grundtvigs Barndomsaar i Thyregod Præstegaard«. Denne Skildring er overordentlig interessant og vedkommer os, fordi Egnen derude i sig selv staar os nær, men da navnlig fordi de historiske Minder fra Grundtvigs Ophold hos Præsten Laurits Feld er levendegjort saa forstaaende og fint. Carl Jørgensen paaviser bl. a., hvorledes de storladne Linjer i »Jyllands Pris«, »det skønneste Digt, der er skrevet om Jylland i det 19. Aarhundrede«, er bygget over Erindringer fra Thyregod 1792—98.

Rasmus Mortensen.

LITTERATUR OM VEJLE AMT

Ved fhv. overbibliotekar *E. Ebstrup*, Kolding.

(Fortsættelse af litteraturoversigten i Vejle Amts Aarbog 1948, side 225—230.)

- Amts-Haandbogen over Vejle Amt 1946. 1946. 166 s. ill.
- Anker, Jean: Vejlefjord sanatorium gennem 50 år. Festskrift udg. i anledning af Vejlefjord Sanatoriums 50 års jubilæum. 1950. 132 s. ill.
- Baungaard, Jens P.: Glud—Hjarnø Sogns Historie. 1949. 132 s., ill.
- Berg, R.: Kunst i Højen og Skærup Kirker. To Modsætninger (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 175—183).
- Berntsen, Anton: Af en dansk Soldats Optegnelser under Krigen 1848—50 (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 33—43).
- Berntsen, Anton: Redaktør Chr. Søndergaard [Vejle Amts Folkeblad] (i Jul i Vejle 1948, s. 19—20).
- Berthelsen, H. P.: Fæstebønder paa Landerupgaard (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 129—136).
- Brande Jul. 5. Aarg., 1947. Udg. af Brande Handelsstandsforening. 1947. 36 s., ill.
- Bukdahl, Jørgen: Vejlefjorden (i: Jul i Vejle, 1947, s. 5—8).
— Vejlefjorden. Tegninger af Dueholm Jessen. 1947. 16 s., ill.
- Byrådsbogen 1947—48. Kolding købstadkommune. Udg. i henhold til forretningsordenen for Kolding købstad § 16. 1948. 104 s., ill.
- Byrådsbogen 1948—49. Kolding købstadkommune. Udg. i henhold til forretningsordenen for Kolding købstad § 16. 1949. 171 s.
- Bøcher, Steen B.: Vandmøller og andre Vandkraftudnyttelser i Vejle Amt (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 203—216 og 1949, s. 203—232).

- [Christensen, Holger]: Børn holder mest af den Lærer, der kan styre dem. [Interview med Skoledirektør, Børnebogsforfatter A. Chr. Westergaard] (i Jyllandsposten 24. December 1948).
- Christensen, Marie: Slægtens Spor — [Kolding slot] (i Flensborg Avis 18. og 19. November 1949).
- Christiansen, Aage: 3 Brødre fra 2 store Købmandsgaarde. Fabrikant J. C. Christiansen, Købmand Mads Christiansen, Købmand Frederik Christiansen (i: Jul i Vejle 1948, s. 5—8).
- Christiansen, Chr.: Frederik Iversen (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 217—219).
- Den officielle tyske Beretning om Kampene i Sønderjylland den 9. April 1940 (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 165—170).
- Clausager, P. H.: Det første Kolding. Baggrund — Beliggenhed — Byplan (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 83—112).
- Clausen-Bagge, N.: Harald Kiddes danske Stile (i: Jul i Vejle 1948, s. 35—39).
- Dysted, Chr.: Vejle fra Istiden til den historiske Tid (i: Vejle Amts Folkeblad 13. September 1949).
- Ebstrup, E.: Litteratur om Vejle Amt (i: Vejle Amts Aarbog 1948, s. 225—230).
- Litteratur vedr. Sct. Nicolai kirke. Alfabetisk ordnet fortegnelse (i P. Tobiassen og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950, s. 149—150).
- Egeskov, A. M.: De gamle sagde [svundne Tiders Talemaader fra Vejle Amt] (i Vejle Amts Folkeblad 30. August 1949).
- Fausing, Karl: Da Tyskerne var i Skjold Sogn 1864 (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 113—129).
- Fredericia, Mindernes By. 1948. 126 s., ill.
- Fuglsang, Ludvig: Da jeg var Kordreng i Sct. Nicolai Kirke (i P. Tobiassen og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950, s. 123—128).
- Fyhn, Hans: Lokalhistorikeren Jens Jørgen Fyhn (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 5—55).
- Gottlieb, Harald: Vor Frelsers Kirke [i Vejle] 40 Aar (i Jul i Vejle, 1947, s. 3—4).

- Haderslev Stifts Aarvog 1948 og 1949. (Red.: C. W. Noack, Anker Jensen, H. Hejselbjerg Paulsen). 1948 og 1949. 54 og 50 s. ill.
- Hansen, Arnold: Klokkerne (i P. Tobiassen og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950, s. 94—122).
- Korte Rids af de fredericianske Klubbers Historie (i Vejle Amts Aarvog 1949, s. 143—153).
- Sejer Steffensen fra Ølsted. Den første danske Soldat, der faldt i Treaarskrigen (i Vejle Amts Aarvog 1948, s. 194—198).
- Hansen, H. C. F.: Trinitatis Kirke. Den danske Kirke i Fredericia. Udg. af Trinitatis og Ullerup Menighedsraad. 1948. 78 s., ill.
- Hansen, Marius: Carl Christian Wittrup, Sognepræst ved Vejle og Hornstrup Kirker 1863—1888 (i Jul i Vejle 1948, s. 22—23 og s. 39).
- Hornstrup Sogn. 1949. 502 s. ill.
- Hansen, Poul: Orla Lehmann i Vejle (i Jul i Vejle 1949, s. 3—4).
- Heilskov, Chr.: Herredsfogder i Vejle amt indtil herrederens sammenlægning 1687—88 (i Vejle Amts Aarvog 1948, s. 141—164).
- Vejle Amt (i hans: Dansk Provinstopografi. Historisk-topografisk Tidsskrift-Index for Danmark udenfor Hovedstaden. Bd. 2. 1949, s. 141—147).
- Hove, Knud M.: Hvejsel Sogn. Med en Afhandling om Sognets geologiske Forhold af V. Nordmann. 1949. 368 s., ill.
- Sparekassedirektør, Gaardejer Søren A. Skousen, Ildved (i Vejle Amts Aarvog 1949, s. 233—235).
- Hvidtfeldt, Johan: De arkivalske kilder til de otte sognes historie (i Vejle Amts Aarvog 1949, s. 180—186).
- Drenderupgårds bygninger og haveanlæg i 1690 (i Vejle Amts Aarvog 1949, s. 44—48).
- [Ingvertsen, Jens]: Kolding gamle Kirkegaard (i Vejle Amts Aarvog 1948, s. 87—91).
- [Iversen, Frederik]: Frederik Iversen fortæller (i: Jul i Vejle 1947, s. 35—40).
- Jakobsen, Jakob: Stadsfysikatet i Fredericia (i Vejle Amts Aarvog 1949, s. 65—82).

- [Jacobsen, J. P.]: En ung Student kommer til København. Breve til Barndomshjemmet i Ulkjær ved Vejle i Aarene 1889—92 fra student, senere Dr. phil. J. P. Jacobsen. Ved Grete Jacobsen (i Jul i Vejle 1948, s. 7—8).
- Jacobsen, Niels: Da Englænderne kom og blev i 2½ år (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 56—76).
- Mindesten genrejst på Givskud kirkegård (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 199—202).
 - Verdenskrigens flygtninge i Kolding (i Byrådsbogen 1948—49. Kolding købstadkommune. 1949, s. 23—38).
- [Jensen, Chr. Axel]: Koldinghus. Vejledning for Besøgende. [1946.] 24 s.
- Jensen, F. Elle: Provst Mathias Bakke i Kolding (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 187—202).
- Jensen, Frode: Altertavlen i Skærup Kirke (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 171—173).
- Jensen, Victor: Museumsmeddelelser [fra Vejle] 1946—47 (i: Jul i Vejle 1947, s. 26—27).
- Museumsmeddelelser [fra Vejle] 1947—48 (i: Jul i Vejle 1948, s. 26—27).
 - Vejle museum 1899—1949 (i: Jul i Vejle 1949, s. 26—27).
- Johansen, Axel: Vandmøllerne i Kolding (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 130—142).
- Jul i Kolding. Red. og udg. af Axel Andersen. 1. Aarg. 1949. 1949. 40 s. ill.
- Jul i Vejle. Red. af E. W. Lorentzen og J. Wesarg Steffensen. 13. Aarg. 1948. 1948. 40 s., ill.
- 14. årg. 1949. 1949. 40 s., ill.
- Jøker, P. I. Nissen: Vippegarnsfiskeriet på Koldingegnen (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 154—160).
- [Koføed, J. L.]: Vejle Dampvæveris nye Fabrik indviet ved Højtidelighed i Dag. (i Vejle Amts Folkeblad 28. November 1949).
- Kolding Avis 100 Aar. Flere artikler i Jydske Tidende. 1. September 1949.
- Kolding by og egn. [Billedmateriale fremskaffet gennem Kolding Foto-klub, tekst: Niels Jacobsen.] 1949. 72 s., ill.

- Koldinghus 1949. Årsskrift for museet på Koldinghus. Udg. af historisk-antikvarisk Selskab. 1949. 12 s., ill.
- Kolding Købstads Vejviser, Udg. og red. af H. J. Jensen & Co. 4. årg. 1946. 1946. 382 s.
- Kolding slider i det og slider ikke forgæves. (i Jyllandsposten 3. jan. 1950.)
- Kolding Vejviser. Udg. og red. af Axel Andersen. 5. Udg. 1949. 1949. 360 s.
- Kragh, N. P.: Af Hejls Saga (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 137—140).
- Kristensen, J. Sønderup: Religionsfriheden i Fredericia (i Jyllandsposten 13. juni 1950).
- [Lerche], Peter: Hvad Landboerne paa Vejleegnen er interesseret i at læse. [En tur med bogbilen] (i Vejle Amts Folkeblad 10. februar. 1949).
- Lorentzen, E. W.: Foran en Hundredårsdag [redaktør D. Schweitzer] (i Jul i Vejle 1949, s. 22—23).
- Lund, Erik: Fredericia 1650—1950. Planer, kort og billeder til byens historie. Udg. af Fredericia byråd. 1950. 136 s., ill.
- Matthiessen, Hugo: Fæstning og Fristed. Fredericia-Interiører med Figurer 1760—1820. 1950. 240 s., 10 tvl.
- Mortensen, Rasmus: Amdsraadsmedlem, Kreditforeningsdirektør Bertel Jensen, Store Karlskov (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 238—240).
- Frederik Knudsen (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 221—224).
- [Overretssagfører] Frederik Knudsen [død] (i Vejle Amts Folkeblad 28. sept. 1948).
- Jernudvindingen og Jelling (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 49—64).
- Markus Christensen (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 219—221).
- Museet for Koldinghus Len. [Udg. af Historisk-antikvarisk Selskab.] 1947. 20 s., ill.
- Møller, Johanne Hansen: Fra et gammelt Vejle-hjem [garvermester Bierregaards] (i Jul i Vejle 1949, s. 14—17).
- Nellemann, B.: Kolding folkeregister 1924—49 (i Byrådsbogen 1949. Kolding købstadkommune. 1949, s. 7—21).

- Orluf, Fr.: En klokkeindskrift i Sct. Nicolai kirke i Kolding (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 77—86).
- Pedersen, Jørg.: Nogle torpnavne m. m. i Vejle amt (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 115—128).
- Ringive — et gammelt Tingsted (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 174—179).
- Pedersen, Malling: Eget hus med et Statslaan i Vejle (i Arkitektens Maanedshefte, årg. 50, s. 102—105).
- Petersen, C. V.: Glimt af Vejles Forhistorie (i Vejle Amts Avis 17., 22., 28. og 30. decbr. 1949 og 6. jan. 1950).
- »Residensgaarden« i Vejle (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 184—193).
- Petersen, Parmo C. Tang: Præsterne ved Sct. Nicolai Kirke (i P. Tobiassen og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950, s. 129—148).
- Ramskov, Th.: Preussere hos Thyra Danebod [en Besøgsprotokol fra Jellingehøjene] (i Information 23. juli 1947).
- Roos, Carl: Fra Fredericia gamle Latinskole. Hvordan Livet formede sig i en højere Skole efter Aarhundredskiftet (i Jydske Tidende 11. juni 1950).
- [Rude, Axel]: Ad den gamle Herredsvej [Randbøl Hede] (i Fredericia Socialdemokrat 23. august 1948).
- Ad vejen til »Bette Wejle« (i Frit Folk 28. november 1949).
- Alsted-slægten på »Laage« og »Kobbelgaard« (i Frit Folk 29. januar 1949).
- Bakker i solskinsvejrr [i Ødsted sogn] (i Frit Folk 10. november 1948).
- »Brandbjerg« — adelens og håndværkets herresæde (i Frit Folk 24. november 1948).
- Da Assendrup bekendte kulør i 1864 (i Frit Folk 14. marts 1949).
- Da Tyskerne huserede paa Vejleegnen i 1864 [Kollestrup] (i Frit Folk 25. marts. 1950).
- Dengang kartoflerne kom til Randbøl (i Frit Folk 4. oktober 1948).
- »Dje Hvejslinger« fik blanke buksebage — [Fra Hvejsel sogn] (i Frit Folk 7. og 14. november 1949).
- Fra Tirsbæk Skov til Randbøl Hede. Vejle By og Egn i Sagn og Nutid. 1949. 80 s., ill.

- [Rude, Axel]: Fra Vindelev til »Vejle Hospital« (i Frit Folk 13. marts 1950).
- Grejsdalen for hundrede Aar siden (i Jul i Vejle 1948, s. 9—12).
 - Hvor bonden Morten Bording levede [Ildved] (i Frit Folk 12. december 1949).
 - I dalsænkningen ved Grejs Aa (i Frit Folk 30. november 1948).
 - Idyl i Assendrup (i Frit Folk 26. februar 1949).
 - Langs de dybe hjulspor [Hærvejen] (i Frit Folk 15. januar 1949).
 - Et lille Glimt fra Bredsten Sogn (i Thisted Socialdemokrat 6. juli 1948).
 - Over Randbøl Hede til Bindeballe Mølle (i Fredericia Socialdemokrat 19. august 1948).
 - En præst man talte om [Peder Pedersen Geltzer fra Hvejsel] (i Frit Folk 5. december 1949).
 - De rigtig »gamle stærke« i Øster Snede (i Frit Folk 25. oktober 1948).
 - Et sidste glimt af Hvejsel sogn (i Frit Folk 19. december 1949).
 - En slægtsgaard og dens mennesker [Vindelev] (i Frit Folk 6. marts 1950).
 - »Sveriges Mølle« i Ødsted (i Frit Folk 18. november 1948).
- Rørddam, A.: En Fredericiapræst i Treaarskrigen [sognepræst, dr. theol. Hans Christian Rørddam] (i Haderslev Stifts Aarvog 1949, s. 23—29).
- Schmidt, August F.: Episoden ved Assendrup i 1864 (i Vejle Amts Aarvog 1949, s. 161—164).
- Folkeliv i Bjerger Herred (i Horsens Avis 5. oktober 1949).
 - Fra Pietismens Dage (i Vejle Amts Folkeblad 27. maj 1947).
 - Sydøstjyllands Historikere. 1950. 157 s.
- Schütte, Gudmund: Grødjyder og Tørrild Herred (i Vejle Amts Aarvog 1949, s. 29—32).
- [Seidelin, Fr.]: Paa Togt med Korvetten »Galathea« i 1839. Ved J. Wasarg Steffensen (i Jul i Vejle 1949, s. 35—40).

- Skov, Sigvard: Danske fajancer på Koldinghus. Udg. af Historisk-antikvarisk Selskab. 1949. 16 s., ill.
- Kirkebygningen (i P. Tobiassen og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950, s. 18—49).
- Kolding By omkring 1250 (i Jydske Tidende 18. juni 1950).
- Kort Vejledning [Udg. af Museet for Koldinghus Len]. 2. Udg. 1948. 40 s., ill.
- Maleren og keramikeren Svend Hammershøi (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 92—98).
- Sct. Nicolai Kirke i Kolding gennem syv Aarhundreder (i Kolding Folkeblad 16. juni 1950).
- Slagene ved Kolding og Fredericia 1849 (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 5—28).
- Treårskrigen. Tegninger på Koldinghus. (Udg. af Historisk-antikvarisk Selskab). 1948. 16 s., ill.
- Det ældste Koldinghus 1248 eller 1268? (i Kolding Folkeblad 23. februar 1948).
- Smith, Hans: Optegnelser fra Smidstrup Sogn (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 165—174).
- Strøbech, E.: Varderne... Tanker i en Celle i Kolding Arresthus 1945 (i Jydske Tidende 9. januar 1948).
- Sylvius, V. U.: Historiens Tale i Sct. Nicolai Kirke. Der kan ikke være Tvivl om Kirkens Alder (i Jydske Tidende 11. juni 1950).
- Sølling, Anker: Kirken den er et gammelt Hus (i P. Tobiassen og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950, s. 13—17).
- Sørensen, Villy: Vejle, Danmarks Manchester, ser trygt Fremtiden i Møde (i Jyllandsposten 19. dec. 1949).
- Thomsen, Th.: Sct. Nicolai Kirke. Digt (i P. Tobiassen og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950, s. 9—12).
- Tobiassen, P.: Besættelsestiden — Glasmalerierne (i P. Tobiassen og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950, s. 73—93).
- Tobiassen, P., og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950. 150 s., ill.

- Vejle Amts Aarbog. Udg. af Vejle Amts historiske Samfund 1948 (Red. af Rasmus Mortensen, E. Ebstrup og Arnold Hansen). 1948. 236 s., ill.
- Udg. af Vejle Amts historiske Samfund 1949. (Red. af Rasmus Mortensen, Niels Jacobsen og Arnold Hansen.) 1949. 244 s., ill.
- Vejle Friskole i Slutningen af Firserne (i Jul i Vejle 1948, s. 13—15).
- Vejle Købstads Vejviser. 18. Aarg. 1947. Red. af Otto Neumann. 1947. 298 s.
- 19. Aarg. 1948. Red. af Otto Neumann. 1948. 310 s.
- Villumsen, Johs.: Gorm og Tyre [digt] (i Jul i Vejle 1949, s. 12—13).
- Winther, Chr.: Bibliotekernes nummer ét. [Forfatteren A. Chr. Westergaard] (i Politiken 24. dec. 1948).
- Winther, V.: Provst Andreas Christiansen Juhl (i Vejle Amts Aarbog 1949, s. 235—238).
- Wolthers, Johs.: Af [Vejle] Sct. Nicolai kirkes historie. VI—VIII (i Vejle Amts Avis 7., 12. og 19. novbr. 1949).
- Vyff, Kristian: Udskiftningen i Vonsild 1773 (i Vejle Amts Aarbog 1948, s. 99—114).
- Zachariassen, Svend: Malerierne paa Altertavlen i Sct. Nicolai Kirke (i P. Tobiassen og Sigvard Skov: Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar. 1950, s. 50—72).

VIRKSOMHEDEN 1950

Vejle Amts historiske Samfund har nu bestaaet i 45 Aar. Samfundets fornemste Opgave er at efterkomme det første Bud i Loven, som siger: den historiske Sans skal vækkes og næres i Amtet:

1. Ved Udgivelse af en Aarbog.
2. Ved at samle Optegnelser til Brug for kommende Tiders Granskninger.
3. Ved Afholdelse af historiske Foredrag.

Alt dette sker Fyldest i Aar som før. Enhver velvillig Læser vil indrømme, at 1950-Aarbogen er i Stand til baade at vække og nære, og desuden bringer den Materiale til Opbygning af historisk Videnskab.

Mindre aabenlyst sker Indsamlingen af Optegnelser. En Undersøgelse af Arkivet vil imidlertid vise, at der regelmæssigt henlægges en Del værdifuldt Stof til eventuelt senere Bearbejdelse.

Lidt vanskeligere er det med de historiske Foredrag. Der var planlagt et Par Foredrag i Forbindelse med en omfattende Medlemsudflugt den 3. September, men da Folketingsvalg fastsattes nær denne Dag, maatte Udflugten udskydes til næste Sommer. Eet Foredrag fik vi dog, idet Amtslæge, Dr. med. Jakobsen, Vejle, talte ved Aarsmødet i Kolding den 17. Oktober: Sct. Knuds-Gilderne.

Ellers blev Historisk Samfunds Virksomhed præget af Formanden, Førstelærer Marius Hansens Dødsfald (se Nekrolog), ligesom ogsaa tidligere Bestyrelsesmedlem, Gaardejer Steffen Nielsen, Barrit, døde. Endvidere skete der det, at Medlem af Bestyrelsen, Trafikkontrolør L. Petersen, Fredericia, modtog Udnævnelse til Stationsforstander i Brabrand og saaledes forlod Amtet.

Ved Aarsmødet i Kolding 17. Oktober genvalgte til Bestyrelsen fhv. Byraadssekretær Niels Jacobsen, Kolding, Amtslæge Jakobsen, Vejle, Direktør Harald Hess, Vejle, og Amsraadsmedlem R. P. Østergaard-Hansen, Skulsballe. I Stedet for Marius Hansen valgtes Skoleinspektør T. Bundgaard Lassen, Brande, og i Stedet for L. Petersen valgtes Maskinmester Edv. Nissen, Fredericia.

Efter Aarsmødet konstituerede Bestyrelsen sig: Lærer Rasmus Mortensen, Bybæk, Formand, Byraadssekretær N. Jacobsen Næstformand, Arkitekt Zachariassen Kasserer, Landinspektør A. Johansen Sekretær, Overbibliotekar E. Ebstrup Arkivar.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab fra 1. april 1949 til 31. marts 1950.

Indtægter:

1. Medlemsbidrag fra 627 medlemmer	3.135,00 kr.
2. Medlemsbidrag fra 33 medlemmer af andre historiske samfund	82,50 -
3. Bidrag fra stat og kommuner:	
Staten	500,00 kr.
Vejle amt	100,00 -
Vejle byråd	50,00 -
Vejle havn	50,00 -
Kolding byråd	100,00 -
Kolding havn	50,00 -
Fredericia byråd	50,00 -
Fredericia havn	100,00 -
Ørum-Daugaard kommune...	10,00 kr.
Barrit-Vrigsted - ...	25,00 -
Hejls - ...	10,00 -
Bredsten - ...	10,00 -
Harte-Bramdrup - ...	10,00 -
Thyregod - ...	10,00 -
Viuf - ...	10,00 -
Urlev-Stenderup - ...	10,00 -
Pjedsted - ...	10,00 -
Give - ...	10,00 -
Vejlby - ...	10,00 -
Ødsted - ...	20,00 -
Hatting-Torsted - ...	10,00 -
Gauerslund - ...	20,00 -
Tyrsted-Uth - ...	20,00 -
Skjold - ...	10,00 -
Brande - ...	25,00 -
Vinding - ...	15,00 -
Eltang-Vilstrup - ...	10,00 -
Jelling - ...	10,00 -
V. Nebel - ...	10,00 -
Dalby - ...	10,00 -
Bjært - ...	10,00 -
Ødis - ...	10,00 -
Hornstrup - ...	10,00 -
Smidstrup - ...	10,00 -
Alminde - ...	10,00 -
Taps - ...	10,00 -
Glud-Hjarnø - ...	10,00 -
Egtved - ...	10,00 -
Nesager-Bjerre - ...	10,00 -

At overføre... 375,00 kr. 1.000,00 kr. 3.217,50 kr.

	Overført . . . 375,00 kr.	1.000,00 kr.	3.217,50 kr.
Starup	- . . . 10,00	-	
Ringive	- . . . 10,00	-	
Engom	- . . . 20,00	-	
Nørup	- . . . 10,00	-	
Løsning	- . . . 10,00	-	
Blaahøj	- . . . 10,00	-	
Sdr. Stenderup	- . . . 10,00	-	
Hedensted-St. Dalby	- . . . 10,00	-	
Erritsø	- . . . 10,00	-	
Ørum-Daugaard	- . . . 10,00	-	
Ialt 41 sognekommuner	485,00 kr.		1.485,00 kr.
4. Bidrag fra banker og sparekasser:			
Vejle Bank	100,00 kr.		
Vejle Byes og Amts Sparekasse	50,00	-	
Spare- og Laanekassen for Kolding By og Omegn	25,00	-	
Kolding Folkebank	50,00	-	
Fredericia Byes og Omegns Sparekasse	50,00	-	
Fredericia Privatbank	25,00	-	
Fredericia Afdeling af Landmandsban- ken	25,00	-	325,00 kr.
5. Andre indtægter:			
Salg af gamle årbøger	263,25 kr.		
Renter af obligationer	412,00	-	
Sparekasse- og girorenter	49,72	-	
Refusion af udlagt porto for opkrævning af medlemskontingent	710,30	-	1.435,27 kr.
			6.462,77 kr.
Kassebeholdning fra 1948—49			730,71 -
			<u>7.193,48 kr.</u>
Udgifter:			
1. Udgivelsen af årbogen	6.281,83 kr.		
2. Årsmøder, bestyrelsesmøder og repræsentation	629,25	-	
3. Øvrige udgifter:			
Dansk historisk fællesforening	64,15 kr.		
Forsikringer	10,75	-	
Tryksager og kontorartikler	107,50	-	182,40 -
			7.093,48 kr.
Kassebeholdning at overføre til 1950—51	100,00	-	
			<u>7.193,48 kr.</u>

Ovenstående regnskab er revideret og fundet rigtigt. Beholdningen er til stede.

Ejnar Gade,
overbibliotekar, Fredericia.
Den 31. maj 1950.

Frovin Jørgensen,
Kolding.
Den 5. juli 1950.

Grundfondens regnskab fra 1. april 1949 til 31. marts 1950.**Indtægter:**

Beholdning overført fra 1948/49	11.591,26 kr.
Obligationsrenter	412,00 -
Sparekasserenter	43,78 -
Sparekassens bidrag	25,00 -
	<u>12.072,04 kr.</u>

Udgifter:

Overført til driftsregnskabet 1949/50:	
Obligationsrenter	412,00 kr.
Sparekasserenter	43,78 -
Sparekassens tilskud	25,00 -
	<u>480,78 kr.</u>
Beholdning at overføre til 1950/51	11.591,26 -
	<u>12.072,04 kr.</u>

Specifikation af beholdningen:

Jens Holms legat, obligationer	10.000,00 kr.
Johs. Buchs legat, -	500,00 -
Spare- og Laanekassen i Kolding	1.091,26 -
	<u>11.591,26 kr.</u>

MEDELELSE

TIL MEDLEMMERNE

Ældre Aargange af Vejle Amts Aarbog kan faas ved Henvendelse til Vejle Amts historiske Samfund, Ekspeditionen: Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

Pris pr. Aargang 1905—1940: 3,00 Kr. (Ikke-Medlemmer Bogladepris 4,00 Kr.). 1941—46: 4,00 Kr. pr. Aarg. (Ikke-Medl. Bogladepris 5,00 Kr.). 1947: 5,00 Kr. (Bogladepris 6,00 Kr.). Ved Forsendelse tillægges Forsendelsesomkostninger. Udsolgt er: Aargang 1905, 1918 1. Halvbind og 1919.

Desuden sælges følgende Bøger:

	Medl.	Ikke-Medl.
<i>Eliassen, P.: Historiske Strejffog i Kolding og Omegn.</i>		
En Hjemstavnsbog. 1923. 312 S.	5,00 Kr.	6,00 Kr.
<i>Hansen, Marius: Tirsbæk Gods og Ejere 1421—1921.</i>		
Vejle Amts Aarbog 1923, I. 277 S.	6,00 -	7,00 -
<i>Mortensen, Rasmus: Jysk Jærn. Undersøgelser vedrørende den gamle Jærnudvinding af Myremalm.</i>		
1940. 137 S.	6,00 -	7,00 -
<i>Vejle Amt. En Hjemstavnsbog. Vejle Amts Aarbog</i>		
1934. 559 S.	6,00 -	7,00 -
<i>Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle Amt.</i>	6,00 -	7,00 -
<i>Ravn, J.J.: Herslev og Viuf Sogne; Sognene i Holmans og Elbo Herred; Fra Holmans Herred.</i>		

Ved samlet Køb af alle Aarbøger nedsættes Prisen til 2,00 Kr. (Ikke-Medl. 3,00 Kr.) pr. Aargang for alle Aarbøgers Vedkommende.

Bliv Abonnent paa Fortid og Nutid, Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift: Landsarkivar Hvidtfeldt, Viborg.

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er **5 Kr.** aarlig plus Omkostninger ved Aarbogens Forsendelse. Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af Bestyrelsens Medlemmer eller direkte til Kassereren, Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Lærer Rasmus Mortensen, Bybæk, Vejle.

Formand og Redaktør af Aarbøgerne.

Byraadssekretær Niels Jacobsen, Kolding.

Næstformand, Medlem af Redaktionsudvalget.

Arkitekt H. Zachariassen, Fredericia.

Kasserer.

Landinspektør Axel Johansen, Kolding.

Sekretær.

Overbibliotekar Erik Ebstrup, Kolding.

Arkivar.

Apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Medlem af Redaktionsudvalget.

Direktør Harald Hess, Vejle.

Maskinmester Edv. Nissen, Fredericia.

Amtslæge, Dr. med. Jakob Jakobsen, Vejle.

Sogneraadform., Grdr. R. P. Østergaard-Hansen,

Skulsalle pr. Vrigsted.

Skoleinspektør T. Bundgaard Lassen, Brande.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI . KOLDING